

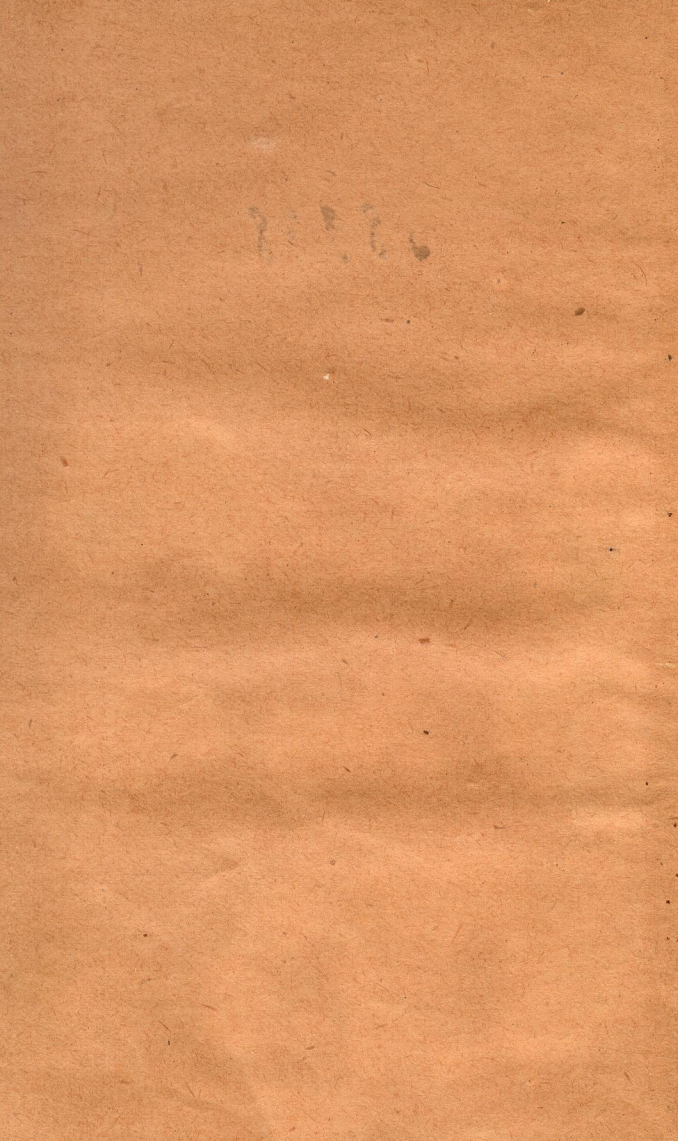
10.3.46

~~84296/III~~

3600/6

№ ~~38978~~
ФУНДАМЕНТНА
БІБЛІОТЕКА
Київського Інституту
Народного Висоцарства

Українська Академія
БЛ
Секція

96
ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

III

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ” ВИДАВНИЦТВО

562-00

ІВАН ФРАНКО

Т В О Р И

Т. III.

ДО ДРУКУ ВИГОТУВАВ
ІВ. ЛИЗАНІВСЬКИЙ
ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА.

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1925

23357/3

ар-8360.

ІВАН ФРАНКО

ОПОВІДАННЯ

Кн. 3.

ВННАДІЯОПО

З М І С Т.

	Стор.
Малий Мирон	1
Оловець	11
Schön-schreiben	32
Микитичів дуб	41
Грицева шкільна наука	63
Мавка	74
Поєдинок	82
Мій злочин	88
У кузні	100
У столярні	119
Отець гуморист	149
Гірчичне зерно	192
Борис Граб	219
Під оборогом	241
У ваги	269

МАЛИЙ МИРОН.

I.

Малий Мирон—дивна дитина. Батько втішаєтьсЯ ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та й ще Миронів батько—чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини, і значитьсЯ, яка там будь собі дитина, все вона в нього і золота, і розумна, і гарна. Сусіди тихо шептали собі, що Мирон «якесь не таке як люди»: іде та й розмахує руками, гупорить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає голівки з будяків та ластів'ячого зілля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний, а коли часом і відізветьсЯ з чим будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима спискають.

— Василю—говорить малий Мирон до малого Василя—ти доки вмієш рахувати?

— Я? А доки маю вміти? П'ять, сім, парканацять.

— Парканацять! Ха, ха, ха! А то скільки парканацять!

— Ну, скільки-ж має бути? Я не знаю!

— Та то ніскільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кожним разом бучком о землю: один, два, три, чотири...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг, Мирон і не замітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить, і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близь нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста.

— А ти невітцівська дитино, е! — сказав старий своїм звичайним, прохи носовим голосом, — а ти що робиш?

Малий Мирон аж звергся ¹⁾ й обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землю святу б'єш, е? Ти не знаєш, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон прохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Іди до дому та «Опче наш» говори, е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! — сказав старий з суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що це старий прогнівався і чого хоче від нього.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвістих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом

¹⁾ Звергся — скулився.

росистої конюшини та квітчатися при-
липчастими лопуховими гудзиками, яких
так і насилає на себе від ніг до голови.
А ще річка, через котру з городу треба
йти на пасівник, невеличка, супокійна
підгірська річечка, з глибокими, стрімкими
та обривистими берегами, з глинистим
дном, з журчачими бродами, котрих дно
покрите дрібними пліпочками, оброслими
м'яким, зеленим водоростом, довгим,
мов зелені шовкові пасма, — ота річка, то
правдива розкіш, то сильна принада для
Мирона. Там він цілими годинами любить
сидіти, запхавшись в високий зелений
косітник або між густе, лапасте листя
надбережного підбілю. Сидить і вди-
вається у плюскіпливу воду, в мигаючу
під напором хвилі праву, в ковбликів, що
час від часу вилазять зі своїх печер або
впливають із глибшого плеса, нипають
по дні, шниряючи за водяним хробацтвом,
то знов виспобурчують свою тупу, ву-
сату мордочку аж над воду, хапнуть раз
повітря та й упікають чим борше в свою
криївку, немов-би закоштували не знапи
якої присмаки. А тим часом сонце жа-
рить із безхмарного, темно-блакитного
неба, гріє Миронові плечі і все тіло, але
не пече його за широким листом. Любо
йому. Невеличкі його сірі оченята живо
бігають, дитиняче чоло спягається, —
думка починає рушатися.

— От сонічко, чому воно таке неве-
личке, а татуньо казали, що воно велике?
То певно в небі лиш така невеличка дір-
ка прорізана, що його лиш стільки
видно!

Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка. Хіба-ж дірка разом із сонцем по небі ходить?

Це не може йому поміститися в голові і він обіцяє собі, що скоро до-дому, то зараз запитається татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана?

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мами кличе. Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, щоби перейти через річку, та й нараз зупинився. Багато разів уже він переходив через річку, та й нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв як раз проти сонця і дивлячися в воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пачосів водоросту — одну бездонно глибоку синяву. Він не знав іще, що це небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як же туп іти в таку глибіню? І відки вона взялася нараз? Він став і почав уважно розглядати глибіню. Усе однаково. Він присів. Однаково, — тільки при беріжку видно знайомі камінчики та й чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем: глибіню щезла, брід плиткий, як був. Це відкриття і втішило й здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуючи і втішаючись дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючись, то повертаючись над бро-

дом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого, камінчастого броду земля розскочиться, і зіне бездонна, блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в ній, мов трісочка кинена в глибоку, темну криницю. І хто знає, як довго був-би він стояв над бродом, як би не був надійшов сусід Мартин, що з вилами і граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мами кличе тебе. Чому не йдеш до дому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адіть!—і він показав бездонну синяву в воді. Мартин не порозумів.

— Ну, та чого тут боятися? Адже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон.—А от яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь,—сказав Мартин, і як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона, і він перейшов через воду і побіг горі огородом до дому.

— Який це дурний хлопець! П'ять літ має а ще броду боїться,—пробовкнув сусід і пішов до сіна.

III.

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться «дідів у кутах» ш. е. тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від сажі, боїться

грубої деревляної клюки вбитої в віконце, що в повалі¹⁾ для пропускання диму від скипок, якими свіпятъ зимою. Мирон лишаєтсья на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і паличків, що на дривітні, або й так собі лежати на приспі та грапися на сонці, та слухати цвіркопу горобців на яблінках, та глядіти на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов хмарка набігає—це думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе видить? І небо і землю і тата з мамою? —таке питання насуваєтсья йому ні звідси, ні звідти.—Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я томо чую?

Йому здаєтсья, що все те чоловік діє ротом, і видить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може ні? Може очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов—не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? Знов рознімає і заплює рот—чути! Далі очі—все чути. Аж ось прийшла думка—заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці—чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз—те саме.

¹⁾ Повала—стеля.

— Що це таке?—міркує сам собі Мирон.—Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! А якже, а якже.

Пробує раз і другий—так, зовсім так! А коли поприходили жінці на полудне, він підскакуючи біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима видить.

По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чупи, як курка кудкудає, а як заткати, то чупи тільки шум.

Батько зареготався, а мами гостро позирнувши на Мирона, сказала намахуючи йому ложкою:

— Іди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить! Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз? Таке чоловік усе чує вухами, і шум і кудкудакання.

— А чому-ж не чує разом? Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум?—запитав малий.—Оп потрібуйте¹⁾ самі!—І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мами проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

¹⁾ Потрібувати—попробувати.

А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити, па й годі. Що тільки, бувало, скаже, все якесь не таке, як треба, все мапи або хто будь другий каже йому:

— Та чому ти, пумане вісімнадцятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

І що вже бідний Мирон не намучився, щоб вимислити, а потім сказати щось розумного,—ні, не можна, па й годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді довкола великого стільця насеред хапи. Мапи подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже. Ні відси, ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати? І малий Мирон зачинає мислити. Ложка, як ніс її від рота до миски, так таки заспигла в повітрі враз із рукою. Очі недвижно вперлися в пустий простір, а далі мимовільно зупинилися на образі матери божої, що висів на стіні; губи тільки рушаються, мов щось шепчуть.

Слуги побачили це, звернулися поміж собою, трунули одно друге ліктями, а

дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана:

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

— Ба, не знапи,—почав звільна Мирон, — чому тото свята матінка дивиться, дивиться, а капуста не їсть?...

Бідний Мирон, хотів і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може для того, що його на силу заставляли думати «так як люди».

Сміх, регіт, звичайна нагана матері враз із «туманом вісімнацятим», — бідний Мирон заплакав.

— Та що-ж, коли я не вмію мислити так, як люди! — сказав він, обпираючи слізи.

V.

Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пупінка? Це їй проповісти не тяжко. Лучаються по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все в них змаленьку не так як у людей: і хід, і обличчя, і волосся, і слова, і вчинки. А коли прийдесться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли від малку нестямучі родичі почнуть наповкати в неї все на такий спосіб, «як звичайно в людей», то їм і вдасться придати вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібності дитини заніміють і занидіють у зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру

попре його до злого, не можучи розвинути ся на добро—стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей із щирого серця.

Але коли така дитина напратить на любячого, і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче, і зможе, попягнутися з останнього, щоб своїй дитині отворити очі і світ, то тоді—що-ж тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так як звичайно розуміють люди кращу долю? Коби не так! У школі дитина хатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сілські стріхи... Ну, і незavidна чекає його доля! Навіститиме він і стіни тюремні і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті та опущенню на якімось піддашу, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, що перед часом зажене його в могилу, або страпивши віру в святу, високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!..

1879.

О Л О В Е Ц Ь.

Прошу ніяким світом не думати, що це я розповідаю видумку, або що напис на заголовку цієї повістки—яка небудь метафора. Ні, діло справді йде про оловець, і то не цілий, а кусник, от так, візьмімо, три цілі ¹⁾ завдовжки. А в тім як хто скаже, що півчетверта цяля, то також не піду з ним до в'їта ²⁾ судитися. Але те знаю добре, що чопирбох цілів завдовжки не примав. Це міг-би я, як кажуть правники, „ствердити головою присягою“, або як кажуть наші Ясеничане, „побожити й заскаритися, на чім світ стоїть“. Півчетверта цяля, не більше, задовгий був герой цієї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, це є, як я бачив його, бо він своїм затемперованим ³⁾ носиком хіба-ж міг мене бачити? А при тім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати, то буде тому не менше шіснацяти літ,—доволі часу, щоб забути й про якого щирого

¹⁾ Цаль—приблизно вершок.

²⁾ В'їт—сілєський старо-та.

³⁾ Темперувати олівець—застругати олівець.

приятеля. А я не забув про нього, про півчетверта цяля задовгий кусник олівця, в оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політурований на жовтію із срібним, вибитим написом „Mittel“ на тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто гостро, а не надто й тупо,—саме стільки, скільки потрібно для сілсбського школяря.

В таких виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір'ю ясеницької школи саме коло стежки, котре протоптали зрана школярі. Це був погідний, чудовий поранок. Мороз попискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі плапочки снігу, зовсім прозорчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався соняшний промінь. Оловець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверху. Його жовта політура полискувалася до сонця а срібні букви „Mittel“ виднілися здалека. Певно котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, щоби його виняти з тої хоч гарної але дуже холодної постелі і занести там, до школи, відки широко по селу розлягався гармідер хлопців, що дожидали пана професора ¹⁾).

Скажіть-же тепер самі на совість, що би ви зробили, як би вам лучилося

¹⁾ Професор—учитель.

побачити такого Mittel'a і то в подібнім не зовсім для його „чина“ відповідним положенню? Думаю, що 90% із вас, не підозріваючи в нім героя не по повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли-б його і сховали по-просту до кишені. Інші 10% запевно навіть не схилились-би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, ц. зн. не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так це те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сілський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусів писати тим проклятушим гусячим пером, котре так страшно капало, бризвало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз—я знайшов оловець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при цій пій операції була та, що мені й через голову не перейшло, щоби котрий школяр міг був його згубити,—чуєте,—ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусів бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора,—ну, певно то він якимось

дивним способом загубив той оловець. А може то був той гандляр, копрому професор торік продав корову; може бути, що цей оловець лежав туп іще від торік і ніхто його бідного не видів. А може він упав у ночі з неба враз зі снігом? Адже-ж бабуня казали, що нераз жаби падають із неба; чому-ж би й олівці не мали падати? Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що-ж, хіба шестипіпному хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім—ні! Мені дуже сподобався той оловець. Я держав руку в порбї, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, спарався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його спать, одним словом, моя фантазія, мов мопилъ коло квітки, невпинно крупилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що оловець міг належати до копрого школяря, і що, значить, мені прийдесться віддати його назад власнпчелеві.

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші ходили по класі, билися, пручалися поміж лавками, мазали ріжні дива крейдою на паблиці і спирали їх відтак швидко намоченою шматою, що служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Це мене дуже впадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідууючої години, я почув у порбї брязк олівця о шкіру і

весь запремтів—не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по давньому, про оловець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і премчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і повчуться по давньому.

Степан Лесків, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти видно нині рахунків не вмієш; то то будеш у шкіру брати! А ще як мені скаже професор бити, ну майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки—моя слаба споруна, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; при тім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибках вікон, покритих густою росою.

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками,—відповів я Степанові.—Уважай лиш, щоби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме ¹⁾ що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво,—а відповів якось так злісно, гризко, таким понурим голосом,

¹⁾ Бігме—ей-богу.

що аж самому спало погано. Ба, я чув навіпть, як ціле мое лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю переді мною і не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопча-чина! За що я так гризко відповів йому? За що засмутив його? Він же-ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопча-чина, осьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка¹⁾, в якого я жив, то-ж і обома, хлопці, товаришували раз-у-раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий чоловічина, з понурим лицем, раз-у-раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голосом. Я мимовільно якось боявся його і вважав жорстоким чоловіком. За те малий Степан весь вдався в матір, пиху, лагідну жінку з ладним²⁾ іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому що нераз стоячи за плотом³⁾ на пастівнику, підстерігав я, поки старий Лесків вийде з хапи, щоби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда, ми

1) Вуйко—дядько.

2) Ладний—гарний.

3) Пліт—тин.

нераз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, гарячіший до сварки, а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин—а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, я то давно знав, що ти не видержиш без мене!

Але тепер, пощо я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього! Навпаки, його жалібний, сумний погляд болів мене якось, вертів у моїй дитинячій груді. Я спидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про оловець. Аж коли вражіння остигли і проминули і перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик олівця, поді знов моя фантазія вернула назад до того предмету і за хвилю про Степана й його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про оловець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тома¹⁾ висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликавав одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусіли ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз-у-раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належить.

Перед рахунковою годиною почув я в останній лавці, де сидів Степан, якийсь

1) Тома—тая.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 23359

ФУНДАМЕНТАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

гамір, якісь трівожні, уривані питання й відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що це таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло.

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при сполі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, премптячи, бо взагалі писання чи то цифер чи букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у яким кожний кіл спремиць в інший бік, а хворостини півперечні спремять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35!—крикнув професор і озирнувся на мене.—Ах, ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряддя премудрости в обох руках, відтак підвів праву, як міг, до гори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання, написати на таблиці цифру 35, було дуже трудне, бо приходилося писати самі «скрутіні» цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибax у писанню цифер, я довго думав, як-би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з сере-

дини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній, а відпак долішній каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрожащою рукою мазгуляти на таблиці. А пуп іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоч і як мучуся, тиснучи крейду до таблиці, то проклятущі штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже?—кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні,—відповідаю я і обливаючись холодним потом берусь писати 5, розуміється, знов після власної методи, це зачинаючи з долини.

— Що, що, що?—скрикнув професор і прибіг ближче до мене,—як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожача рука дотягала штриха на таблиці. П'ятка подобала радше на г, ніж на круглочереве, гребенясте 5.

— Ах ти, пороссяча почеревино! (Звичайний титул, яким професор іменував школярів). То ти не знаєш, як пишеться 5?

І не ждучи відповіді на це питання, професор одною рукою вхопив зі столика широку лінію, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубша, а по-під шкірою немов мурашки забігали. Я змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То ти не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, оп так!—і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моїм лиці таку-ж саму (може не таку правильну й виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі,—крикнув до мене,—48!

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилю. Чвірка вдоволила його і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете?—крикнув він грізно до хлопців, що напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови нахилилися до-долу, мов жито від вітру похиляє до-долу приспигаючи, важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3?—питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення ляск лінією по лапі¹⁾).

— А то що на верху, над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінією по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає претвого.

— Та я.., про... прошу пана професора — чути крізь слѳози голос Степана Леськового.

— Що?—кричить професор гнівно.

— Я десь оловець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знаю чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знаю

¹⁾ Лапа—долоня.

чому, бо я був певний, що оловець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все таки при тих його словах я так заупевився, рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж, виковзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг-би був написати її.

— Так — крикнув професор, — загубив? Постій-но ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, хто його знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дні тому дуже сварився зі Степановим батьком і, видимо, лишень шукав прийоки, щоби за віпця пімститися на хлопцеві; а крім того ми бачили, що сьогодні професор трохи п'яний, і що, значить, без бійки не обійдесться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана. Бідний хлопець видко знав, що його жде, і нешвидко рушався; професор ухопив його за довге, біляве волосся і виволік на середину.

— Тут стій! А ти — обертаючись до мене — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штуркнув Степана. Я лекше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге тому, бо думав собі, що чень¹⁾ уже Степанові не буде нічого за оловець, коли його професор післав до таблиці, —

1) Чень — може.

бо те знав я, що Степан писати вміє. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за оловець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я премтів, мов трепетовий лист.

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз-у-раз дивиться на нього, щоби зловити його на чім будь, але годі.

— Досить! — кричить він, — а тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий, дрожачи стоїть при таблиці і мене шмапу в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь слізи, видячи професора, що наближався з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той, і не ждучи далі вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав що-силив'якати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Щоби ти знав на другий раз, як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвиспала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, спрашно важкій хвилі? Перша думка, яка миготнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів оловець в мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спугав мій язик, списнув горло мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт обіляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і премтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілу класу. Але прівога обдала всіх такою мертвою, що не вважаючи на гробову тишу ніхто в класі не чув мого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з напуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана спрясав і здавлював прицяті дитинячих серць у класі, випискав новий крик болю і розпуки з груди Степана. Я не пямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені підчас тих страшних хвиль, які чуття перелітали

по моїм тілі, який білб проникав мої су-
стави, які мислі шибали по голові. Та ні,
— мислей не було ніяких! Я сидів хо-
лодний, задубілий, мов камінб! І тепер іще,
по шіснацятбох ліпах, коли нагадую ту
хвилю, бачитбся мені, що вона на довгий
час оголомшила мене, мов удар каменем
по тім'ю, і що будб таких хвиль багатб в
моїм дитинстві, з мене вийшов-би такий
самий туман як ті, що їх бачимо сонні
в кожній нижчій школі нашого краю, як
ті нещасливі, забиті фізично й духово
діти, що їх нерви від маленьку припу-
пили спрашні, огидні сцени, а голову від
шістбох ліп задурила професорська ди-
сципліна.

Вкінці стих свист різки. Професор ви-
пустив Степана, а той, безсильний, зму-
чений, без духу покопився на поміст.
Професор, червоний мов буряк, кинув
різку і сів на крісло, з котрого іно-що
скопився Степан. Хвилю віддихав, не ка-
жучи й слова. В цілій класі було тихо,
мертво, сумно. Чупи було лишень, як
хрипів бідний хлопець, судорожно хли-
паючи.

— Не встанеш ти?—прошепотів про-
фесор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся
на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий
раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов
спало тихо. Професор, видимо, пропве-
резився трохи і почув, що лихо зробив,
збивши так хлопця. Він знав, що з Лесь-
ковим зачіпатися недобре. Думка про

це ще гірше дразнила його і він схопився і почав мовчки бігати по класі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! — крикнув у ході, не знаючи, чи до нас, дітей, чи до неprisутніх ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по класі, знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— До-дому!

Але й це, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваги школьної премудрости, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушилися з лавок і почали виходити з класу, то діялося це без звичайного шуму й товкнень; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кожний чув себе якось немов придавлений. Степан ішов хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і спинався чогось так страшно, що раби був у тій хвилі застисся під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув поді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жадні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а тут іще

той проклятий внутрішній голос раз-у-раз шептав мені, що він через мене терпів, що оловець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його оловець я знайшов! І що би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видаєтьсся, але мені поді, доразу прибитому страхом, жалем і спидом, було зовсім неможливо це зробити. І не те, щоб тепер іще я бажав заховати той оловець для себе,—де там! Він тепер ваготів мов камінь у моїй торбі, пік мою руку здалеку,—я тепер ніяким світом не був-би діпкнувся його, не був-би поглянув на нього! Ще як-би хто був силою вирвав у мене порбу і випряс із неї все, так щоб і оловець випав, а Степан відтак міг його взяти,—ах, як би я був радувався такому випадкові! Але так не спалося,—та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класи та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він оловець, який то був оловець; де-які голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, щоби конче пожалувався патуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив,—хлипав Степан.—Але що мені тепер та-апуньбо скажуть! Іно-що мені поза-авчора купили в місті, а я-а загубив. Ой-ой-ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся,—потішали хлопці, хоп'я певно ні один із них не рад-би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач!—відповів сумно Степан.—Та вони мене за-аб'ють за оловець! Шість кре-ейцарів, кажуть, заплатили за нього в місті... А як мені, кажуть, де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!.. Ой, ой, ой!...

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко до дому, весь дрожачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже певно десь бився з хлопчиськами!—крикнула при моїм вході на мене тітка,—що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах, ти драбе якийсь, непопрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була «дуже добра»,—бодай це можна було сказати про її язик, який не любив ніколи «дармо хліб їсти» і якому ніколи не хибло слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи їй слова. Попоївши, я сів коло спола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано,—де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пен'я, і сопий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не п'ямлячи, що читаю і до чого це йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лица раз-у-раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і шурбували, мов грішника згадки про давні про-

ступки. Я так бажав, щоби раз настав вечір, але вечір, мов заляпий, не приходив. Я боявся поглянути на порбѹ з олівцем, немов це була не порба, а страшна нора, і не оловець, а гадина.

Як я перемучився, поки настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені в ночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки згострою мордою і з великим написом «Mittel» на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шестиграними кільцями, затемперованими при кінці, — це також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка в додатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, починає розповідати про різні сілські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило мене, немов-би хто обіляв мене окропом.

— Та... та... та..., каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? — крикнула з боку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так вам його вчора професор збив за якийсь оловець, що ледве живий приліз до дому.

— Та який оловець?

— А во ¹⁾, купив йому отець у понеділок оловець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну-ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледве бідний хлопчисько до дому доліз. А туп іще прийшов та й повідає, а старий медвідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами ²⁾!... Господи! Спара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!...

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався в голос і перервав його бесіду.

— А тобі що?—спитав вуйко зачудований.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я плачучи але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів оловець!

— Знайшов? Де? Коли?

— Вчора, перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому-ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потім, по школі?

— Я... я боявся.

¹⁾ Во—осб.

²⁾ Обцас—підбор.

— Боявся? Та якого дідька лабatego¹⁾?
— спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той оловець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий оловець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Поццезали-би один з другим!

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши оловець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хліпав по дорозі, а слізи текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабкий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго²⁾ й професор: вуйко догадувався, що певно його старий Лесків мусів добре «обломити». Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався, — досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, синє ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене його сиві, добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був

1) Лабатий (лаба—нога)—клишоногий.

2) Напруго—нагло.

уже здоров і веселий по давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про оловець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його оловець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про оловець між нами не було бесіди.

Львів, 1879.

SCHÖN SCHREIBEN ¹⁾.

У просторій другій класі нормальній школи отців Василіян²⁾ у Дрогобичі тихо, хоч мак сій. Наближається година «красного писання», страшна для всіх не так самим предметом, як радше особою вчителя. В Василіянській школі на всі предмети вчителі—самі отцове, а тільки для науки писання вони наняли собі світського чоловіка, якогось бувшого економа чи наставника, пана Валька. Пану Валькові ще й досі здається, що він економ: хоч із нагайкою ходити тепер не випадає, але все-таки він не помітується³⁾ хоч простівки і ніколи не за-недбує робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, піддані хоч-би тільки на годину власті такого вчителя, дрожать наперед, і «красне писання» є для них найбільшою мукою.

1) Schön schreiben—краснопис, каліграфія.

2) Орден монахів Василіянців.

3) Помітуватися—гордувати, цуратись.

Малий Мирон один сидить спокійний, майже веселий, у лавці. Він дивується, чому це нараз так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідини¹⁾ вбіг до класи і крикнув: «Валько прийшов!» В тій самій хвилі тихо стало в класі. Малий Мирон не знає ще пана Валька. Він іно-що прийшов із сілської школи, батько записав його до другої нормальної класи в опців Василіян, і нині перша година красного писання. І хоч на селі він у писанню був дуже слабкий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести гладко та рівно одного штриха,—то все-таки він дитина, не йому журитися наперед тим, чого ще не знає. Він здивувався, чому це нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватися нікого зі своїх сусідів—він-же з ними досі дуже мало знайомий. Та й зрештою його це й небагато обходило. Серед тої, для інших спрашної й прівної пиші, він тим вигідніше віддався найлюбішому заняттю—думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, щоби він тужив за нею: він знав, що що-понеділка побачить і батька і матір. Він тільки думав собі, як то гарно буде, як келить, літом, приїде додому, буде міг знов вільно бігати по пасівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями²⁾; це були думки радше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, жалібні. Малий Мирон розкішно ниряв у

1) Звідини—розвідка.

2) Ковблі—рід риби.

тій красоті природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, холодних стін Василянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася над класу.

— Ба, а ти собі чому не прилагодиш скриптури¹⁾ до писання?—запитав спіха один сусід Мирона, спускаючи його під бік.

— Га?—відповів Мирон, немило збуджений зі свого золотого сну.

— Скриптури приладь до писання!—повторив товариш і показав Миронові, як покласти скриптури, як каламар і перо після приписів пана Валька.

— Іде вже, йде вже!—пронісся шепіт по класі, мов при наближенню якого грізного царя, коли на коридорі залунали кроки вчителя «красного писання». Швидко потім отворилися двері класу і Валько ввійшов. Мирон позирнув на нього. Учитель своєю подобою зовсім не пригадував ніякого царя. Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і рудою гіспанської борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгінаними ушима надавали йому вираз тупої упертості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якось злобно та неприязно.

— Ано—крикнув він грізно, зачинивши за собою двері класу і помахуючи простиновою, вигинчастю паличкою. І від

¹⁾ Скриптура—зошит.

того крику, немов від вітру хмарної літньої днини хилється разом колосся жита, так само похилилися до-долу голови вісімдесяти п'яти школярів над писемними, синьо та червоно полінійованими скриптурами. В руці у кожного школяра претіло перо. Один тільки малий Мирон, що ще не знав Валькової вдачі, сидів обертений лицем до класи і вдивлювався в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув визвірившись на нього Валько і просто направив кроки до нього.

Малий Мирон так і остовпів з наглого переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернувся і зложив своє тіло в таке положення, в якому вже з мінуту трепещали його товариші.

Валько взяв в руки крейду, приступив до таблиці, розмахнувся і почав писати. Зразу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого впрочім значіння. Але далі-далі дійшов і до слів, а вкінці й до цілих речень, як наприклад: «Бог сотворив світ», «Чоловік має дві руки», «Земля мати наша». Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих як світ, і рівних як ковбаси хвостиках, Валько положив крейду, відступився, зирнув ще раз з уподобою на записану таблицю і відтак обернувшись до трепечучої класи, крикнув грізно:

— Писати!

Його наукова діяльність в тій хвилі щасливо скінчилася, — тепер починалася його

економська діяльність. Щоб показати це наглядно, він сильно стріпнув пальцями, щоби спрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою простину. І немов орел слідить з гори за добычею, так і він озираючись по класі, зійшов із підвищеного градусу¹⁾ і почав свій обхід.

Перший, на котрого навинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школярик. Він увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зі всієї сили, щоби вдержати перо в дрожачих пальцях і що хвиля позирав на таблицю, спараючись виводити на папері такі самі кручки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дрожала, кручки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні,—навіть перо непослушне що хвилі крутилося в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівалося чогось і бажало як найшвидше з них видобутися.

Валько став над ним, мов кап над душею, і злобно всміхаючись, не кажучи й слова почав приглядатися його роботі. Бідний хлопець прочув лихо і до решти спрашив усяку власть над своєю рукою і над непослушним пером.

— То ти так пишеш?— процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його простина і оперезала змією плечі бідного хлопця.

¹⁾ Градус—це підвищення в школі, де стояв стіл, за яким сидів вчитель. Повести на градус, це значить положивши на вчителеве крісло учня—бити учня.

— Ой-йой-йой!—заверещав він, але раз-же й утих, спіріпивши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати?—питав Валько.

— Вмію, вмію!—лепотів хлопець, сам не знаючи, що лепоче.

Учитель-економ може й справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати і що тільки на збитки йому¹⁾ силується писати погано чи може з великої любови до його простинки.

— Ну, то вважай-же!—і Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні плоди принесла його докладна наука. Впрочім йому й байдуже було до тих плодів,—він тепер був тільки економом і більше нічим. Очі його вже звернулися в другий бік і в другім купі класи виглядали иншу жертву. Там сидів Жидок²⁾, що по старинній привичці свого роду писав у задгузб³⁾, силуючися виводити Валькові викрутаси від правої до лівої руки, від кінця спірічки до початку. Одну спірічку він уже совершив таким способом і саме розпочав другу від слів «сop бог а з k сир». Написана, готова вже спірічка виглядала яко тако, але нова, неготова ще, зачата від кінця, вколола Валька в очі.

— А ти як пишеш, Мойше?—закричав він, прискакуючи до Жидка.

¹⁾ На збитки йому—пустуючи.

²⁾ Слова: „Жид“, „жидівський“ вживаються в „Творах“ Франка, як і взагалі в Галичині не в образливому значінні.

³⁾ З-заду наперед, цебто зправа на ліво.

Валько всіх Жидків у класі кликав «Мойше», — хіба що це були сини багатих міських «тузів», перед якими він мав великий респект¹⁾. Жидок, на прозвище Йонас Турпелътавѣ, почувши той викрик і побачивши надскакуючого ворога, знітився і скулився, як слимак у своїй халабудці, і перестав писати.

— Ха, ха, ха!—реготався Валько, призираючися Жидковому писанню.

— Пане професор...—зачав Жидок і зап'явся.

— Ходи сюди!

І не чекаючи, аж Йойна вийде з лавки, взяв його за вухо і потяг на середину.

На вид бідного Йонки, скуленого, прем'ячого і заслиненого зо страху, вся класа голосно зареготалася, хоч усякий і собі премпів і кулився.. Але така вже сила тиранського приписку, що досить тиранові всміхнутися, а всі, що стоять під його гнетом, будуть реготатися без огляду на те, що регочуться власне самі над своєю недолею.

— Ходи до паблиці! Ану, пиши!

Валько змазав власною рукою часті свого писма і вписнув Жидкові крейду в руку. Жидок почав писати своїм звичаєм, у задгузб. На ново зареготалася класа, всміхнувся Валько, але зараз-же заворсилося його лице, він обернувся до останньої лавки, де сиділи самі найбільші і найдужчі хлопці і крикнув:

— Ану, дайте-но йому!

Жидок запремпів цілим тілом і залобонів щось, але швидко прискочили до

¹⁾ Респект—повага, шана.

нього два товариші-посіпаки, і повели на градус. Тихо стало в класі. Замість сміху блідість виспунила на всіх лицах,—тільки болючий вереск Йонки лунав посеред мурованих стін Василіянського монастиря.

— Досить із нього!—сказав Валько, і Йонка хлипаючи пішов на своє місце.

Сповнивши це високо педагогічне діло, Валько почав знов свій обхід по класі і знов посипалися удари його простинки по плечах та по руках бідних хлопців.

Яке вражіння зробила ціла ота наука на Мирона, цього сказати годі. Він раз-у-раз дрожав, мов у лихоманці; йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому шак і мерещилося, що й його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя паде на нього. Написані слова і стрічки скакали перед його очима, надувалися і переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були на правду. Він і сам не знав, коли перестав писати,—сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш?—гукнув Валько над його головою.

Мирон встрепенувся, захопив за перо, талапнув ним у чорнило і поволік по папері мов тура за роги.

— Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю!—прошепотів Мирон.

— Що?—ревнув Валько.—Я тобі не показував уже десять раз, не раз?

Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком уда-

рив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підпятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице.

— Підійміть його! — крикнув Валько. З задньої лавки прискочили два, ті самі, що перед хвилиною парили Йонку, і підняли зомлілого Мирона. Його голова не держалася на в'язах і хилилася до-долу, мов у мерця.

— Біжіть по воду! — командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

— То що за хлопець? — спитав він.

— Мирон — відповів «цензор», найстарший віком і найдужчий силою в класі, копрого опцове настановили наставником над товаришами.

— Що за один? — питав далі Валько.

— Одного хлопа син з Н...

— Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди! — проворкотів Валько. В нього відлягло від серця. Він зачав був трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син, — значить можна його бити і з'обіжати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впізнеться.

Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впізнався за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так як і многі його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства.

МИКИТИЧІВ ДУБ.

Давно це було. Не тільки часи ті, але й спомини про них замеркли вже в душі. Часом тільки, мов блискавка крізь пітьму, проблиснуть ті давні хвилі і навіють невимовну тугу на серце. Вони міняються, мерехплять, радість, спрах, сміх і слізи переплітаються в них, а пам'ять ледве може з тих поуриваних, безладних спогадок зложити живу, правдиву картину.

Я бачу себе маленьким, п'ятилітнім хлопчиною посеред цілої юрми таких самих крикливих, веселих, як і я, сільських хлоп'ят. Літо. На дворі тепло, сонце сипле огнем із погідного неба, але ми заняті забавою під шопою, в холодку, не чуємо спеки. Далі всі ми побігли на обору, поперезазили через перелаз (деякі навіть, мов миші, попересувалися крізь діри в плоті) до сусіднього, Микитичевого саду. Тут дерев багато, холодно, і зілля всякого мов на пасівнику, і побігати є куди. Як ми любили бігати та бавитися в тім саду! Але одно було

в нім найцікавіше для нас і найпринадніше, це величезний, з на сажень у промірі грубий, високий і дуже конаристий ¹⁾ дуб, що немов зелена, кругла баня віднівся здалеку над нашим маленьким селом. Він стояв коло самої дороги, припирав до плоша, і там у купі, немов діти сховані за віпцем, росли довкола його величезного пня широколисті лопухи, кропива та подорожник. Але з переднього боку, від стежки, місце було гладко випопане, — тут ми найліпше любили ховатися перед дощем, мов під безпечну стріху, тут були супокійні, бо місце було як раз насеред саду, одалік від хат, так що ніхто на нас не сварив за крик або занадто охочу біганину.

А предметів до забави і місця до бігання було тут багато.

— Ану, хлопці, ланцюхи плести! — кликне один, і зараз уся юрма розбігається по саду і рве подорожники, відриває цвіти, а з м'яких рурковатих стрілок робимо довгі-довгі ланцюхи, все досилаючи більше і більше огнив, поки долішні не розірвуться від тягару всієї маси. Обвішаємося тими ланцюхами від ніг до голови, поспушуємося ними до купи в колесо і в ряд, і біжимо-біжимо доріжкою вниз садом, аж високі головки буряна та широке листя лопухів шевелиться за нами.

— Гей, гудзиків давайте! Що то, ми не жовняри²⁾ — кричить один, і всі поки-

¹⁾ Конар — гілля.

²⁾ Жовняр — салдат.

нули порозривані ланцюхи і пнуться між грубі лопухи, пригинають їх гильки і обривають головастий, гачковатий цвіт білявої, олов'яної барви, який так легко чіпляється одержі. Осб з криком несуть у капелюхах цілі купи головок, сідають рядом під дубом на землі, а один припиняє кожному за чергою по кілька гудзиків до пазухи і кожного наминає: «А добре мені справуйся! Тепер ти осбковий¹⁾».

Вже гудзики поприпинані. «Еб-тех²⁾!» — кричить комендант, і всі встають. «Бігаць³⁾!» — командує далі, а сам пустився наперед, а за ним увесь ряд знов з криком летить у низ садом, запискуючи руками капелюхи на головах...

Але осб ми попомнені від довгого бігання.

— Ходіть сідати! — говорить де-хто слабший, задиханий, почервонілий від спеки і втоми.

— Почекайте, і я зараз прийду! — кричить Митро.

— А ти куди біжиш? — кричимо за ним.

— Ідіть, ідіть сідати, я вам щось принесу, таке гарне!

Ми посідали, віддыхаємо і ждемо Митра. Це був син Мельникової Анни, що коморувала⁴⁾ в Микитича зі своєю молодшою сестрою, яку ми, діти, звали Напудою — така звичайно ходила понура, гризка, розстрепіхана, нечесана та немита.

1) Осбковий — військовий.

2) Еб-тех! — з нім. Habt Acht!, позір! (рос. смирно).

3) Бігаць! — з польс. бігати!

4) Коморувала — наймала хату.

Мати Митрова і Напуда були чужі в селі: ми не знали, відки вони прийшли до нашого села. Вони пробували по службах по сусідніх селах, поки в старшої сестри не вродився хлопець. Тоді вона пішла до Дрогобича і нанялася за мамку, а Митро ріс десь на вихованню в однім підміській селі аж до п'ятого року. Тоді його мати покинула служити в місті і прийшла в наше село враз зі своєю молодшою сестрою та впросилася до Микитича на комірство за відробіток. Ми, хлопці, не раз наслухалися дома багато бесіди про Мельникову Анну, — а навіть до Митра чули якесь попаяємне обридження за те, що він був байстрюк.

При тім сама постава, вдача і лице Митра, все те надавало йому якусь дивну ціху, відрубну від інших сільських дітей. Малий, підсадкуватий, чорний на лиці, з великими, випріщеними очима без блиску і живості, він звичайно був найтихіший у нашій громаді, бігав поряд з іншими немов з мусу, при перегонах усе лишався на самім заді, при всіх і всюди держався якось з боку, немов знав і чув сам, що він тут не свій, що тут не радо приймають його. А проте ніколи не відставав від нас, — тягся всюди, куди ми бігли, хоч по всьому видно було, що наші забави не дуже бавлять його. В усій його вдачі й бесіді було щось повільне, розлізле, забудьковате, він усе виглядав мов прибитий і сонний, і це ще більше відпихало нас від нього. Але неприяни та сварки з ним у нас не було ніколи. Ні в чім він не супротивлявся, що

робили інші, те й він, а в жадного з нас не було ніколи настільки смілости ані серця, щоб зачепити, з'обидити його. Так він і пленявся поміж нами і по найбільшій частині ми серед голосних дитячих забав і зовсім забували про Мипра, хоч тут таки посеред нас і він крутився, сопів та дивився на нас своїми чорними, немов скляними очима.

Але часом, коли всі ми помучилися і сиділи тихо, віддихаючи де-будь у холодку, Мипро нечаяно немов оживав, починав оповідати нам казки, а все такі страшні та понурі, що нераз не один менший слухає його, мов причарований, і ні з цього ні з того розплачеться. В таких хвилях, коли довкола всі сиділи тихо і пріводно слухали оповідання, коли закліті царі, нещасливі діти, казочні звірі та палаци пересувалися немов живі поперед очима дітей, Мипро оставався все однаковий і говорив таким рівним та холодним голосом, що нам від того голосу спавало ще страшніше, і ми в білий день мимоволі пислися одно до одного, не сміючи одначе перервати Мипрову бесіду. І що найцікавіше, Мипро говорив таким поважним тоном, описував усякі дива так докладно, зупинювався на всякій дрібниці так довго, немов усі ті страшні історії сам бачив та пережив. Часом і пісні співав, але ті пісні, звичайно якісь короткі, однотонні уривки, морозили нам кров у жилах; ми блідли, дрожали і не сміли рухатися, слухаючи його глухого, не зовсім приємного голосу.

— Відки в тебе такі співанки та байки?
— пипали ми нераз.

— Тітка навчила,—відповідав коротко Митро.

Це він про Напуду говорив.

І тепер ми сиділи мовчки, чекаючи Митра. Осб він волочеться повільно горі садом і несе в руці кілька галузок «песбого молока», за яким, видко, бігав аж у низ берегом над потік, де на піску росли його цілі купи.

— А ти на що це нарвав?—крикнув до нього один хлопець.—Кинь це геть, то нечиспе зілля. Тамунбо казали, що цього не годитьсья рвати.

— Тихо!—відповідає холодно Митро.—Сідайте довкола, щось вам покажу.

Ми посідали довкола, а Митро в середині.

— Ви знаєте, що в тім зіллі в середині?

— Песе молоко,—відповіли ми.—Ади, лиш розірви галузку, зараз потече.

— Ні, це не песе молоко,—відповідає поважно Митро,—це кров.

— Чия кров?

— То був такий кріль¹⁾ і мав три сини. А кріль поїхав на війну, а сини були маленькі ще, а при них лишилася лиха мачуха. А кріль каже до неї: «Пам'ятай мені, щоб мені моїх синів доглядала, щоб їм давала молока та хліба пшеничного з медом, бо як верну, а їх не застану, то біда твоя». А як той кріль поїхав на війну, то був там три роки, а як прийшлося

¹⁾ Кріль — король.

вертати назад, то він їде через міст, а на мості його кінь спотикнувся і зломив собі ногу. А король став та й каже: «Ов, щось буде зле. Певне вже нема моїх синів». Але тут чує, з під моста співає щось:

Виїдь, виїдь, королю,
На червонім коню!
Твої сини порубані,
Під тим мостом закопані.

Король зазирає під міст—нема нікого, тільки на однім місці, на піску поросло багато зілля, оп такого. Король зачав те зілля рвати, а з нього зачала капати кров. То поді король пізнав, що це його синів кров, і закликає те зілля. «Зілля, зілля—каже,—не показуй ти людям, що це кров у тобі, але показуй, що молоко». І від поді як хто вирве це зілля, то йому здається, що то в нім молоко а то то кров. А дивіть, я вам зараз покажу, що то кров.

Ми тремтіли і дивилися на Митра. Він узяв тонесеньке сухе стебельце, зігнув його в маленькій, подвгасний перстін, і послинив так, що слина стала плівкою на цілій дірці перстень; потім підпустив у ту плівку соку з пського молока і ми побачили відразу, як по плівці з слини розливалися різнобарвні колісця, які чим раз більше переходили в червоний, кровавий колір. Нас проняло морозом, а Митро спокійно, своїм еднотонним голосом, мов забувши все довкола, почав співати:

Виїд²ь, виїд⁴ь крілю,
На червонім коню,
Твої сини порубані,
Під тим мостом поховані.

—Митре, Митре,—почувся ось-ось за нашими плечами хрипливий, немов гробовий голос. Ми прохи не скрикнули всі з переляку і в одній хвилі обернулися за голосом. За плотом стояла Напуда.

Напуда була дівчина літ несповна сім-нацяти, низька, також чорна на лиці, з плоским носом, низьким чолом і такими-ж великими та мутними очима, як і в Митра. Я ніколи не бачив її веселою, говіркою, не чув від неї жарту, ані пісні, не видав її пристроєною¹⁾, як інші сілсьбкі дівчата. Все понура та мовчазлива, вона ходила мов сонна, а останніми часами стала ще понуріша. Ми, діти, навіть боялись її прохи, і коли здибалися з нею на дорозі, все обминали її мовчки, немов ось-ось ждали від неї якогось лиха. Але причиною того страху не були її поступки: вона ніколи не сказала нікому й лихого слова, тільки та її понурість, мовчазливість та забитість, що виразно малювалася на її невродливім буцматім²⁾ та прохи піганистім³⁾ лиці, в її очах і лінивих, мов за напасть рухах. Усе те відражувало від неї не тільки нас, дітей, чутких на всяку дрібницю, але й старших. Ніхто не сказав про неї ніколи й одного слова без якоїсь відрази

1) Пристроєний—причепурений, гарно вбраний.

2) Буцматий—грубоватий.

3) Піганистий—прищуватий.

та погорди, хоть і злого ніхто не міг про неї сказати. Правда, ніхто не допитувався, як вона зросла і як живе тепер, відки походить ота її забитість та заляканість, а раз похопивши назву «Напуда», кожний тою згідною назвою збував усе, не додивляючися, чи під тою згідною назвою і під тою відразливою поверховністю не б'ється, не тремтить та не мучиться живе, людське серце, що бажає щастя й життя не згірше всякого іншого. Та й чи є в наших селян час і вмість розбирати це все, а особливо там, де людина, загукана та забита довгими літами недолі і приниження, від малку погорджувана, поштуркувана та висміювана стягається сама в собі, корчиться мов проколений слимак та ховається пріводно з усім, що виявлювало би в ній живого чоловіка? І я пізнав, правда, по довгих літах, що такою людиною була Напуда.

— Митре, чи ти тут?—кричала вона з-за плота.—Ходи сюди.

Митро встав якось швидче і живіше, ніж звичайно, і пішов до перелазу, що виходив на вулицю. Перелізши пліт він підбіг до Напуди. Вона була одягнена зовсім так, як звичайно, в грубій зрібній¹⁾, брудній сорочці і малюванці, без хустини на голові. Віпер розвівав її давно не заплітані чорні коси, в яких декуди стриміли стебла соломки. Вона взяла Митра за руку і не говорячи з ним нічого пішла долі вигоном у поле.

¹⁾ Зрібна сорочка—з селянського полотна.

А ми все ще сиділи під дубом, не рухаючися, а серед нас лежала купка «песбого молока», що її приніс Митро. Аж по добрій хвилі ми, так сказати, протверезилися і почали знов свої забави.

— А не знапи, куди вони пішли?—сказав один із нас.

— А побіжим лише за ними, подивімося.

— За Напудою?—сказав коприйсь з якимось острахом у голосі.—Хіба не знаєш, що вона чарівниця?

— Та що, ми здалеку,—сказав другий.—Ходім на вигін.

Ми вилізли на вигін і побігли вниз, а потім звернули на поле, в той бік, куди пішла Напуда з Митром. Але на полі ми не могли знайти нікого, і набігавшись доволі по дорозі, вернули над вечером назад до дому.

Другого дня по обіді я сам якось бавився на оборі, стругав копанички до санок, коли впім крізь пліп із Микипичевого саду зазирає Митро. Він дихав дуже швидко і ледве-ледве прошептав до мене:

— Івасю!

— Га? То ти, Митре?

— Я. Знаєш що? Іди до хати та винеси мені хліба, та великий кусень. Мамінині не стало.

Митро не перший раз просив у мене хліба. Я не питався його більше, тільки побіг до хати. На щастя мама вийшли були на город, а то би певно були насварили на мене, на що беру такий великий кусень хліба. Але йдучи коло стола я побачив, що мама напекли бульб'яних¹⁾

¹⁾ Бульба—картопля.

малаїв (пляцків без тіста), і не надумуючися, уломив мимоходом пів одного («скажу, що я з'їв, а що-ж то, хіба я не годе?» мигнула в мене думка), і побіг з тим усім до Митра.

Яким дивним, невимовним поглядом зирнув він на мене, ховаючи за пазуху хліб і малай! Мені стало чогось і любо і страшно...

— Треба бігти! — шепнув він і щез.

— Куди, Митре? — запитав я, але Митро не чув уже мого запитання.

При полуденку поміж іншою бесідою наймит Микола, вічно сердитий на всіх і все, сказав сплбовуючи:

— Або от!... Здибає мене ось Анна, та що в Микитича коморує. «Чи не видів ти, мой, моєї дівки?» Тьфу на тебе, маро, мені старому ще за її дівками пантрувати?..

— Або де-ж її дівка поділася? — запитала служниця Марина.

— А дідько її, дух святий при їджінню, знає. Десь як учора щезла, та й таки й дома не ночувала. Ні відшукати, ні відпипати.

— Гм! Певно то.. вже — пробуркотіла Марина, наливаючи з великого кіплика борщ. Я не міг зрозуміти, що то таке «вже»; більше про це не було бесіди, так що я й не дізнався, що робиться з Напудою. Аж ось вечером, як уже худоба прийшла з паші, чую — крик на вигоні, плач, сварка. Всі ми, хто був у хаті, повибігали подивитися, що там таке. На вигоні вже стояли люди, охали, зацитували та вговорювали когось.

— Що тут таке? Що таке? — пита-
лися люди, збігаючися з усіх боків.

— Та от Анна хлопця прохи не обезви-
чила.

— Здуріла жінка та будяками хлопчища,
аж бідному плечі кров'ю підплили.

Я протиснувся крізь громаду, щоб по-
глянути на все.

— Я його, шибеника, на смерть заб'ю, —
кричала Анна, вимахуючи цілою в'язанкою
будяків. — Я його в дим до гори ногами
повішу! Най скаже, де тампота плюга-
виця поділася!

— Та як він вам скаже, коли не знає? —
уговкували Анну жінки.

— Ага, не знає? Злодій один; не бійтеся,
він добре знає! Нині бігав увесь день ніт-
вісти куди! Чуєш мені, ти опришку! —
грозила вона Мипрові. А він, бідний при-
пулився до одної жінки і спояв ні живий
ні мертвий; здавалося, що не бачив нічого,
не чув, тільки хвиля від хвилі хлипав.

— А йди-ж ти, Анно, йди! — заговорив
старий Прокіп, найстарший дід у наших
селі. — Чи ти вдуріла. чи тобі й той розум
вплив, що-сь його не мала? Та так ди-
шину скарувати, га!

За плечима Анни спояв Микипич і
мовчки дивився на все.

— Та ви би, куме Микипичу, не дали
їй, — загомоніли жінки.

— А що кумові Микипичові до мене
та й до мого хлопця! — закричала Анна. —
Може то його?... Права не має!.. Що
схочу, те з ним зроблю!

Микипич скривився, мов перець розку-
сив.

• — Та не дуже я й кваплюся, — сказав він осміхаючися на силу, якось прикро, — не дуже я й кваплюся мішатися в пвое право! Роби собі про мене з ним, що хочеш!

Він пішов. Настала хвилева мовчанка.

— Ходи до хапи, ти драбе один! — крикнула Анна і вхопила Мипра за руку.

— Не піду, ти мене заб'єш! — сказав Мипро таким пвердим та рівним голосом, немов свято був переконаний про це.

— Анно, — загомоніли жінки, — май-же розум! Що дипина винна, за що будеш биши його? Фе, спитайся.

— Ти сама спитайся, багачко зателепана! — закричала Анна. — А я чого-б мала спитатися? Я чень¹⁾ мапи своїй дипині, я виб'ю, я й помилую!..

І Анна взяла Мипра за руку і повела до дому. Він не плакав, не кричав, не опирався, тільки раз обернувся і поглянув по людях, але таким поглядом, що мені спало від нього страшно, спрашніше, ніж від його казки.

— За що вона хлопця вчепилася, чого від нього хоче? — питалися де-які люди.

— А от десь дівка поділася, а він буцім то знає, де вона.

— Ба, та чого дівка втекла?

— От дурна! Адже знаєте, їй уже час приходить. Певне боїтьсся сеспри та й того сумлінника²⁾ Микипча.

— От говоріть, говоріть: дурна! — сказав один чоловік. — Мала вона свій розум у голові, але заповкли, зацьмали. Господи,

¹⁾ Чень — адже-ж.

²⁾ Сумлінник — іронично: дуже чесний.

що тома дівчище не натерпілася за свій вік! Та як тут не вдуріти хоть би й наймудрішому! Адже як-би я вам зачав розповідати, то й до рана не переповів-би.

— Но, но, ти, оповідачу мій, знов розбалагуришся, — задріботала його жінка. — От ходи до дому! Не видиш, які хмари сунуть, дощ буде!

Всі люди поневолі озирнулися на захід. Над Ділом зависла спрашенна синява, в якій щось клекотіло, мов у кітлі, і що хвилі блискало. Від Діла потягав вітер, та такий холодний, мов з-над ледового поля.

— Ов, на щось погане заноситьсся! Не дай господи граду.

— Ну, то-то би праці збавило, Христе єдиний.

— Але-ж бо й справді, де тома дівка поділася? — закинув хтось. — Чи не вдуріла та не потеклася де в ліс родити? Адже в таку хвилю вона заков'язне в ночі. Піти-би пошукати.

Люди балакали, стоячи на вигоні і не розходилися. Нараз із Микитичової хати почувся спрашений писк Митра, що прошиб усіх до костей.

— Господи, справді вдуріла жінка, замучить хлопця!

— Та чого ви тут стоїте, як барани? Чому не йдете до хати та не віддрулите навіжену бабу від дитини? — заговорив грізно старий Прокіп. — Коли роздобула хлопця, то нехай-же-ж його годує! Не сміє тепер мучити та катувати його.

— Е, хотіла-би позбутися завади! — сказав хтось.

Люди гомонячи поперли на Микитичову обору, але ще не ввійти в лісу, коли на зустріч вибігла розхристана та задихана Анна і крикнула привожним голосом:

— Люди добрі, будьте ласкаві, біжіть у ліс, шукайте. Вона десь над Глибокою дебрею в яличках! Ледве признався той бахур поганий. Біжіть, людонькове, біжіть, адіть, яка туча надходить, ще де біді смерть буде, та потому скажуть на мене, що я вигнала її з хати!...

Баби обступили Анну і зачали з нею щось шептати, а чоловіки відразу побігли в ліс шукати за Напудою. Мене мама попрягли до дому.

Не минула й хвиля від заходу сонця, а вже на землі залягла така пітьма, що я, виглядаючи з хати крізь шибу, бачив саме стільки, як коли-б шибу з надвору обліпив смолою. Тільки вихор завивав поміж углами та шарпав китиці з причілків хат. Хвиля від хвилі лопотіли грубі дощові краплі в вікно. Блискавки кровавим світлом пороли пітьму, а громи потрясали хату, повітря й землю.

— Йой, господи, що за страшна буря,— сказали мама, прийшовши з надвору до хати.—Щось лихе буде. Я виразно чула, як під Микитичовим дубом щось стегне, але так жалісно та страшно, що мені волос у гору пішов.

В тій хвилі блискавка запалала на небі, загуртокав грім і з великим лускотом влетіла служниця до хати.

— Мамінко Христова,—скрикнула вона ледве дух переводячи,—то певно щось

покутує під Микипичовим дубом, що так тяженько йойкає! Господи, як я вчула, серце в мні застило, а воно все: «Йой, доленько моя! Йой, дитинонько моя! Йой, життя моє непросвітне!...» Так як ось за вмерцем заводять.

Усі, скільки нас було в хаті, вибігли на двір, не вважаючи на вихор, громи та блискавиці. Ми підійшли аж до Микипичового пласта, але крім шуму бурі, що термосила могутніми конарами дуба, не чути було нічого. Ми вернули назад до хати.

За добру хвилю надійшли тапо з слугою: вони бігали оба в ліс, лазили по яличках та зломах, але не могли надібати ані сліду Напуди. В якімось понурім, темнім спрасі лягли ми спати. Про Напуду бесідували тільки шептом. А тим часом дощ мов із цебра жбухав на землю, а блискавиці коли-не-коли мов огняні змії прорізували пітьму та відбуркувалися далекими громами.

На другий день сонце зійшло весело на погідне небо. Буря минула, не наробивши великої шкоди, тільки все відсвіжене по довгій спеці зеленілося, простувалося, блищало благодатними краплями дощу, немов сміло і радісно хапалося до нового життя.

Зранку було ще холодно, але скоро сонце обіграло прохи повітря і просушило росу, ми, діти, зібралися до забави. На нашій оборі зійшлася ціла громадка дітей, хлопці й дівчата з усіх хат. Тільки Митра не було.

— Ну, то Митро набрав учора від ма-

тері. Певно нині не може ходити, — сказала одна дівчинка.

— А ви чули, як учора щось під дубом йойкало? — запитав я.

— Ні, не чули. Або то щось йойкало?

— Адже мама чули, — відповів я, — та й он Марина. Ще як лиш зачало гриміти. Наші ще тоді не повертали були з ліса.

— Ану, ходім, подивімося, що там таке?

— Ні, не треба йти — сказала дівчина боязко. — Татуньбо казали, що як де що йойкає по-ночі, то там нечисте місце. Як хто нанього стане, то йому нога всохне.

Але хоч і як ми боялися подібних казок, якими нас лякано від малку, то все таки цікавість перемогла. При тім це-ж було в ясний день, та то туп-же на оборі рубали дрова, та й під дубом було так гарно, зовсім не страшно. Ми зібралися на відагу і пішли під дуба.

— Та чого ви боїтеся? Адить, туп нема нічого, ходить, — кричав один хлопчина, біжучи передом. Але нараз поховзся, мало не впав, зирнув під ноги, і став мов задеревілий.

Ми не бачили зразу зміни на його лиці, аж коли вчинилися ¹⁾ біля нього, то й наші очі знехотя звернулися в те місце, де поховзся Михайло. І ми всі хвилинку стояли, мов одеревілі з перепуду. На тім самім місці, де вчора Митро показував нам кров крілівських синів зачаровану в песьому молоці, тепер стояла ціла калюжа правдивої людської крові.

¹⁾ Вчинилися — опинилися.

— Йой, кров, кров, патуню! — заверещали ми раптово, кинувшись рядом утікачи з саду.

— Що там, що там? Дух святий з вами! Що таке? — закричали тато, підбігаючи до перелазу.

— Кров, кров, ціла калюжа! — кричали ми зо страху.

— Де кров, де? — питали тато, перелазячи в сад.

— А он там під дубом!

Тато пішли оглянути показане місце і пробуркотіли:

— Ну, певно якесь нещастя!

А далі до нас:

— Діти, побіжіть-но закликайте сюди Микитича, Прокопа та й своїх татів, хто є дома.

Діти порозбігалися.

— От знов біда готова бути! Ще не дай боже чого, комісія з'їде, протоколи!.. А все через того сумлінника!

Люди посходилися питаючи, що сталося? Тато показали їм калюжу крові.

— Ну, що-ж, — відізвалися де-які з людей, — певно пхір по-ночі курку з'їв, а ви зараз людей скликаєте!

— Так? — скрикнув старий Прокіп. — Ой, певне, що тут курку з'їджено, але яку? Осб подивітсья сюди!

Прокіп спояв обіч і люди зирнулися на нього. Він своїм закованим костуром почав шпорпати землю, відважив одну дернину, другу, вишпортав трохи глини, люди зирнули й ахнули. Де-які почали хреститися.

— Господи, помилуй грішну душечку. Отто! Отто! — гомоніли люди.

З-під глини визирало посиніле, запухле личко дитини. Микиitch поглянувши на нього закусив зуби і страшно-страшно поблід.

— А де топа... Напуда? — крикнув хтось із людей. — Знайти-б її! Де вона?

В тій хвилі один хлопець закричав трохи оподалік на стежці.

— Що там знов таке? — загомоніли люди.

— Слід, нанашку ¹⁾, слід по стежці!

— Біжіть за слідом! — сказав Прокіп. — Чень її знайдете, коли ще бідна жива, ночувавши вчорашню ніч на дворі.

Побігли люди за кровавим слідом у низ Микиitchевим садом. Далі, далі, вниз садом, у беріг, — аж ось не спало сліду. Люди зупинилися.

— Ну, а тепер куди? — запитав один.

— Тихо, чуєш? — шепнув другий.

Усі завмерли. Тихо-тихо, мов десь з-під землі чути було важке, болюче спогнання.

— Господи, це певно вона! От тут у деберці! Ходім, може ще живу душу вирятуємо!...

Ніколи не забуду того страшного, бо-лем, жахом, і грижею споганеного лиця Напуди, коли її вивели з деберки. Її волосся було все замулене боломом, на руках сліди крови, одіж уся мокра і запалана.

— Даруйте мені життя! Даруйте життя! — благала вона тих, що її вели.

— Ходи, дурна, адже тобі ніхто нічого не робить. Ходи до хати.

¹⁾ Нанашко—дядько.

— Ні, я не піду до хати! Він мене заб'є! Господи, він мене заб'є.

— Хто такий? Який «він»?

— Я вже знаю, який. Ні, не піду! Радше в могилу.

— А на що ти дитину задушила?

Напуда мовчала. Привели її між людей, але вона з переляку і болю не могла стояти на ногах, упала на землю. Людям не спало серця допитувати її. Післяли по комісію до міста, а Напуду завели до хати, таки до Микипича. Швидко з'їхала комісія: суддя й жандар. Напуду закували, взяли дитину й поїхали.

Довго ще потім балакали наші люди про неї. Вона в суді призналася, що задушила дитину, але хто був батьком дитини і пощо вона задушила її, того ні за що не хотіла сказати. Хотіла потім і сама скочити в воду, але вона так дуже боялася води — не скочила. Її судили в Самборі. Микипич, Анна, мої тато і ще кілька людей ставали за свідків. Дали їй п'ять літ; але ті, що бачили її на розправі, говорили, що з неї ледве плінь була, певно довго не подихає. А малий Митро ніколи вже не виходив з нами бавитися. Відколи взяли пани його тітку, що одна може любила його щиро, відтоді він став іще більше понурий, лінивий та відлюдний. Він рідко виходив із хати і я рідко видав його. Часом тільки, коли була гарна погода, я зазираючи крізь пліт до Микипичового саду, бачив Митра під дубом. Він заслинював стебло, підпускав на плинне дзеркальце краплину песього молока і вдивляючися в різно-

барвні переливи гострого плину співав
мертвецьким голосом:

Виїдъ, виїдъ, крілю,
На червонім коню,
Твої сини порубані,
Під цим мостом поховані.

Восени мене віддали до школи, а коли я
приїхав до дому на різдвяні свята, вже
я не застав Мипра. Він умер на самої
Покрови. Зараз по його погребі Микичич
нагнав його матір від себе і вона щезла
з села не знаючи куди, так як не знаючи
відки прийшла.

Життєві хвилі та вражіння швидко
затерли в моїй пам'яті ті два дивні,
сумовиті лиця, понурі та нелюдяні
постаті двох молодих людей, скривдже-
них і немов проклятих долею.

Та по довгих роках, коли й мене самого
кинула доля в ту безодню, на дно суспіль-
ности, і змусила переживати хвилі, коли
чоловік поневолі питає себе: «По що я
жию? Чи варто жити, щоб приймати
муку?» — аж поді виринули в моїй пам'яті
їх мученицькі, давно забуті лиця. Ось
вони, ті парії людської громади, ті без
вини винуваті! І вони живуть, мучаться
весь вік, без ясних споминів і без ясних
надій, мов ті подорожні, що вийшли в
дорогу в мрячний день і йдуть пою мря-
кою всю дорогу. Вони минають зелені
луги, цвітучі лєвади, плодучі сади і
многолюдні села, минають тисячі красоти
і радощів і не бачать нічого, — бачать
лише сіру мряку, сірі стовбури дерев та

сірі, непривітні лиця. І коли можна в них говорити про яке щастя, то воно хіба в тім, що не зазнали нічого кращого і не мають за чим тужити. І згадавши те їх життя, я почув докір у серці, що посмів рівняти свою долю з їхньою, і той гіркий докір був мов хіновий порошок хворому на пропасницю: він гіркий, але проганяє пароксизм.

1880 р.

ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА.

Був Гриць премудрий родом з Коломиї,
Вчився барз добре на філософії.

Стара співанка.

I.

Гуси зовсім нічого не знали про це. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про цей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав прохи, почухався, взяв прут і підскакуючи погнав гуси з обори на пасовиство. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима і червоним широким дзвобом, засичав різко, а відтак таракуючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива ¹⁾ гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швяхнув її прутом і назвав «лупярем»,—так він мав звичай називати все, що не піддавалося його

¹⁾ Грива гуска — що має зверху чорне або сіре пір'я, а знизу біле.

високій власи на пасовиську. Очевидна річ через те, що ані білий гусак, ані грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди—як їх було двацяттеро й п'ятеро—так ані одне не знало про близьке перенесення їх володаря та воєводи на інше, далеко не так почесне становище.

Тож коли нагло і несподівано надійшла нова вість, м. є. коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця до-дому і там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і не кажучи ні слова попровадив препечучого вниз вигоном, й коли гуси побачили свого недавнього поводатора зовсім у зміненим виді, в нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ремнем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнутою головою, немов хотів йому добре придивитися; грива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокопіла: Де-де-де-де?

— Дулна гуска!—відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: «Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання». А втім може й для того не відповів, що сам не знав.

Пішли горі селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий, старий будинок під соломою, з комином на верху. До того будинка йшло багато хлопців, таких як Гриць, або й більших.

Поза будинком по городі ходив пан у камізельці.

— Грицю!—сказав батько.

— Га!—сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі, це школа.

— Ба,—сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба,—сказав Гриць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, щоби тебе записав.

— Ба,—сказав Гриць, майже нічого не пам'ятаючи, що говорив батько.

— А ти йди з цими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!

— Ходи!—сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов в огорода поговорити з професором.

II.

Увійшли до сіней, в яких було зовсім темно і страшно воняло порішнвою гнилою капустою.

— Видиш, там?—сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу—сказав тремтячи Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма,—сказав хлопчик.

— Яма!—повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш мусіти сидіти цілу ніч.

— Я не хочу!—скрикнув Гриць.

Тимчасом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, оба засміялися, а

потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Застукай до дверей! Борзо!

— На що? — спитав Гриць.

— Треба! Тут так годиться, як хто перший раз приходиться.

В школі був гомін, мов в улію, — але коли Гриць застукав кулаками до дверей, зробилося тихо. Хлопчики звільна отворили двері і втрупили Гриця до середини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перепудився і зверещав.

— Цить, дурню! — кричали на нього сміхованці-хлопці, що почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця зацитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукаати. Ти того не знав?

— Не-е-е зна-а-в! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а-а пе-е-лсий ла-а-з у школі.

— Перший раз! а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один, поскочив до таблиці, взяв зі скриньки добрий кусник крейди і подав Грицеві.

— На, дурню, їж, та борзо!

Всі мовчали і в ожиданці гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволенівки вложив її в рот.

— Іж, дурний, та борзо! — наминали хлопці, а самі дусились зо сміху.

Гриць почав хрупати і на силу з'їв крейду. Редім у школі розлягся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цого смієтєся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може хочеш іще?

— Ні, не хочу. А сцо то таке?

— То ти того не знаєш? Ото дурний! Та то ерусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не засмакував. То годитьсья кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені горобці, попирскали до лавок, тільки Гриць остався зі словами в очах і з губами забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

— Як називаєшся? — крикнув.

— Глиць.

— Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілився? Га?

— Та я їв ерусалим.

— Що? Який ерусалим? — допитувався професор. Хлопці знов аж дусилися зо сміху.

— Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікогого пізнати.

— Ну, ну! Йди сідай, і вчися добре, а ерусалима більше не їж, бо будеш битий!

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий із-заду раз-у-раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві в вухо, третій працював довгий час дуже пильно микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зі всієї сили.

— На що то микаєш? — спитав Гриць.

— Буду дома з бовщом їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи, буває, не заурив його цей хлопець.

— Але бо ти, Грицю небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрупив його за вухо, так що Грицеві мимоволі аж слізи стали в очах і він так перепудився, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім о-світлі не шямив. Коли нарешті опямився, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони не-втомимо по сто разів співучими голосами повторяли: «а-ба-ба-га-ла-ма-га». Грицеві, не знавши чому, дуже це сподобалося, і

він почав своїм пискливим голосом нав-
випередки кричати: «а баба галамага».
Професор уже готов був узнати його
дуже пильним і здібним хлопаком і хопячи
ще ліпше переконатися про це, переспав-
вив букви. Несподіваним способом він
виставив перед учениками букви «баба»,
але Гриць, не дивлячися на них, а тільки
на професора, тонким співучим голосом
крикнув: «галамага». Всі зареготалися,
не виключаючи й самого професора,
тільки Гриць здивований оглянувся і знов
на голос сказав до свого сусіди: «Чому
не кличись галамага?» Аж тоді бідолаха
сп'ямився, коли професор потягнув його
за поняптивісінь різкою по плечах.

— Ну, а чого тебе там у школі навчили?
— спитав батько, коли Гриць у полудне
вернув до дому.

— Вчилисьмося „а баба галамага“, —
відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав отець, не
входячи в те, що це за така дивовижна
наука.

— Тазе вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так мені справуйся! — захопив
отець. — Як тут у селі вивчишся, то
підеш до міста до більшої школи, а відтак
вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що
їсти.

— Ба, — відповів Гриць.

IV.

Минув як раз рік після того важного
дня.

Блискучі надії батька на Грицеву буду-
щину давно розвіялись. Професор просто

сказав йому, що Гриць „туман вісімнадцятий“, що ліпше зробить, коли відбере його до-дому і назад заспавить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вершав до-дому як раз такий мудрий, яким був перед роком. Вправді „а баба галамага“ він вивчив докладно на пам'яті і не раз навіть у сні з успіхом його вилітало це дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрости, якого йому не судилося переступити. Але далі поза те слово Гриць в науці не поступив. Букви якось мішалися перед його очима і він ніколи не міг спізнати їх з лиця, копре *ш*, а копре *т*, копре „люди“ а копре „мисліте“. Про читання вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливості, чи в кепській навчанні професора, цього не знати; то тільки певно, що крім Гриця таких „туманів вісімнадцятих“ між тогорічними школярами було 18 на 30 і всі вони підчас того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони звільняться від щоденних різок, позаушників, штурканців, „пац“¹⁾ та „попідволосників“, і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць запевно найбільше і найчастіше думав про це. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної напуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте „а баба галамага“ і прокляті професорські причинки та захооти

1) Паца — биття тростиною по долоні.

до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід, і ходив увесь час мов сновида. Наконець змилювався бог і післав місяць липень, і змилювався батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

— Га? — сказав Гриць.

— Від нині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти заперечися личком, візьми лупку на голову, та жени гуси пасти.

— Ба, — сказав радісно Гриць.

V.

Гуси, звичайно — дурні гуси, і цим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Через цілий рік Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з болома та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім і вони ходили самопас. Нераз їм лучилося зайти в царину і поді від пошкодованого приходилось їм виперпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того, нещастя кільки разів того року зловіщим крилом перелетіло по-над чередою. П'ять молодих гусаків і десяць гусок господиня попродава в місті; важко прийшлося іншим розлучатися з ними. Стару попелясту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і в варварській безсердечності прип'яв бездушного труп за лапу до тої-ж хворостини, волік його так через ціле пасовисько, а відтак кинув

господареві на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив ястріб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невіджалувані страпи череда цього року була більша ніж торік. Дякувати білому гусакові і гривій гусці, та й ще двом чи трьом молодим її донькам, череда цього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появился між ними з прутком, знаком своєї намісницької власпи, зразу всі очі звернулися на нього і тільки один німіючий сик здивування дався чути. Але ані білий гусак ані грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості і препопанням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де-де? — цокотіла грива гуска.

— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутком.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо — дзвоботіли, громадячись коло нього інші гуси.

— То ніби, що я навчився? — формулював їх питання Гриць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо? — дзвоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць.

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такої глибокої мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким, мешалічним

голосом, випроспувавшись, піднісши високо голову і препочучи крилами. А відтак оберпаючись до Гриця додав, немов щоби його ще більше пристидати:

— А кши, а кши!

Гриць був зломаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

— Чому вони його до школи не давали? — подумав собі Гриць і пігнав гуси наполоку.

1883 рік.

М А В К А.

(Літня казочка).

— Гандзю, Гандзуню! Сиди мені, небого, дома, бо я піду в ліс по губи!

— Візьміть і мене з собою, мамуню! — говорить маленька Гандзя, ломаючи свої пюнкі губки. — Мені самій страшно в хаті!

— А йди, йди! Така вже стара дівка виросла та й їй в ясний день у хаті страшно! Далі віддаватися захочеш, а в хаті боїшся! Спидайся! І як я візьму тебе в ліс? Хіба ти зможеш ходити по лісі?

— Ой, зможу, мамуню, зможу, не бійтєся, — говорить Гандзя, повеселівши.

— Ні, ні, сиди в хаті! Там у лісі Мавки, знаєш, такі з зеленими косами! Вони беруть маленьких дівчаток.

— О, я не боюся Мавок, мамуню! Мені ген-то ¹⁾ снилася одна.. так любо ми бавилися! А вона все сміється до мене... правда, мамуню, що Мавки сміються, так голосно-голосно!.. та й каже: «Гандзю:

¹⁾ Ген-то — недавно.

куку!» А я кажу: «Я туп!» А вона каже: «Ходи, Гандзю, в ліс, там у нас такі гойданки, у-у! у-у!» Візьміть мене, мамунцю, візьміть, може її побачимо! Я так-би хотіла погойдатися з нею!...

— А йди, йди, дурна! Щось також говориш! Оп сиди в хаті, я позамикаю двері, ніхто сюди не вийде. А я незабаром вернуся, не бійся!

Мама пішла. Залізний ключ заклапав у дверях, засуваючи деревляний засов. Гандзя заплакала в хаті.

— Чому мене мама не хотіли взяти? Я була-би побачила Мавку! А там у лісі так гарно, тихо, зелено, тепло!... Ой, тоді ¹⁾ мама! Туп мене замикає в хаті... а самі в ліс пішли, самі!...

Хата, де жила Гандзина мама, стояла на самім краю села. З трьох боків, не дуже далеко, виднівся густий, темний, вічно тужливий ліс, що шумів раз-у-раз та заводив якусь таємничу пісню. Дивна то пісня. Де-які її ноти щемлять у серці, мов недавня, ледве загоєна рана; інші рвуть думку з собою в темну, пахучу безвість, у якийсь безмежний, непрозорий простір; інші порушують самі глибокі і сильні струни в людській душі, будять бажання життя, енергію, охоту до невтомної праці, світлої будучини, а ще інші навівають якусь невідому, глибоку тугу на серце. Гандзя родилася серед гомону тої пісні; відколи могла чути тони, чула найбільше її, і не диво, що та пісня причарувала всю її нервову

¹⁾ Топі—тії.

істопу. Ві сні і на яві вона прислухалася до неї зимовими вечерами, коли ревла буря і ліс спогнав, як тисячі ранених на побоєвищу; любивалася нею весною, коли теплий вітер ледве-ледве ворухив вохкі ще, безлисті, а вже свіжими соками наліті гилячки; прислухалася до неї в пекуче літнє полудне, коли вітру не було чушно, а проте по верхів'ях лісових дерев ходив якийсь таємний шепіт, мов зіпхання або мов сонне лепотання заріманих на соняшній спеці дерев. Дитяча уява день і ніч блукала по лісі, знаходила в його голосах відгомін своїх дрібнесеньких а проте для неї таких важних і величніх радощів і терпінь. От тим то й не диво, що та лісова пісня причарувала всю нервову, тендітну Гандзину істопу. Ві сні й на яві в неї все одне та одне на думці — ліс і його тайники. Що найкращого, найприємнішого заїмала вона в своїм коротенькім життю (їй було всього п'ять літ), усе те нерозлучно в'язалося з лісом. Ах, як радо, з якою розкішшю слухала вона казок про лісових духів, про пі на-пів страшні, на-пів принагідні півори народної фантазії, а особливо про Мавок з білим, як березова кора, личком і з довгими, зеленими косами! Вона не могла зрозуміти, чого інші діти бояться Мавок. Адже-ж вони такі гарні, такі добрі для добрих дітей, так радо бавляться з ними серед лісової зелені, гойдаються на довгих, тонких, березових гильках (ах, Гандзя так любила гойдатися!) і сміються так весело, співають так пречудово! Їх голоси, мов срібні

дзвіночки, дзвеніли не раз у Гандзиних снах, і вона була така щаслива, слухаючи їх здалеку... Але вона ще ніколи не бачила Мавок на очі. Який жаль, що мама не хотіла сьогодні взяти її з собою в ліс! Сьогодні була-б певно побачила Мавку, о певно! Адже-ж їй не дармо снилися Мавки вже кілька ночей, співали, сміялися пак голосно-голосно, гойдалися на гилбках, та все кликали її до себе, в ліс...

— Гандзю, куку! Гандзю, куку! — кликали вони, ваблячи її до себе своїми білесенькими руками. — Ходи до нас, до ліса! В нас так тепло, так весело, так любо! Ади¹⁾, які в нас коси! І в тебе така буде! Ади, які в нас гойданки!... І ти на такій будеш гойдатися! У-у! у-у!... Ходи, ходи!...

Гандзя заплакала. Вона озирнулася по хаті. Як тут нужденно, вохко, понуро! В кутах діди стоять — страшно! Їй пригадалася приказка, якою втишували її, коли часом плакала:

Лізе кусіка
З-за сусіка!
Зуби зазубила,
Очі заочила,
Руки заручила,
Ноги заножила!
В серці їй гострий ножище,
В плечах їй дубовий колище!

Вона затремтіла; пріводжно поглянула на стелю, в якій стримів забиший чорний, грубий, деревляний гак, дивачно понакарбовуваний. Цей гак в її уяві був «кусікою». Вона, лежачи в постелі, не раз

¹⁾ Ади--диви.

довго вдивлювалася в нього і все почувала паємний страх; усі страшні повісти, що їй наговорила баба, вона в'язала з тим гаком. І тепер у німій прівозі вона почала вдивлюватися в кусіку, і чим довше дивилася на неї, тим виразніше їй здавалося, що ця кусіка жива, що це така стара, погана, зморщена баба з величезною торбою, в яку забирає малих дітей. Осб вона випростовуєтьсь, тупає своїми деревляними ногами, лізе, лізе чим раз ближче до Гандзі!... Гандзя заверещала перелякана і скочила з припічка на землю, відси вилізла на лаву, до вікна. Там було ясніше. Вона оглянулася на хату — нічого; несміло зирнула на кусіку: вона не рухаєтьсь, але чорна, горбапа, страшна, як була вперед. Але на дворі, ах, на дворі так ясно, так тепло! З вікон видно ліс — ах, там певно Мавки гойдаютьсь, чекають на неї. Ні, вона не видержить у тій поганій хаті, з тою страшною кусікою, вона вилізе крізь вікно на двір і побіжить у ліс, на хвильку, заки верне мама, побавитися з Мавками. А як не верне? Як мама прийде швидше, то буде бити. Ні, мама не прийде швидше, адже-ж вона буде осб туп на окопі, побачить маму, як буде йти з ліса з грибами.

Гандзя вилізла вікном із хати. Легкий, літній вітерець обвіяв її теплом, розвіяв її коротке, біле, мов лен, волосся, викликав живішу краску на бліде личко; тільки очі палали якимось гарячковим огнем, як уперед. Побігла через обору до ліси. Чулася такою легкою та сильною серед того тепла, в тім свіжім повітрі, навія-

нім запахом нив у розцвіті. Ліса була прошки відхилена; отворити її Гандзя не здужала-б, — куди-ж її малесеньким, слабим ручкам до такого тягару! Вона, мов мишка, пролізла крізь вузький розтвір, крізь який хіба кішка могла-би пройти вигідно, і з усміхом радости на устах, премпяти всім тілом опинилася на вигоні, супроти поля. Вітер дмухнув різче на її лице. Гандзя була лише в одній сорочині, довгій до кісток і підперезаній червоною крайкою. В першій хвилі вона почула щось ніби холод. Але ні, це тільки так їй здавалося, адже сонічко ось як гріє, де-ж тут холодно!...

Півперек поля тягнеться вузенька стежка до ліса. Гандзя знає добре цю стежку, по ній вона найрадініше любить бігати, з неї виразно видно ліс! Ось, він великий, сумрачний, гомінкий! У Гандзі дух захопує з радости, що ось іще хвилячку бігти, і вона буде в лісі, сама!

Вона біжить, тільки що якимсь не може так швидко бігти, як давніше. Жито поважно хитає колоссям, коли вона біжучи пересуне ручкою по стеблах. Як вона любить тепер оце жито, ті блаватки¹⁾ та цвітки куколю, що де-де блискають, мов сині та рожеві зірки, серед ліса золотистих стебел!

— Мавко! Мавко! — кричить Гандзя з радости, біжучи стежкою. — Я йду вже, біжу, ади як швидко! Будемо бавитися.

Чим раз голосніше та виразніше гомонить вічна лісова пісня. Гандзя ловить

¹⁾ Блаватки — волошки.

її вухом, впливаєтьсѧ нею. Серед шуму та гомону листѧ вона виразно чує щось, немов різке плюскання рибок у чистій кришталевій воді: це сміх та радісні крики Мавок. Вона чує навіть, як вони кличуть її до себе:

— Гандзю, куку! Гандзю, куку!

Але як-же вони близько! Осб туп таки за окопом, а як-же! Любі Мавочки, вони певно прийшли за мною сюди! Та й що не боялися! Адже як-би їх люди спіймали, то забрали-б їх у торбу, а як-же!... Дали-би тій поганій кусіці в торбу! Але ні, вона не дала-би Мавок, вони такі добрі, такі гарні!...

— Мавко! Мавко! — кричить Гандзя що сили. — Я вже туп, я зараз надбіжу, ще лише дрібочку ¹⁾, зачекай.

Ах, осб уже й ліс! Який тихий, величезний, понурий! Берези гріютьсѧ на сонці і світѧть здалека своєю білою корою. Їх довгі віти, мов зелені коси, позвисали до-долу і колишутьсѧ з вітром. Осб туп деє і Мавки зараз будуть. Га, певно поховалисѧ перед Гандзею, але вона закриче їх, вони зараз повибігають, засміютьсѧ голосно в своїх кутиках...

— Мавко! Мавко! Я вже туп, туп, туп! Ходи, будемо бавиписѧ!

Гай! Он засміялася одна, але як далеко! Ах, друга, трешѧ!... Адже-ж Гандзя знала, що вони не витримають довго в схованці. Ах, який чудово дзвінкий їх сміх! Як любо кличуть вони Гандзю з собою! Туп темно, а там далі так ясно, там повно

¹⁾ Дрібочку—прошечки.

зілля, такого гарного, пахучого! Там
гойданки такі легенькі! Ох, Гандзя побі-
жить з ними, адже-ж це не дуже далеко!

*
* *

Вже вечоріло.

Гандзіна мати давно вернула з губами
до-дому і весь день ходила по селу, пи-
таючи за Гандзею. Її ніхто не бачив.
Бідна мати чим ближче до ночі, тим
прівожніше бігала від хати до хати, але
Гандзі не було ані сліду.

— Та й то, видите, нещастя мое!
Якесь вродилося таке слабеньке та мі-
зерне, а тепер уже з місяць, то раз-у-раз
як що говорить, то ніби в гарячці! Наго-
ворили їй нашибоваті ¹⁾ баби про якихось
Мавок, а вона раз-у-раз про них, і в сні лише
Мавки та Мавки! Скарана моя година!
А де тепер поділася, то вже господь
знає. Та й то вона ніколи не звикла
бігати далеко, все пильную та не пускаю...

Але Гандзі як не було, так не було.
Вечером мати з плачем упросила кіль-
кох людей, щоб ішли в ліс шукати. Але
й ніч минула, знайти не могли нічого.
Минув і другий день, Гандзі не було. Як
побивалася, куди бігала за той день бід-
на мати, того й не сказати. Аж на тре-
тій день рубаючи дрова в лісі здибали
люди маленьку дівчинку під березою. Во-
на лежала, обнявши міцно березу зако-
в'язлими ручками. Отворені очі не бли-
щали вже, тільки на устах застив рос-
кішний усміх; видно, Гандзя тільки що
перестала бавитися з Мавкою.

1885 р.

¹⁾ Нашибоватий—дурний, божевільний.

ПОЄДИНОК.

(Зимова казка).

Zwei Seelen leben,
ach, in meiner Brust ¹⁾.

J. W. v. Goethe.

Битва була в самім розпалі. Гармати ревіли, мов люті звірі, кидаючи з своїх гирл тяжкі, смертоносні кулі. Ракети лускали високо під хмарами, розсипаючися градом кровавих іскор. Уся широка кіпловина спогнала, кричала, гриміла та палала, мов одне пекло. Сонце зайшло, а сумерки, налягаючи на землю, робили весь той образ знищення, різанини і смертї ще страшнішим.

В тїм огнистїм, пекольному вирї, де пїтїма мїшалася з різкими огняними язиками, де смертї являлася у всіх можливих видах, де кров людська димїлася і бурхала потоками, а тисячі сильних, здорових і рум'яних парубків ішли по трупах товаришів на зустріч неминучій погибелі, в тїй безодні знищення й жаху дух людський завмирав, думка губилася, мов порошинка в полі, — чоловік спавався бездушною машиною, живим деревом, яке

¹⁾ Дві душі живе в моїх грудях.

нічого не знаючи, нічого не пам'яючи, йде куди йому кажуть, робить, що йому кажуть, і паде, де його постигне неминуча загибель.

У такім самім безпам'ятнім стані був і я ось уже півгодини. Відколи наш капітан крикнув нам: «Марш!» — відколи довкола зашвирили кулі, затріщали гранати, залунали зойки ранених, задимилося поле від вистрілів, від тої хвилі я спратив силу приймати враження, стався машиною. Я знав тільки одне, що наша ціль були ті горючі хати недалекого села, відки сипався на нас густий град ворожих куль.

Ні, я не можу сказати, що знав це! Тільки пожежа, що роздирає тисячами огняних мечів густі сумерки і ще густіші клуби диму, — ота пожежа тягла мене і всіх моїх товаришів до себе, так як огонь лампи тягне до себе нічні неплі.

Ми йшли мовчки, топтали по трупах мовчки, бродили в крові мовчки: тільки коли часом цей або той прафлений кулею повалився на землю, виривався з його грудей роздираючий крик. Але лише на хвилю! Він зараз затихав під ногами дальших рядів, що мов сліпа лавіна перевалювалися через нього.

— Бігом до штурму! Марш! — закричав за нами голос капітана.

Той голос, захриплий але різкий, ухопив нас, бачилось, у могутні кіхті і кинув нами наперед, мов важким каменем. Що діялось зо мною кілька мінут по тім розказі ¹⁾ — не знаю. В моїй уяві миготять без-

¹⁾ Розказ — наказ, команда.

ладно перемішані блиски пожежі, блиски багнетів, гашені гарячою кров'ю, гуркіт вистрілів, зойк, прокляття, спогнання конаючих, і глибокі, спрашенні рани в покорчених, живих тілах людських, освічені вибухами полум'я. Я оп'ямився аж серед села, серед моря іскор, мов муром обведений довкола чорними стовбурами диму, на якімось вільнім місці, мов на вигоні.

Я був сам. Я спав, відіпхнув важко, озирнувся довкола і знов відіпхнув. Після страшеного зворушення я не міг іще прийти до себе, не знав, де я, що зі мною діється й звідки я туп узявся.

По хвилі моя припомність зачала вертатися. Перше чуття, яке пригадало мені, що я живу, був глухий, пекучий біль у грудях. Що це? Чи я ранений? Переконаюся, що ні,—але біль проте не перестає. Довгої хвилі треба було, поки я міг переконатися, що це болять моє серце.

Але чого-ж воно болять? Хіба я винен тій страшній руїні? Хіба я можу спинити її? Хіба я міг опертися всемогучій силі, що пхнула мене самого враз із тисячами інших в оцю пекільну долину на кровавий танець? Хіба я можу чародійським словом загоїти всі рани, спинити всю кров, згасити всі пожежі?...

Довкола мене гриміло, ревла, клекотіло, мов у кіплі. Битва превала даліше, але покопилася огняною лавиною в інший бік. Довкола мене широким замкнутим кругом клубилися стовбурі диму, тріщало горюче деління будинків, гуділа велика пожежа. Я стояв у тім огнянім крузі без

виходу. Розпалене повітря лилося мов горюче олово в моїй груді, дух мені захапувало, кров біла в жилах молотами, спрашенна спрага давила мене за горло, світ зачав колихатися і крутитися в моїх очах...

Нараз дихнула в мої груді хвиля холодного, оживляючого повітря, я випростувався і побачив перед собою—себе самого. Смертельна тривога проняла мене до кости, розбурхана кров ледом спялася і на хвилю мабуть зовсім перестала битися. Мов причаровані впилися мої очі в дивну появу, що німо, з грізним, від пожежі паленіючим лицем стояла передо мною.

— Хіто ти?—ледве прошептав я, важко переводячи дух.

— Я Мирон,—відповіла сміло й твердо поява.

Так, це справді був Мирон! Це справді був я, такий сам, як колись у найкращі, найсвятіші дні моєї молодості! В гордій, смілій поставі, в блискучій зброї спояв мій власний образ передо мною, мірячи мене строгим, грізним оком судді, що бачить перед собою затверділого і непоправного злочинця. Від того погляду мої груді стискалися, вся моя істота тремтіла, мов лист від осіннього вітру. Ох, я чув неясно, але все таки чув, що не вийду чистим із цього гострого суду.

Але в хвилі, коли мої розпрівожені думки вспіли зібратися і впорядкуватися, відізвалася в моїй груді сильним голосом любов себе самого і заглушила тривогу.

— Як це ти кажеш, що ти Мирон, — заговорив я, не зводячи з нього очей, — коли я Мирон!

— Ти? — відповів мій двійник коротко, з виразом безперечної погорди. Це одне коротеньке слово дивної появи мов молотом ударило мене в тім'я. Я знов почув глухий, пекучий біль у грудях і довго не міг зловити стільки повітря, щоб промовити слово.

— Коли ти Мирон, — сказав я вкінці, — що хто-ж я такий? Адже-ж оба ми не можемо бути одною особою.

— Не можемо, певно, що не можемо! — potwierдив він зі згірдною усмішкою.

— То хто-ж я такий, коли ти Мирон?

— Ти? Хто ти такий? Віпрова мара, привид моєї розгаряченої фантазії, ніщо.

— Я.., ніщо? — крикнув я, добуваючи останніх сил — Я привид? Я мара? Але-ж у мене тіло, і кість, і кров! Але-ж я рухаюсь і хожу незалежно від тебе! Але-ж я був тут перед тобою!

Дивний привид грізно наморщив брови.

— Нужденна мара! — скрикнув він, — брехлива поява, плоче сумерку і прівоги, і ти смієш ще суперечатися зо мною? Смієш простягати свої злудні¹⁾ руки проти мене, правдивої дійсної дійсності? Ну, чим, скажи мені, чим ти докажеш, що ти Мирон, а не я?

Я стояв, мов поразений громом. Думка моя була мов одеревіла, я не міг знайти ніякого доказу.

1) Злуда—омана, привид.

— Ну, скажи мені, які твої діла, які твої змагання? Куди йдеш? Чого хочеш? За що борешся?

— Я охороняю порядок, роблю порядок, хочу порядку, борюсь за порядок—пробубонів я, але чув, що сили мої щезають, немов хто половину серця вирвав мені з грудей, половину життя висав із тіла.

— Нужденний привиде!—загуло гомове слово мого страшного судді—і ти говориш, що ти Мирон? Отже знай, що Мирон той твій порядок уважає пануванням підлости над чесною, а твої діла служенням тиранії, а твою боротьбу кровавим злочином! Щезай геть! Ти не Мирон!

— Але чим-же ти докажеш, що ти Мирон?—прошептав я.

— Коли докажу, що ти мара, привид, ніщо.

Я зложив уста до насмішки.

— Не віриш іще? Переконайся! Ану, поборімося! Коли ти дійсний Мирон, а я привид, то я щезну від твого вистрілу, а коли я дійсний Мирон, то ти щезнеш. Адже-ж привид чень не переможе дійсності. Спріляй!

Я прицілився, гуркнув вистріл, і зареготався мій спрашний противник.

— Маро нужденна!—сказав він,—щезай-же від моєї кулі!

Блиснув його карабін,—і мов громом ражений я покопився між трупи.

1883 р.

МІИ ЗЛОЧИН.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признапися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі мені не буде лекше від того. Адже-ж відплата тут неможлива, бо яка-ж відплата може винадгородити невинно проливу кров, надолужити замордоване життя?

Так, у мене на сумлінню забійство. То значить, не це одне тільки. Адже-ж чоловік — великий, систематичний, рафінований убійця між сотворіннями, та й усі ті сотворіння з свого боку докладають і свою добру пайку до загальної великої симфонії убійств, копіру нам подобається називати «органічним життям». Усі ми вбиваємо на кожному кроці, ріжемо, топчимо, даємо, нівечимо мільйони живих тварів. Ані хвили не можемо жити без убійства. Наші справи, наша одіж, — наші забави, наш хід і наш сон, навіть наш віддих, усе те непереривний ряд тисячів і мільйонів убійств. А найцікавіше те, що ми навіть не спостеріга-

ємо цього. Та не тільки анатемські мікроорганізми вбиваємо з байдужим серцем. Навіть наших вище устроєних братів, риб, раків, птахів і звірів ми мордуємо без гризоти сумління і заспокоюємо себе тим єдиним і найвищим *raison d' état*: треба нам їх для власного прожитку. Як чоловік, що замолоду вибирав ппашачі гнізда, ловив мопилів, збирав комах, ще й досі не покинув замилювання до риболовства, я маю на сумлінню певно не мало тисяч таких убійств. Та проте всі вони забуті і тільки це одне мучить і гризе і вертить мою душу довгі літа. Тільки це одне не вмирає і не вигасає і оживає все на-ново, болять тим гірше в моїм нутрі, чим більше силкуюся забути про нього, затерти його.

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно, з усіми подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно більше як трицять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючись по лісах і полях могого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в пісних, душних хапах ми, сільські діти, могли побігати собі вільно. Ми вибігли на сіножаті, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень: сквапливі гострі листки тростини, ще позивані в гострі шила листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недалеких лісах сподом усе забілілося від дикого ча-

снику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над нами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала це; вранці вона була ясна і чиста, і плюскотіла тихенько мов у літі, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними, розбурханими водами: це були як раз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували, і бігали довкола і відвідували всіх наших знайомих: старого могутнього дуба на краю ліса, що то по його крепких конарах¹⁾ ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу, похилену безрезу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми позасідавши за грубими яворами та в'язами нероз придивлялися вечерами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки²⁾, де ми що-неділі з гачками чатували на щупаків, а коли припекло

1) Конар—вітка, гілка.

2) Млинівка—озерце, криничка.

сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Кожне місце довкола пих млинівок, найбільш улюблений перен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно. Це був спуст стародавнього великого ставу. Півперек долини, від ліса до ліса підіймалася здоровенна гребля, що тепер, обривняна і здавна розорювана плугом, виглядала як довгий, рівний горб, тільки в трьох місцях перерваний: раз потоком, що тут скручував аж під ліс і гнівно булькотів і рвав та підмулював високий, срімкий беріг, і два рази згаданими вже млинівками, єдиними останками колишнього панського ставу. Ті млинівки були не надто широкі, глибокі з насаженъ, опінені де-куди вільхами, вербами та лозовими корчами. Літом густа, пахуча трава та квітки білої конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало. Тепер, що правда, довкола було досить голо і сумно, та й у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскою щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми про те що крок заглядали цікаво в воду під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задушився де-який наш знайомий щупак під ледом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візиту.

— Псс! Псс! — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед,

намагаючися обступити довкола один корч.

— А вам що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шепотом.

— Птах! Птах! Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Осб тут у корчі. Побіг. Ми ще такого не видали. Не літає мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступали корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гілячки і побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торішній сухій траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що побачивши мене над собою не полетів і не побіг і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, щоби побачити мойого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко.

Це був маленький болопяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто сіре з легеньким перловим полиском, дзвобик тоненький, темно-зеленкуватий, і такі-ж самі довгі, понесенькі ноги. Він сидів тихо, запулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзвобав, як це звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене де-які хлопці, озирajući зависними очима гарну добычу в моїй руці.

— Понесу його до-дому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю? Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то може буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків або сім'я або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого, гарного пташка до дому і посадив його не до клітки, а в середину подвійного вікна, де мав більше куди бігати і ліпати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не порхав, а тільки бігав довж шиб, туп і там постукуючи своїм поненьким дзвобиком о скло, та раз-у-раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вольний світ. Часом зупинявся, схиляв голівку і знов підносив її наглим, пташачим рухом або перехилював її на бік, так що одно око, бачилось, блукало по гильках близької яблуні, і потім знов потакував головою так сумно і зрезигновано, немов-би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов тпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся цьому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пустити його! По-що будеш його держати туп! — прошептало щось у моєму нутрі.

— Але-ж він такий гарненький! І я-ж зловив його — відповів я вперше собі самому. — Може він привикне. Коли-б я тільки знав, чим його годувати!

З годуванням мав я справді чимало кло-

поту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканацять зерняток проса і кільканацять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив йому черепок води і пішов геть, щоб лишити його в спокою. Коли ввечером я повернув до-дому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся до поживи, тільки сидів у купіку, високо в гору простягнув тоненьку шийку і не змигаючи оком глядів крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребти-гори, і від часу до часу потакував головою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

— Може це нічна пташина, — подумав я, — і аж у ночі буде їсти.

Ця думка заспокоїла мене трохи і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до сходу сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо до гори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вольний світ опам за скляними шибамі і від часу до часу потакував головою. До поживи ані не доторкнувся.

— Пустити його! Пустити його — закричало щось у моєму нутрі. — Пощо тобі мучити його? Адже-ж він згине з голоду.

— Ні, — відізвався інший, упертий голос у моєму нутрі, — я мушу видібати, чим він годується! Принесу йому слимаків і хробаків і жабурина.

Не знаю, відки мені спірілила до голови

така думка, що він може їсти жабу-риння. Досить, я побіг на пасовисько, на-збирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри і приніс усе те мойому бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце і тепло і весна там на широких волбнім світі займали всю його увагу.

Того дня мав якусь роботу, то-ж пішов геть і вернув аж вечером. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав, легенько потакуючи здовж шиб і навіть не доторкнувся до поживи.

— Диво дивне!—подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і не здатний до літання, а коли зараз вечером випущу його ось туп на подвіррю, то це буде для нашого кошика дуже легка і пожадана добича. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує в мене. А завтра ранесенько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившись ранесенько з солами, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи і сидів ослаблений і втомлений у купочку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене шми самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиб на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть

він пошакнув головою, немов-би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно в моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — спірілила мені нараз думка через голову. — А що, як-би його зарізати і дати спекти?

— Пуси його! Пуси його! — шепче щось, мов добрий ангел, у моїм нутрі. — Адже-ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але-ж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість у моїм нутрі.

— Пуси його! Пуси його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А ппашок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я опворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! Він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втікати, чому-ж не втікав?

— Але-ж він слабкий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість і в найближчій хвилині я відкрив голову малому, гарному ппашкові. Він застріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крові і малого, гарного ппашка не стало. В моїй долоні лежав холодний, бездушний труп.

І нараз зломила ся, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердешного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокупую і не відмолю ніколи. Адже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя! Осб тут, на вольнім світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно і виразно, що це вбійство було зовсім безцільне. Адже-ж цього бідного труника я не зможу ані обскубити, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і засоромлений, спурбований, пригноблений і змішаний я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб заперти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами спискало мою душу і вона не могла в слізох вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резигнацією, потакує голівкою і шепче тихо-тихесенько:

— Ах, я це й знав, що препала моя весна, що неволя буде zarazом і моя смерть!

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і

його нещасну долю. Забув, бачилось, на завсіди. Вражіння мого злочину залягло десь у темнім купі моєї душі і звільна його присипали, прикрили і погребли інші вражіння, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двацять літ, і коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у п'юрмі і мусів почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, без ціли і без ума нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом своєї душі, поді серед прівожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гагний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то воно скінчиться!

І відподі я не можу позбутися цього спомину. Він запроює мені кожную хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещастю. Він мучить моє сумління грижею і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своїм життїю, скристалізувалося в конкретний образ оцього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзвобиком о шибу і я прокидаюся зі сну. А в хвилях прівоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в

моє серце і грозить ось-ось зламати
силу моєї волі, мені здається, що я сам
той маленький, слабосилий, голодний
пташок. Я чую, що якась уперта, за-
взята і нерозумна сила держить мене
в жмені, показує мені неволімі привиди
свободи і щастя, та може в найближчій
хвилі без причини і без ціли скрутити
мені голову.

1898 р.

У К У З Н І.

Із моїх споминів.

На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблизкучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Це огонь у кузні мого батька.

І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині—те вугля він сам випалював за хапами в ямі, що й досі називається вугляркою, хоча тепер уже й сліду її нема—кидає його в паленище на жмінку розжареного вугля, принесеного в черепку з хапи, а потім своїм звичайним поквапним способом обзивається до слуги:

— Ти, ти, ти, Андрусю, ану димай, а поволі, поволі, поки розгориться.

Андрусь, той сам, що з хапи приніс мене на коркошах¹⁾ і посадив на вуглянній скрині близько огнища, тепер хапає за жердку від міха і починає дупи. У міха

1) На коркошах—на раменах.

зразу якийсь короткий дух, він іще не набрався повітря, не вложився до праці; він розфукує вугля, а огню не скріплює.

— Помалу, Андрусю! Ти, ти, ти, хло, помалу!

— Ще дика баба фукає!—говорить жартуючи Андрусь, і що-сили налягає на жердку, щоб набрати в міх як мога більше повітря.

Його згадка про дику бабу проймає мене дрожжю.

— Де то та дика баба?—питаю я. Андрусь сміється.

— В місі. Хіба не чуєш, як фукає? Я прислухуюся—справді фукає.

— Чекай, як я її добре надушу,—говорить Андрусь,—то вона буде стогнати.

— Я не хочу! Не дуси!—скрикую я.

Мені збирається на плач. Я не розумію Андрусового жарту. Моя уява залюднена марами, упирами, страчуками¹⁾, про які я що вечора слухаю оповідання наших двох служниць, великої Остини й малої Остини, при куделі. Вони згадували не раз і про дику бабу, що сидить у Ділу та курить відтам димами; Андрусь перший помістив її в ковальськім місі, і від тоді той міх наповняє мене жахом.

— Но-но-но, ти, хло! Не говори дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у місі нема ніякої дикої баби.

— А що-ж там так сопе?

¹⁾ Страчук—що спратився, закінчив самовбивством.

— То вітер, синку. Видиш, міх набирається вітру, а як його здусити, то дує. Ади, й я так дую!

І батько пару разів дмухає в огонь.

Я вспокоююся. Огонь розгарається. Зразу він немов боязко виховзується з-поміж вугля синявими язичками. Та дика баба починає думи дужче; синяві язички в корінню червоніють і вискакують прожогом із глибини вугляної купи. Звільна чорне вугілля й собі-ж набирає червоної краски, полум'я сичить і простується, робиться немов в'язка блискучих ножів або стріл. Але дика баба вже надула свій шкіряний живіт майже аж до стелі. Андрусь намирає обома руками, грудьми й животом, щоб здушувати жердку вниз. Огняні ножі внизу робляться білими; вугля з червоного робиться золотим, немов прозорчастим, немов топиться. Я не можу відірвати очей від того маленького огнища, що не чваниться світлом і ледве розганяє сутінок невеличкої, деревляної кузні, та зате плює здоровими іскрами аж під коритовидний, глиною виліплений та саджею навислий стоїп, і криє в собі велике тепло, велику робочу енергію.

А батько стоїть при ковадлі, взяв свій невеличкий, «спряточний» молоток у руку і кільканацять разів ударив по ковадлі, швидко раз-за-разом, мов вербель¹⁾ на барабані. Пішов голос по всьому присілку—знак, що в кузні починається робота.

¹⁾ Вербель—барабанний бой.

Тепер він вицягає з-під міха різні скриньки з усяким заліззям. Тут пови-зублювані сокири, які треба насталити; ось одна виглядає мов очайдуша з роз-черепленою головою—в неї розбитий обух, її прийдесться зовсім «пересипати», як каже батько своїм образовим язиком. А онде коло дверей чересло—треба на-надити. Під кузнею в невеличкім піддаш-ку обік точила стоїть пара возових ко-ліс, які принесено до ковання,—там-же лежать і нові залізні рафи¹⁾ на обручі.

Батько був славний коваль на всі око-личні села, особливо його сокири мали велику славу. Ще трицять літ по його смерті один чоловік на другім селі, старий уже, розговорившись зо мною та згадавши про батька, мовив:

— Ні, нема вже такого коваля. В мене ще й досі його роботи сокира є. То ду-ша не сокира.

Коли батьків вербель, виграний моло-том по ковадлі, залунав по слободі, по-чинали звичайно сходитися сусіди. робо-та в кузні йшла по-найбільше в зимі—літом були лише два короткі сезони: плуговий та серповий—по за те батько відмикав кузню в літі хіба тоді, коли хтось нагодився з якоюсь більшою та пильною роботою.

А в зимі господарської роботи мало. Де-де в стодолі лопотять ціпи, в сінях хрупотять пили або фуркочуть коловоро-ти, крутячи мотуззя. Робота не квап-на. А в кузні весело. Хто приходив з

¹⁾ Рафа—кусок заліза.

більшою роботою—чи то воза кувати, чи то сокиру зробити, то не забував узяти за пазуху фляшку горілки. Йшлося до коваля як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш. Батько таксі ніякої за роботу не мав, «що людьом, то й мені», а нема готових, то й підожде. Але любив, щоб у кузні було весело, гамірно. При більшій компанії, при веселих розмовах та чарці горілки йому робилося найліпше. Та й не раз і потрібно більше помічників. Осб хоч-би обручі натягати на колеса: три, чотирі хлопи хапають за здорові дрючки з залізними гаками; два інші та батько третій довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з дрючками хапають гаками за рафу, опирають кінець дрючка об обід і починають що-сили тиснути вниз. Батько хапає великий молот і побиває рафу, де треба. Дерево обода за допиком гарячого заліза де-де пускає полум'я, та воно швидко гасне.

— Ну, ну! Ти-ти-ти! — чути батькове приговорювання, перемішуване ударами молота то о рафу, то об обід, та кланцанням гаків, що тягнуть обруч у різні боки. Потім три, чотирі чоловіки хапають такі самі великі молоти і починають в такт молотильників набивати запрягнений обруч на обід. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! — лунає на всю слободу, поки обруч не стане зовсім на своїм місці. Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре

спягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожна спиця, чи міцно стоїть маточина; цей та той підійме здоровецькою рукою колесо вгору, пустить його лехко до землі і прислухається до його стуку.

— Колесо як дзвін,—повторяє один за одним. Найвища похвала ковалеві.

А в кузні дика баба спогне та спогне, огонь у паленищу вже весь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє як золото і пускає подовгасті, розгалужені іскри, так звані зиндри. Це «вариться» будуща сокира. Батько кинув у вогнище добрі дві пригорщі гонталів¹⁾, тих старомодних, ручної роботи гонталів із кованого заліза, приложив їх вугіллям і поставив ще одного чоловіка крім Андруся димати. В батьковій кузні така вже встанова: хто прийде—сиди, говори, дійде до почастунку і його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: «Ти-ти-ти, хло!» (коли це хтось молодший), або «Куме-куме! Ану-но, за молот!» Або до міха! Або до чого там треба було. І моя дрібна особа була предметом його дбайливості в таких разях. Коли треба було брати на ковадло якесь більше, сильно розпалене залізо, з якого скакали сильні іскри або сарахкотіли біло-зеленковаті зиндри, батько все просив когось із присутніх:

— А заступіть-но там дитину!

Я дуже боявся тих іскор, та проте спрах любив дивитися, як вони, мов рій

¹⁾ Гонталі—невеличкі цвяхи.

огністих чмелів, вилітали з-під батькового молота і прискали на всі боки. Особливо в таких разях, коли треба було зварювати два окремі кусні заліза в одно. І так коли батько з розтоплених у паленищу гонталів збив одну груду, цю груду по кількоразовім випаленню викував на подовжну, плескасту штабку, довгу на півтора п'яди та широку на три пальці, потім на круглім розі ковадла загнув, а кінці склепав до купи, наставала найважливіша пора в виробі сокири: зробити добрий, міцний обух і зварити, викувати та настилити лезо. Зігнена груба штаба йшла наново в огонь, а коли була розігріта до білого, в неформенну діру треба було вбити обушницю — залізний прилад, на якому мав формуватися отвір у обусі сокири. На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно; його обухи ніколи не пріскали й не розвалювались, а це в господарській сокири, що часто служить і за довбню, дуже велика чеснота. Разом з обушницею йшла сокира знов у огонь, але в яким виді! Місце, де оба кінці штаби сходилися разом і де мало повстати лезо, було геть обліплене рідко розведеною глиною — це мало причинятися до зварення заліза. Покладену в огонь сокиру батько старанно, як дитину, прикривав горючим, а потім іще свіжим вугіллям, а те вугілля скроплював іще водою, в якій також була рідко розведена глина — це на те, щоб давало ліпший «гиц»¹⁾. І дика баба почи-

¹⁾ Гиц — із німецького, тепло.

нала стогнапи що-сили. Допи, доки з
огнища зі звичайними вуглевими іскрами
не починали вириватися ярко-білі зиндри.
Ні, ще не допи! Аж коли ці зиндри по-
чинали густими роями «сарахтіти» з
огнища, тоді був знак, що залізо зварене
досить. Батько звільна брав кліщами
розпалене залізо, обгрібав його молот-
ком із вугілля й розтопленої глини, клав
на ковадлі і робив кілька легких ударів
своїм молотком. Ці удари все мали для
мене якийсь чар таємничості: хоч які
були легкі, а пропе за кожним ударом
сарахтіли та розскакувались на цілу
кузню великі рої зиндер. І хоч я звичайно
в таких хвилях сидів на своїм підвище-
нім місці, заслонений від ковадла плечима
якогось дужого «нанашка», то пропе
мої очі з безпечного сховку бігали всюди
по кузні, слідили за кожною зиндрою, а
рівночасно не змигали й з того заліза,
що під ударами батькового молотка при-
бирало чим раз виразнішу форму. А на-
давши м'якому залізу таку форму, як
йому було треба, батько моргав на при-
сутніх, особливо молодших, і приговорював:

— Ти-ти, хло! Ану за молоти! Ану
живо!

Два чоловіки хапали здоровенні молоти
і били в такт по залізу. Луп-цуп-цуп!
Луп-цуп-цуп! Лунали удари прбох молотів.
Малий батьків поненько, а два інші
грубо, загарливо, мов сердито.

Лезо було зварене; та тепер почина-
лася батькова детальна робота: знов
над обухом, поки не дійшло до того, що
можна було виняти обушницю, а потім

над лезом та над вістрям. Батько кував та перековував кожну часть по кілька разів, дбаючи не лише про форму, але особливо про те, щоб залізо було рівно та туго вироблене, щоб ніде не було скази ані задирки, щоб сокира виглядала «мов вилипа».

В кузні йдуть розмови. Сусіди розповідають сільські новини: хіто що чув у громадським уряді, що бачив на торзі в Дрогобичі, що розповідав мандрований жебручий дід. Найбільше розмови про Борислав, про ями та закови: в ту пору розпочиналося видобування нафти і воску на більший розмір. Тисячі людей ішли до Борислава, видурювали за що-будь шматочки ґрунту від селян і починали рити «дучки». В сусідних селах почав зароджуватися тип «ріпника»: звичайно парубки, не лише бідні, а й заможніші, «ворохобилися на чорну сорочку й білий хліб», — так характеризувала селянська поговорка життя ріпника — перший прояв промислово-капіталістичних порядків у тім тихім досі, папріархальнім закутку.

До нашої кузні доходили лише де-які, сказати-б, каламутні бульки того нового явища. Цього пижня в ямах загинуло п'ять хлопа, а оноді в одній ямі задусило трьох, а цей або той упав з кибля і роздерся на городженій кішниці, що служила замість цямбрини в тих крайне примітивно будованих ямах. Це була одна постійна тема оповідань. А друга тема: цей Бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, підпоїли та п'яного пхнули до ями. І далі йшли без-

конечні, уривані оповідання про різні шахрайства, про п'ятики ріпників, про їх добрі зарібки і марновання заробленого гроша, про вибухи кип'ячки в закопах на п'ятім, десятім, дванацятім сажні.

Я слухав тих оповідань як фантастичних казок про далекі, зачаровані краї. Борислав з його страховищами, дикими жартами та дикими скоками фортуни, з його дивним промыслом, дивним способом праці та дивним народом заповнював мою фантазію. Наша слобода лежала далеко від гостинця¹⁾; від нас ніхто не ходив ані не їздив до Борислава, але наслухавшись в зимі в кузні оповідань про нього я постановив собі зараз на весні не пожалувати ніг, побігти на гостинець і визирати там допи, доки не побачу ріпників, що з дальших, бідніших сіл ішли там гостинцем до Борислава або вертали відтам у суботу додому. Та моя цікавість була заспокоєна швидше: ще в зимі батько взяв мене одного понеділка до Дрогобича і туп я побачив цілі юрби ріпників і цілі купи Жидів, що кожного селянина, який їм по одязі видавався Бориславцем, запитували:

— Газдо, газдо! Ви з Борислава? А маєте закопи на продаж?

Батько не радо слухав тих оповідань про Борислав. Він так зжився зі старими порядками сільського життя, що в тім новім бориславськім розгاردіяші чув щось

¹⁾ Гостинець—шлях.

нове, вороже допеперішньому життю. Він не давав по собі пізнати того, не осуджував і не обурювався, як де-хто з завзятих прихильників старосвіччини, але коли вичерпався запас новин, радо звертав розмову на інші, переважно моральні теми. Батько, пильний і п'яму-чий робітник. любив кпити собі з дармо-їдів та фушерів ¹⁾, з роззяв та галапасів. На потвердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та припчі, звичайно на тлі ковальського ремесла. Тут у кузні я чув уперше такі оповідання як оте про хлопця, що його батько привів до коваля на науку та боячись, щоб «дипина не попеклась або щоб іскра не випекла їй ока» просив коваля, щоб умістив його сина в коші прибитім на сіпні. «Воно, мовляв, буде придивлятися до всього та й так навчиться». Хлопець «учився» таким робом сім літ, а вернувши до батька замість леміша зробив пшик.

Раз зведена на дорогу загальних тем та оповідань розмова йшла живо. Охочих слухати було багато, та були між нашими сусідами й незвичайні майстри-оповідачі. Сипались анекдоти, спомини з дальніших літ, про Кошуцьку війну ²⁾, про тісні роки, про мандрівку наших селян на Поділля в службу або на Покуптя та на Буковину за кукурузою. Особисті пригоди перепліталися з корот-

1) Фушер—той що як слід не вмє робити діла.

2) Кошуцька війна—війна Австрії з Угорщиною 1848р.

кими та меткими характеристиками людей—Подоян, Гуцулів, Бойків—та місцевостей: Коломиї, Городенки, Садогори, Черновець.

Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але лиш до червоного і потім застромлює віспряма два пальці в холодну воду—вона гартується. А потім на шрубстак ¹⁾ із нею та під пильник, щоб обгладити, а нарешті на точило, щоб нагострити—і готова невідлучна поваришка селянина чи то в лісі, чи при плузі, чи при фірманці, всюди, де треба «скріпи рукам». Коваль радісно глядить на своє діло, любить ним кілька хвилин, а потім дає в руку сусідам. І мандрує нова сокира з рук до рук. Кожний обзирає обух, пальцем пробує, чи гостре віспря, обзирає лезо, чи гаразд виклепано, все обзирає, немов-би це була його власна сокира.

— Ну, то та подовжить ²⁾ — каже один.

— Мені-би поті дубики тепер, що вона їх вирубає — зітхає другий.

Щасливий властитель нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов'ю. Він бачив, як її робили від самої першої хвилі, відколи вона була ще пригорщею старих гонталів. Він помагав дупи міхом, бити молотом при її робленню,—вона, значить, почасти й його власне діло. Він весело дякує ковалеві, добуває з торби плескату півквартівку з горілкою. Батько велиць із хати принести чарку, бохонець

1) Шрубстак—знаряддя для роблення діри.

2) Подовжити—довго шовпати.

хліба, пів плесканки сира на деревляній тарілці—і починається часткування, «обливання» нової сокири.

Батько випиває чарку горілки, закусує і береться до нової роботи; решта товариства частується, гупорить, жартує. Цей марить на яві: як-би мені дві-три сотки¹⁾, то я-би те й те зробив та показав! Другий числить, скільки грошей в останнім році перейшло через його руки.

— Дванацять десятків, бігме кумочку, дванацять десятків, як один крейцар²⁾! Яка-би то пара воликів була! А так що! Як в пальці тріс. Ні чоловік в'їв, ні вплив, ні красно входив³⁾, лиш дідьчій матері годив.

— А вам, куме Марку,—обертається один до нашого простодушного сусіда,—як-би вам так дванацять десятків тепер, що-би ви зробили?

— Я-я-я,—заїкається Марко,—вже-би-би-би я зна-на-нав, де їх сховати.

— Певно завинули-би в шматину, та запхали де під стріху! — жартує де-хто. Марко не силкується реплікувати, тільки хитає головою, мовляв: жартуйте здорові, а я своє знаю!

Інші радять про свої хатні справи: у того корова положилася, там дитина кашляє; інший хвалить, що вчора з полукіпка пшениці намолопив п'ять чверток. Обмови обговорювання неприсутніх бать-

1) Сотка—сотня карбованців.

2) Крейцар—копійка.

3) Входити—одягатися.

ко не терпів і коли кому заганявся язик у той бік, умів зручним зворотом або припинком збити його з дороги, а молодшого, бувало, й по-просту покартає: «Не пхай носа до чужого проса!» Так само не любив батько нічого сороміцького в розмові: сам він і при ньому вся компанія все держалася в межах приличности, звісно, такої, яку можуть допустити собі чесні, статочні господарі. З жінок де-коли жартовано, а батько любив оповідати звісну припчу про дівку-скуску на доказ, що «жіноча натура й невинного веде до гріха».

— Во то раз жив один отець зі своїм сином у лісі двацять літ. Хлопець так і виріс у лісі, не видівши живого духа крім свого віпця. А як минуло двацять літ, каже отець:

— Ну, сину, підемо трохи в світ подивитися, як там люди живуть.

А син каже: — Добре, тату!

Пішли. Приходять до села, а на краю села кузня. Вступили вони до кузні, посідали, син дивиться на ковалеву роботу, а далі каже татові:

— Тату, може-би й я поробив трохи?

— Добре, синку, пороби.

Парубок приступає до огню, де власне грілося залізо, але не бере кліщів, тільки хапає розпечене залізо просто в руку, кладе на ковадло та й кує, а залізо не пече його ані дрібки ¹⁾).

Коваль випріщив очі на такого челядника, а батько нічого, лише каже синові:

¹⁾ Дрібки—трошки.

— Ну, що, сину, добре робота йде?

— Добре, тату!

— Як схочеш, то можеш лишитися. Але перед тим ходімо ще трохи далі, бо ми ще дуже мало світу виділи.

Добре. Пішли далі селом, а на вулиці поспрічалася їм дівка. Син став, дивитись — що то, ще не видів такого, а далі питає:

— Тату, а то що таке?

— То, синоньку, скуська, — каже старий. А в сина аж очі розгараються.

— Ей, тату, як-би то ми в лісі мали таку скуську!

Пізнав старий, що в хлопцеві кров заговорила та й каже:

— Ну, годі, сину! Будемо вертати до дому

Вертають. Прийшли знов до кузні, а старий каже до сина:

— А що, сину, може хочеш іще трохи покувати?

— Добре, тату, — каже син.

Та й знов по своєму: йде до огню, а там залізо розпечене. Він хап рукою за залізо. Ей, як не крикнув, як не хопить руку назад! А долоня вся міхуром спала. Обпik дочиста. А старий каже:

— Видиш, сину, то за те, що ти тої скуски захотів.

Та й забрались оба і пішли назад до ліса.

Батько оповідав цю припчу жартом. Аскетизм, що лежить в її основі, був зовсім чужий його вдачі. Навпаки, все і всюди він був чоловік товариський, громадський. «З людьми і для людей», — це

була девіза його життя. І досі пам'ялю, яке велике вражіння зробило на мене його оповідання про того святого, що просив бога, щоб його увільнив від людської любови.

— То ще за давніх часів було, як жив один славний доктор. Він багато помагав людям, а бог дав йому таку ласку, що всі люди любили його. Ну, так до нього липли, як мухи до меду. Куди обернувся, куди поступився, всюди в нього були приятелі, а з ким лиш раз заговорив, той був-би за нього і в огонь скочив. Аж раз ідучи лісом здибав діда, зовсім голого, оброслого волоссям від ніг до голови, як молився в якійсь печері.

— Що тут робиш, діду — питає лікар.

— Богу служу, — каже дід.

— Як-же-ж ти йому служиш?

— А бачиш: я відкинув усе світове, відцурався всього і молюся, та оплакую свої гріхи.

— А не ліпше-би ти служив богу, як-би був лишився в світі та працював для людей?

— Не можна разом служити богу й мамоні, — відповів дід. — Люди й їх усі гризоти, турботи та заходи, то мамона. Хто кому служить, від того нехай і платні жде. Я служу богу і бог мені відплатить, а хто служить людям, то чим йому відплатять люди в день страшного суду?

На пім вони розійшлися: старий лишився в лісі, а лікар пішов до свого діла. Але відтоді як зачав міркувати над дідовими словами, як зачав думати, то

нарешті дійшов до того, що зненавидів людей і захопив і собі-ж відчужитися від них. Утік у ліс, але люди знайшли його, а коли він не хотів вертати до міста, то вони захопили жити з ним у лісі. Він знов утік від них, і знов його знайшли. Він сховався в якусь недоступну непру — і там його знайшли; поплив на море і велів себе покинути на якійсь пустій скалі серед води, — і там люди віднайшли його і липли до нього по давньому. Тоді він почав молитися богу: — Господи, дай мені таку слабість, щоби мене всі люди боялися, щоби перестали липнути до мене!

Як зачав молитися, як зачав бога просити, так нарешті пан-біг зіслав на нього таку слабість, що зачав собою бити до землі, розшибати, піну почити, ричати не своїм голосом, так що всі люди його пуджалися ¹⁾ і втікали від нього. А він при кожному такому нападі все бачив чортів, що його поргають розпеченими кліщами, тягнуть до себе залізними гаками, б'ють залізними палицями, а все кричать: — Ходи до нас! Ходи до нас!

Так він мучився цілих дванацять літ, але вже не тікав у ліси та в дебрі. Тепер його душа тягла до людей, але люди тікали від нього. Він ходив по містах та селах, просив притулку, але та хвороба зробила його таким страшним, що ніхто не хотів його прийняти під свою стріху. Як де вийшов межі купу людей, то всі розбігалися; навіть до церкви не міг вийти, бо всі втікали відтам, де він появився,

¹⁾ Пуджалися — лякалися.

то його потім не пускали. Нарешті по дванадцятих роках чує голос:

— Валентий! Валентий!

Він обзивається:—Хто мене кличе?

А голос каже:—А що, солодко жити чоловікові без людської любови?

А він каже:—Господи, я согрешив. Дай мені смерть, хай довше не караюся.

А голос каже:—А видиш! Хто людям служив, той мені служив. Я сотворив чоловіка для людей і тільки з людьми і через людей він може бути щасливий. Як-би я був хотів, щоб він сам собі і через себе був щасливий, я був-би зробив його каменем. Як-би я був хотів, щоб він тільки мені самому служив, я був-би зробив його ангелом. А так я дав чоловікові найбільший дар — любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до мене. А ти хотів бути мудріший і йти навправці, та й зайшов у дебри, де сидять поті з кліщами та з залізними палицями. Ну, та тепер досить твоєї покути. За те, що ти вперед служив людям і рятував їх, я беру тебе до себе, а твою слабкість лишу людям на пам'ятку: хай перемагають свій страх і відразу і вчаться любити та рятувати одні одних навіть у таких страшних станах.

— І лікар Валентій — кінчив батко, — зробився святим, а його слабкість і досі ходить по людях. А хто рятує та дозирає хорого на ту слабкість, той має ласку в пана бога.

Сорок літ минуло від тої пори, як у невеличкій деревляній кузні в нашій слободі останній раз лунав ковальський вербель,

відіграний батьковою рукою молотом по ковалі. Скілки змінилося за той час! Не лише з кузні, але майже з усього, що було поді основою тихого, патріярхального життя в нашім закутку, не лишилося майже ані сліду. З подішньої веселої компанії, що гупорила довкола ковальського варстату, димала міхом, натягала обручі на колеса, завзято гримала молотом по розпеченім залізі та сипала веселими анекдотами при чарці горілки, нема мабуть нікого вже між живими. А подішню веселість та жвавість у многих із них погасила доля ще далеко перед їх смертю. І певно в ту пору ніхто з них не думав, що та кузня і та компанія в ній і той її дружній, радісний настрій лишаться живими та незапертими в душі маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, в одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скачучих іскор.

На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє мов розтоплене вугілля і яристься в його глибині щось іще біліше, промінясте, відки раз-по-разу сарахкотять гилькасті зиндри. Це огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі.

Криворівня, 24 липня 1902.

У СТОЛЯРНІ.

Із моїх споминів.

I.

В життїю мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов запурбований хазяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають-питають давно загубленого.

Мабуть і сліду вже нема з тої столярні на бориславськїм тракті в Дрогобичі, де мені довелось пробути перші три роки мого міського життєя. То був старий домок у подвіррю, відділений від вулиці прохи показнішим але дуже нехарним¹⁾ жидівським домом, та ще одною величезною жидівською халабудою, де містився шинок, а від потока смердячою гарбарнею. Від заходу й полудня до нього припирав невеличкий огород засаджений капустою, буряками та иншою невибагливою яриною. На подвіррю перед домом

¹⁾ Нехарний — брудний.

стояли купи терпиць, верещали купи Жиденят; від вулиці доходив шинковий галас, а від гарбарні поганий сопух. Усі забудування були деревляні, внизу гнилі, бо місце було вохке. Оце було те оточення, в якому пройшли перші три роки мого міського життя.

Це була та »станція у Кошицької«, про яку довгі тижні перед тим розмовляли мої родичі, наважившись дати мене до школи »до міста«. Ця Кошицька, власнотелька домика з огородом і столярської роботи, доводилась якоюсь своячкою—не знаю, чи могому батькові чи матері, і мені веліли називати її »цвоцею«. Це була жінка середніх літ, значно поза 30, з слідами де-якої краси на пожовклім та поморщенім лиці, незвичайно балакуча, як загалом усі дрогобицькі реміснички. Була Русинка ¹⁾ і ходила до церкви, хоча не цуралася й костела, любуючися особливо польськими кантичками ²⁾, яких велику силу вміла на пам'яті і які залюбки співала при роботі.

Кошицькою звали її якось по старій пам'яті по першій чоловіці, хоч тоді вона від кількох літ була заміжжя за Гучинським, значно молодшим від неї, що був колись челядником у її мужа і тоді ще закохався в неї. Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р. і знав оповідати про Венецію, хоч з його оповідань у мене не лишилось у пам'яті нічого цікавого. Там в Італії він одержав

¹⁾ Русинка—українка.

²⁾ Кантички—релігійні пісні.

відомість про смерть свого давнього майстра і про те, що Кошицька повдовіла. Відтам він писав їй гарячі любовні листи, які Кошицька ховала в своїй комоді в купочку в коробочці викладаній італійськими мушлями привезеній мабуть самим таки Гучинським, як пам'ятка з Венеції. Раз якось, в часі одної з частих сварок між старшою жінкою й молодшим мужем Кошицька видобула ті листи і веліла мені читати їх. Коли я, ледве слезбуючи ті малограмотні вояцькі складання, дійшов до патетичного місця: «Jeżeli cię nie kocham, abym sobie trzy razy nogę złamał!»¹⁾, Кошицька втираючи слізи крикнула до свого мужа:

— Ти гадаєш, що пан біг уже забув, як ти клявся? О, пан біг не забув, ні! Зломаєш ти собі ще ногу на гладкій дорозі, я тобі це мовлю!

Загалом Гучинський був хоч добрий робітник, але чоловік нічим незамітний. Для знайомих і сусідів він хоч і був «пан майстер», а поза очі все лишився «чоловіком Кошицької». Говорили, що вона якось піддурила і приманила його до себе, та й сам Гучинський у своїй обмеженій голові з часом мабуть зупинився на тій думці, бо не раз у сварці, парафразуючи звичне патетичне місце свого венецького листа викрикував:

— Wolalem sobie trzy razy w jednym miejscu nogę złamać niż się ze starą babą związać!

¹⁾ Коли тебе не люблю, то хай три рази собі ногу зломлю.

²⁾ Краще-б я собі три рази на одному місці ногу зламав, як мав звязатися зі старою бабою.

Розмова в столярні звичайно йшла по українськи, хоча челядники бували Українці і Поляки; тільки Гучинський з жінкою в хвилях інтимних пертракцій¹⁾ говорив по польськи. Не знаю, які бували причини тих, звичайно досить голосних пертракцій, що іноді кінчалися баталіями, по яких Кошицька день або два лежала в ліжку з головою пообв'язуваною мокрими рушниками. Чи Гучинський, молодий, незвичайно сангвінічний чоловік, давав Кошицькій причину до заздрости, чи сам він був незадоволений тим, що не мав з нею дітей, цього не можу сказати. Здається, що його дразнило положення молодого мужа при старшій жінці, а може й почуття, що інтелігенцією, досвідом і енергією вона все таки держить верх над ним. Говорили, що по шлюбі їм пророковано незгідливе життя і йому швидшу смерть перед нею. Дві воскові свічечки, зовсім однакової довгопи й грубости, приліплено на стіні над головами молодих, щоб горіли в часі пошлюбного обіду. Одна мала значипи його долю, а одна її. Отже кажуть, що полум'я обох свічечок раз-у-раз відверталось одне від одного в розбіжних напрямках, а нарешті його свічка згасла, догорівши ледве до половини. Я певний, що ця ворожба була першим жбихом²⁾ холодної води на гарячі мрії Гучинського, якого тягла до Кошицької мабуть її вигода й енергія, а не сама лише холодна спекуляція на столярську

1) Пертракція—розмова.

2) Жбих - глек

робітню, полишену Кошицьким і невеличку реальність¹⁾ його вдови. Сам він був десь із західної Галичини і не приніс Кошицькій нічого, крім свого червоного лиця, гарячої крові, здорових робучих рук та не зовсім приємної привычки — напиватися до п'яна що неділі. Обое вони свято вірили в те, що пошлюбна ворожба мусить сповнитися, і від тої-ж першої хвили свічки їх життя почали горіти кожна в інший бік. Сліди полум'я тих пошлюбних свічок ще видні були на деревляній стіні в робітні; їх ані не замазували вапном, ані не зіскоблювали: дві чорні смужки випалені в деревляній стіні, нерівної довжини та розбіжних напрямів, то був дійсний символ цього недібраного подружжя.

II.

Була неділя, ранок гарного осіннього дня. Я вийшов на вузьке подвір'я на запилу «цвоциного» домику — не на те просторе, спільне подвір'я, що лежало перед домом, а на затильне, маленьке, брудніше від переднього, обведене парканом, повне гарбарського сопуху та смороду з зовсім примітивно уряджених виходків²⁾. У віддалі на вежі церкви святої Трійці і в польськiм костелі грали дзвони. Сонце палало ясно на безхмарому небі. В повітрі високо над оптим смердючим та брудним гніздом уносилася якась

¹⁾ Реальність — маєток.

²⁾ Виходок — клозет.

радість, якийсь празничний настрій. В моїй душі чувся веселий шум лісу, плюскіт чистої річки, мерехтіли постаті селян у чистеньких білих сорочках і дівчат у червоних спідницях зі скиндячками на головах. Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенувся; по мені пройшло неясне чуття, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи.

Я зирнув крізь щілину паркана в один бік. За парканом був огород засаджений яриною: ті самі широколисті буряки, худі головки капусти та рідко розкидані бадилля кукурузи, що й перед вікнами столярні. Два-три соняшники обертали просто до мене свої жовті круглі цвіпи, мов худі, від зазвисти пожовклі лиця. Зелений кріп вишавувався з поміж повзучих огірків. Пузатий писаристий гарбуз розвалився на грядці і грів до сонця свій сорокатий бік. Між капустою пишалася темно-зелена коноплина, сама одна, широко розгалужена та дорідлива, заввишки мало що не в людину а завгрубшки внизу як держално коцюби. Я довго і не без подиву спочивав на ній очима: такої коноплини в нас на селі я не видав ніколи.

Далі за грядками йшов невеличкий садок з овочевими деревами. Червоні яблука пишалися та рум'янілися до сонця; грушки обліпили гіляки великої груши так густо, що листя майже не було видно за ними. Тоненькі гілячки сливгнулися під вагою темно-синіх сливок. Правдивий рай для дитячої фантазії!

Правдивий та ба, загороджений високим дощаним парканом, в якому не було ні фіртки, ні перелазу і в якому мені протягом тих трьох літ не довелося бути ані разу.

Як довго я вдивлявся щілиною в той фантастичний рай—не п'ямаю. Та певно я й не швидко ще був-би відірвався від нього, коли-б мене не був сполошив якийсь незвичайний шелест за другим парканом, тим, що відділював подвір'я від гарбарні. Я відірвав очі від щілини, крізь яку видно було огород із садом, і заглянув в іншу щілину. Там був зовсім відмінний вид. Малесеньке подвір'я з трьох боків обведене низькими, обдряпаними будинками гарбарні, виглядало радше як огидливий смітник, ніж як подвір'я. Клапти перегнилої соломи, косми худоб'ячого волосся, обструганого зі шкіри, купи гарбарського вапна та товченого, переквашеного лубу, череп'я з горшків та тарелів і одним-однісінька дупласта, голова та верба, в якій більша частина пруття на голові була вже зовсім зісохла, а на решті теліпалося рідке, передчасно пожовкле листя—ось що складалося на зовсім непринадний пейзаж. Та не хибло й живої штафажі¹⁾ до нього. Невисокий парубок, Жидок, з довженими, майстерно в спіраль закрученими пейсами, з брудною ярмуркою на коротко стриженій голові, весь брудний і обшарпаний, з ідіотичним виразом на лиці, власне ніс на плечах прегарне красе телятко. Вініс з-поза угла, з яко-

¹⁾ Штафажа—додаток.

гось невидимого входу, що вів із гарбарні на це подвір'я, і придвигавши на середину смітника, гепнув ним на землю. Тільки тепер побачив я, що на тім місці, обік цього телятка, лежало ще одне біленьке з чорною латкою над очима. В обох зв'язані були всі чотири ніжки до купи: обоє вони лежали тихо, безпомічно, не пручалися, а тільки своїми синіми, меланхолійними очима гляділи немов у німім остовпінню на цю огидну нору, куди в невідомій цілі придвигав і закинув їх оцей парубок. Та коли парубок із-за халяви виловив здоровий, блискучий ніж і почав, ідіотично всміхаючись, пробувати пальцем його вістря, телята якимось дивним інстинктом зрозуміли, що їм грозить, почали пручатися і кидалися, а далі забегетали жалібно обоє в один голос.

Парубок не зважав на це. Приступивши до одного телятка, він клякнув одним коліном на його тілі з такою силою, аж здавалося мені, його реберця захрустіли. Теля відразу замовкло. Парубок узяв його голову, підніс її до гори і закрутив так, що мордочка оперлась об його коліно, а очі на момент зустрілися з моїм поглядом. Потім звільна черкнув ножом по випруженій шийці. Гострий ніж входив у тіло, даліше, глибше, поки з-під нього не вибризла рубінова струя крови, мінячися до сонця блиском дорогого кришталю. Різник перетявши за одним разом шию теляти до половини, виняв ножа з рани і обтер о голову теляти, яку в тій-же хвилі кинув на землю. Теля почало кидатися, поки гаряча кров косицею біла з

його рани. Різник дивився на ту кров з якоюсь демонською радістю, і знов на його лиці заграв ідіотичний усміх. Він одною ногою наступив на розрізану шию теляти і придушивши її, держав доти, доки кров уся не стекла в ній, а в тілі не стало ніякого руху. Тоді він прийнявся майструвати так само й друге теля, яке за той час лежало німо, мов поранене якимось диким страхом, лише широко роздуваючи ніздрі і нюхаючи незвичайний для нього запах крові. А коли й друге теля було зарізане і парубок настолочив і його шийку своєю катівською ногою, він немов підтанцювуючи обернувся в тій поставі в пів обороту лицем до мене, і мене мов кропивою опік його погляд, повний якоїсь безмисної, ідіотичної кровожадності, що вбиває з усміхом і виявляє лиш одну нетерплячку, коли жертва надто довго преплеться та обрізкує свого кота своєю кров'ю. Я відскочив, мов опарений, і побіг до хапи.

— Тобі що такого — запитала мене «цвоця», що власне збиралася йти до церкви.

— Нічого, — відповів я ледве чутно.

— Ти чого так поблід? — допитувала вона.

— Я? — перепитав я і не кажучи нічого більше, уткнув лице в свою скриньку, немов вишукуючи якусь потрібну мені книжку.

«Цвоця» не допитувалася більше і пішла до церкви. А я довго ще плакав, уткнувшись лицем в отворену скриньку та ніби

шукаючи якоїсь книжки. В моїй уяві те-
ленькали срібні дзвіночки, на червоній
стяжці позавішувані на шиях таких самих
білих та красеньких теляток, пишався
зелений паспівник, по яким весело ска-
чуть та пасуться вони, і чувся жаліб-
ний рик їх матерей, що тепер надармо
шукають своїх діток. Як-би то їх бідна
фантазія могла уявити собі той безмір
погані, ту обридливу нору, той прокля-
тий смітник, на якому їм довелося про-
лити свою кров під ногою різника-ідіота!

III.

Життя в столярні йшло весело. Для
мене, селянського сина, що привик чути
вічні побоювання та бачити прівожну
увагу на погоду, на хмари, на вітер, на
мороз або спеку, на фази місяця, було
новиною те рівне, веселе життя місь-
кого ремісника, відірване від природи й
її примх, розмежоване зовсім іншими ме-
жами, поділене по зовсім іншій скалі. Що
там мороз чи спека, сльота чи погода,
сівба чи жнива, оранка чи косовиця з їх
різномірними відмінами та пригодами,
з тисячними комбінаціями, — те туп пе-
реводилося на далеко простішу поділку:
щотижневий торг у понеділок та роко-
вий ярмарок на святої Трійці. Осб і все.
По-за тим монопо́нний прилив і відлив
приватних замовлень: скрині перед ве-
сіллями, на придане для молодої, і труни
перед похоронами. Скрині і труни, це
були головні вироби столярні Гучин-
ського. Тільки десь-колись траплялися

колиски, прості шафи та мисники й такі-ж ліжка та крісла. Делікатніших меблів не роблено майже ніколи і хоч Гучинський хвалився, що «знаєтьс'я й на політурі», то взявшись раз робити політуровані рямці до образу, таки не вдав і наперши занадто міцно «припалив» політуру і на рямі лишилася темна, матова пляма.

В робітні були три варстати: працювали звичайно крім майстра два челядники і один термінатор. Челядники мінялися досить часто і в моїй пам'яті задержалися лише два-три профілі. Поперед усього пан Станіслав, молодий ще чоловік, таки дрогобицький міщанин, що недавно визволився ¹⁾ в того таки Гучинського. Був це предобродушний, веселий і все задоволений парубчак, з приємними, хоч трохи грубоватими обрисами лиця, співучий і жартовливий. Він скінчив був усі чотири нормальні класи ²⁾ у Василян і вмів мені про кожного з моїх учителів Василян оповісти якийсь веселий анекдот. Один давніший ректор був скупий, складав гроші і мав звичай зашивати банкноти в ковнірі своїх переносних реверенд ³⁾. По його смерті знайдено в його шафі кільканацять таких реверенд і роздано їх убогим жебракам. Де-які, не знаючи що робити з тими лахами ⁴⁾, попродали їх за пару крейца-

1) Визволитися—з учня термінатора стати челядником.

2) Нормальні класи початкова школа.

3) Реверенд—ряса.

4) Лахи—стара драна одежа.

рів онучкареві, та один, що трохи знав-
ся на кравецтві, захотів зробити собі
з неї камізельку, попоров її і знайшов
гроші. Не кажучи про це нікому, почав
розпитувати інших жебраків, куди поділи
свої реверенди. Довідавшись, що вони
в онучкаря, він звівся одному поліціян-
тові, своєму далекому своякові, вбрався
сам за Василянина і в супроводі полі-
ціянтя наскочив до онучкаревої халабуди,
ніби то робити ревізію за покраденими
реверендами. Переляканий Жид зараз
віддав усі лахмани і рад був, що скора-
скався біди. А жебрак і поліціянті пови-
порювали гроші, поділилися ними та
й забралися бог зна куди. Онучкар, зди-
бавши незабаром попім одного з тих
жебраків, почав докоряти йому, що про-
дав йому крадену реверенду, і мало не
ввалив його в біду. Жебрак образився
і попягнув Жида до монастиря, де йому
поптверджено, що реверенди не були кра-
дені. Жид зо страхом оповів про доко-
нану в нього ревізію, про поліціянтя
з шаблею і монаха в старій реверенді.
Справа набрала серйознішого, таємничого
вигляду. Ніякий монах із монастиря на
ревізію не ходив; поліціянтя, що буцім
то був у нього на ревізії, онучкар не міг
пізнати, «бо дуже тоді забоявся». На
тім була-би справа й закінчилася, як-би
один братчик у старім, пошарпанім
пребнику, що належав до небіжчика ску-
паря, не був знайшов за оправою в хребті
застромленої картки паперу, зложеної
в трубку і записаної рукою покійника.
На ній списані були ріжними часами всі

суми, які вмів призбирати цей скупар-ректор і які по черзі зашивав у кожну реверенду. Було того більше як двацять тисяч. Вість про це рухнула по місті. Така сума в тих часах у такій бідній, глухій містині, як Дрогобич (це було ще геть перед бориславським золотим потоком)¹⁾, видавалася чимось великим. Онучкар довідавшись, який скарб він мав у руках проп'ягом мало не двох неділь, і як по-дурному дав собі видерпти його, з горя повісився. Поліція кинулася пошукувати того, хто робив ревізію в онучкаря, але все було даремне. Лише жебраки віднайшли по кількох ліпах свого бывшего товариша, що зробився заможним господарем, мав жінку й дітей, і пізнавши своїх колишніх компанів гостив їх пару день та обдаровував щедро. Про реверенди не згадував, а коли питали його, як це спалося, що він так забагатів, відповів коротко:

— Так мені бог дав!

А потім помовчавши додав:

— Можу присягнути, що я нікого не вбив, не ограбував, не скривдив. Таке моє щастя було!

Чи вірили жебраки, чи не вірили його словам про те, що він нікого не скривдив, але останнє речення переконало їх вповні: таке було його щастя! Вони не видали свого колишнього товариша та й зрештою що могли закинути йому?

¹⁾ В Бориславі є копальні нафти, куди при відкритті посунула сила людей, гонючись за «щастям».

Такі і тим подібні анекдоти любив оповідаати пан Станіслав особливо вечером «по фаєранті» ¹⁾, коли майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов до-дому, а майспрова поралась у кухні. Тоді ми три: пан Станіслав, термінатор Ясвко і я сідали на лавочці коло печі або на варстапах і починалася безконечна розмова. Ті два, міщухи, розпитували мене про село та сільське життя, а я знов розвішував вуха слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок та дощепів. Найбільше імпонували мені, недосвідному ще школяреві, ті чисто школярські штучки та дощепи, яких багато знав пан Станіслав. То подасть мені польське речення, яке можна читати і взад і вперед, і все вийде те саме: *kobyła ma mały bok*. То напише 12 нуль і з них при помочі дописуваних туп і там крисок зробить речення: *rogoda od boga*. То скаже речення буцім то зовсім польське, а потім показує, що воно зложене з самих німецьких слів: *on bieг bez las*, а *ja za nim* (*on* = *ohn'*, *bieг* = *bieг'*, *bez* = *bös*, *las* = *lass*, а = *auch*, *ja* = *ja*, *za nim* = *sah'n ihm*). То розповідав, як давніше Німці перекладали на свою мову назви руських міст: Перемишль = *Durchdenken*, Мостиска = *Brücken-drücken*, Дрогобич = *Zweitepeitsche*, Самбір = *Selbstwald* і т. д. Потім знов сходили ми на язикові штуки вроді того, щоб швидко вимовляти без помилки такі фрази як: «*Nie pierz Pietrze wierz pierzem, bo przepierzysz Pietrze wierz*»

¹⁾ Фаєрант — час після закінченої денної праці.

pieprzem», або «Fritz frisst frische Fische, frische Fische frisst Fritz», або «Przeleciały trzy pstre przepierzyce przez trzy piękne kamienice». Тяплю, як я не раз цілими вечорами ламав собі язик, виучуючи ті фрази. Зі свого боку я заімпонував пану Станіславу своєю штукою—вимовити одним духом дванацять раз не помилившись фразу: «Цебер цебер полуцебер переполуцебрився». Хоч і як мучився він і малий Ясвко над вивченням цієї фрази, та проте сказати її дванацять разів одним духом без помилки не зумів жаден із них.

Мушу сказати, що пан Станіслав, хоч любив дотепи, не мав у собі ані пінципізму, оповідав усе весело та живо, але ніколи безсоромно, і загалом повадився як чоловік поважний. Такий сам поважний, хоч веселий тон панував у сполярні в часі роботи, особливо в присутності майстра. Один із старших челядників, здається, по прозвищу Чемеринський, що називав себе «мебльовим столярем», любив оповідати давні цехові історії. Про челядника, що замандрувавши відкись хотів стати майстром в однім місті; там веліли йому зробити майстерштік ¹⁾, а він протягом місяця, замкнувшись в робітні, зробив чудовий вахляр ²⁾, а на ньому була викладана барвистими дощечками ціла мука Спасителя в сценах. Про годинникаря, що зробив для свого міста премудрий годинник, із якого за ударом

¹⁾ Майстерштік—проба.

²⁾ Вахляр—віяло.

кожної години виходила інша група ляльок і грала інші мелодії. Магістрапи маючи в себе такий годинник та боячися, щоб майстер не зробив такого самого або ще й ліпшого кому іншому, прирадив осліпити майстра та годувати його до смерті ласкавим хлібом. Коли йому вибрали очі, він заявив, що його годинник має в собі ще один секрет, якого досі він не вказав нікому; коли-б йому дозволили доторкнутися машинерії, він пустив-би в рух ще й цю останню, найкращу штуку. Магістрап згодився, майстра завели до годинника, отворили дверці до механізму, він віткнув туди два пальці, пошпортав щось — і механізм станув. Що потім намучились і намудрувалися найрізніші годинникарі над тим механізмом, ніхто не вмів ані віднайти, де там було щось попсоване чи звихнене, ані пустити його наново в рух.

Чемеринський був підспаркуватий уже чоловік, дуже маломовний. Він мандрував багато, та мабуть і витерпів багато, хоч ніколи не згадував про свої пригоди. В основі його вдачі лежала велика добродушність, навіяна зверху якоюсь строгістю. Коли часом я, забавляючись в сплярні, наробив надто багато шуму, Чемеринський не зупиняючись у роботі обертав на мене свої чорні, навислими бровами опінені очі і промовляв коротко:

Нагулюй!
Тихо будь!

Такими лапідарними віршами любив іноді промовляти. Що значило те початкове

«Нагулють», я так і не довідався ніколи. Та тямлю, що коли по кінці курсу, по екзамені я вернув з «премією» — книжкою, яко «перший преміянт», і показав йому книжку, Чемеринський погладив мене по голові, помовчав довго, а потім якимось радісно-зворушеним голосом промовив:

Нагулють!
Здоров будь!

Жартів, сміху від нього я не чув ніколи. Проте любив він слухати жартливих оповідань пана Станіслава і часом немов припечатував їх лаконічними увагами загального змісту, найчастіше зложеними також до вірша. Тямлю, як раз вислухавши довгу суперечку між майстром і майстровою, з яких кожне закидало другій стороні дурноту, а собі віндикувало¹⁾ розум, Чемеринський порухавши чорними вусами, обернувся до пана Станіслава і промовив голосно:

Всі на одно йдемо:
Дурнями живемо,
Дурнями й умеремо,
В тім лише діло,
Щоб наше дуренство
Иншим під ніс не смерділо.

По тих словах майстер спрашенно почервонів, сварка між ним і майстровою урвалася, і хоч Чемеринському ні він ні вона не сказали нічого, то проте за пару неділів його відправили.

¹⁾ Віндикувати — присвоювати, лише собі приписувати.

Окреме місце займає в моїх споминах термінатор Ясєко Романсвкий. Це був одинокий крім мене малолітній в домі і через те мій природній товариш. Живий, резолютний ¹⁾, гострий на язик, та зате не надто прудкий до роботи, цинічний і без скрупулів ²⁾ у багатбох таких справах, які для мене були «предел егоже не преїдеши», він був тип місвкого хлопця, повна супротилежність того несмілого та боязливого селяха, яким був я. Не диво, що він перший впроваджував мене в многі деталі місвкої цивілізації, вчив мене розпізнавати час на годиннику, розріжнювати биття квадрансове ³⁾ від годинового, орієнтуватися в місті, знаходити потрібні склепи, вулиці, майстерні, заклади. Під його проводом я в неділі й свята по полудні пускався на далекі передмістя Дрогобича, де в нього були свояки й знайомі. Іншим разом, коли треба було сидіти дома, а роботи не було, він учив мене мелодій польсвких колядок та інших кантичкових пісень, і часто сидячи в пустій столярні, похилені над заяложеною старою кантичкою ми що сили викрикували звісний колядковий рефрен:

Hej, hej, jedni grali,
Drudzy tancowali,

¹⁾ Резолютний—рішучий.

²⁾ Без скрупулів—не зважати ні на що.

³⁾ Квадранс—чверть години,

Від Ясбка пізнав я вперше й ціну грошей. В селі я бачив, як усі дорожили грішми, побивалися за ними, але який їх практичний пожиток, чим вони можуть бути для чоловіка, це лишалося мені тайною. Селяни купували за гроші дуже мало: сіль, перець, шкіру на чоботи — значить, речі нічим не принадні для моєї дитячої фантазії. Найбільша часть їх грошей ішла в якусь неясну для мене безодню, що звалася «штайрантом» ²⁾, що то про неї селяни говорили все з якимось острахом, так що й я привик бачити в ній щось страшне та нелюдяне. І коли в селі мені траплялося часом мати кілька крейцарів — звичайно заможніші гості дарують господаревим дітям по крейцару або два «на обарінок» ³⁾ — то я не знав, що робити з ними, і побавившись або губив їх, або віддавав мамі. Тут вперше я пізнав вартість грошей як джерела різних приємностей. Ясбко вчив мене промінювати гроші на цукерки, яблука, горіхи, оповідав про різні способи, як у місті заробляють і пускають гроші, характеризував заробітки жебраків, водноносів, шматярів та кістярів, перекупок, садівників і різних категорій того дрібного зарібного люду, що заселявав промислову частину Дрогобича, розложену довкола бориславського та трускавець-

1) Гей, гей, одні грали, другі танцювали, пастирі на лірі.

2) Штайрант — з ним, податкова каса.

3) Обарінок — бублик.

кого практу, Солоного Ставка та жупи ¹⁾. Тут не було ані просторих садів, ані огорodів, засаджених цибулею, капустою, бараболею та огірками, що творять головне джерело доходу на Лішнянськім, Задвірнім та Зварицькім передмістях. Тамошніх людей, на-пів рілників, а на-пів міщан, путешні ремесники підіймали на сміх, називали цибулярами, передразнювали їх м'який виговір:

— Цоловіце. цоловіце, може купите цибулецьки!

Під Ясбковим проводом я заходив у тісні хати тих ремесників та зарібників. У мене була знайома флячниця Якубова, що заробляла на хліб продаючи що понеділка гарячі фляки на ринку, на підсінню. В неї був чоловік, якийсь ремесник, що рідко бував дома, але й тут було таке саме, як із моєю «цвоцею»: хоча Якубова була мала та непоказна жіночка, та в хаті очевидно був її верх, і в цілім сусідстві всі знали Якубову, а її чоловіка коли й згадував хто, то хіба як «чоловіка Якубової». І загалом мушу сказати, що проживши вісім літ між дрогобицькими ремесниками та придивившись їх життю зблизька, я виніс вражіння, що жінки в тих родинах займають коли не верховодне, то бодай рівнорядне становище з чоловіками, визначаються інтелігенцією й енергією, а наді все вертким та невтомленим язиком. Ні перед тим, ні по тім у моїм життю я не чув, щоб хтось говорив по українськи

¹⁾ Жупа—місце, де добувають сілб.

так швидко, як де-які дрогобицькі передміщанки. Оця їх духовна перевага над мужами пливе мабуть із того, що мужі—ремесники, змушені спеціалізуватися на одній, механічній, звичайно посидючій роботі, а корпаючи над нею день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, прагнуть еластичність духа, енергію й оборотність; натомісць жінки, на яких плечі спадає і хатнє господарство і захід коло дітей і праця в огородці а часто й переговори з парп'їями, що приходять за роботою, або продаж готового товару на торговиці, власне набирають тих прикмет, що роблять їх верховідцями в домі.

Ясвко вчив мене також місбких забав, яких не знають сілсбські діти: гри в пилку, в кічку, пускати орла, ловити горобців на самопрісок. Правда, до тих забав я не був охочий, за те тим більше вдячний я був йому, що в осени що неділі водив мене в околиці Дрогобича, на Гірку, на ріку та на поля, де ми збирали достиглий та першим морозом приварений терен, який потім у столярні пекли й їли. Майстер Гучинсбкий віднайшов в одній березі шерсткий та м'який пісковець, що служив йому замісць пумексу при гладженню дощок, і не раз посилав нас обох із Ясвком по свіжий запас такого каменя. Иноді ми заходили в ліс і знаходили гриби; тут я був Ясвковим учителем, вміючи ще змалечку від батв'ка розізнавати різні роди грибів добрих і »шалених«. Ми збирали насіння різних трав для канарків та щиглів, яких майстер

любив держати в клітках, або ходили з мішком по великі лісові мурашки, які «цвоця» варила на купіль для себе, бо вже тоді терпіла на ревматизм у ногах, проживши звиш двадцять літ у вохкій хаті на болотнистому місці. Пізніша осінь доставляла мені з Ясвком інших розривок на подвіррю. З огорода викопували ярину, квасили капусту та огірки, на подвіррю клали огонь, варили повила ¹⁾ зі сливок, а в сінях в іншій кімлі варили карук із волових жил та з відпадків товаричої шкіри. Все це були роботи, яких я ніколи не видав у селі, і все те нове та цікаве для мене вмів Ясвко виясняти та робити ще цікавішими своїми оповіданнями та допепами.

Батько Ясвків жив неподалеку від нас, мав свою хату й огород, а крім того ходив на заробок до «великої фабрики» — рафінерії нафти та земного воску, що власне тоді була недавно збудована за Дрогобичем, на бориславській трасі над рікою. При якійсь експлозії ²⁾ йому попарило руки й ноги і ми оба з Ясвком що неділі відвідували його в шпиталю, — це були перші мої відвідини в тім домі болю та карболю. Старий Романський був письменний чоловік; у тім маленькім світі, що групувався довкола дому «цвоці» Кошицької, він був одною з ясніших зір, уважався чоловіком розумним і досвідним. Я пригадую собі досі його страшні рани, які я бачив у шпиталю, коли їх переви-
вано, і чорну табличку над його головою

¹⁾ Повила — повидла.

²⁾ Експлозія — вибух.

з написом «Brandwunden», і великий молиш-вослов, що лежав обік нього, і його пожовкле, мученицьке лице, що не зраджувало болю, тільки якийсь безмежний смуток...

Якось швидко потім, не дожидajući батькового видужання, Ясєко покинув сполярню Гучинського. Майстер був незадоволений із нього, хоча він випермінував уже чотирі роки, не хотів його визволити. Ясєко втік із сполярні, покинув рідний дім, узявши з собою лише де-що з одежі та два ринські¹⁾ грішми, і пустився з тим засобом до Львова. Львів у моїй фантазії лежав десь у містичній далечині. Залізниці ще тоді не було, фірою треба було їхати туди двічі при доби, а пішки йти—я й не знав як довго. Я дивувався Ясєковій смілості, що він сам, без грошей і без ніякої виразної мети пустився в таку далеку дорогу. Перший лист його до матері, що по кількох днях прівної непевності та пошукувань дав їй нарешті певність, що сталося з її сином, зробив не малу сензацію в сполярні. Його відчитав сам майстер на голос і обчислював з пам'яті, якою дорогою і як далеко зайшов Ясєко першого дня, в яким селі купив собі квасного молока з хлібом, в якій коршмі ночував. Більше відомостей від нього не доходило до мене. Куди подівся він у Львові і що сталося з ним, я ніколи не довідався. Він згубився для мене безслідно, як річ, що впаде з воза підчас скорої їзди.

¹⁾ Ринський—менше карбованця.

Кожної п'ятниці і суботи був час арпистичного попису «цвоці» Кошицької, час малювання скринь. Цю часть роботи вона найчастіше брала на себе; її малюнки визначалися нечувано сорокатым добором фарб і дивовижними контурами цвітів. Що правда, і одне й друге не виходило з упертого з давен-давня шаблону, але цвоця любила при малюванню давати волю руці і підмінювати фарби. Замість бурякового обрамовання дасть синє; простолінійне бадилля ростины замість білого зробить зелене, листочки фантастичної «ружі» ¹⁾ розмалює замість у три колісця—в чотири; внутрішнє колісце цинобром, середнє зеленим, потім жовтим або синім, нарешті білим,—листя не було ніякого. Що найбільше, по рогах малюнку умістить іще по одній «ружі» з листочками в три колісця. Малюючи ходить довкола скрині, окидає зором знавця всю маляртуру ²⁾, візьме раз горщик із зеленою фарбою, то знов із синьою, червоною, жовтою, білою, і туп підведе, там ободець зробить, там проведе лінію, доки цілість вповні не задоволисть її невибагливого смаку. І при тім із її уст ненастанно пливуть набожні пісні, суміш польськї й українськї. Осб вона викінчує престрашенну «ружу», якої рисунок і колвори могли-б здивувати й найдикішого дикаря, і при тім її голос виводить:

1) Ружа—з польськ. проянда.

2) Маляртура—малювидло, намальоване.

Ах, тяжка страпа!
Пекельні врата
Отворяйтись широко.
А ви грішніі
І проклятіі
Ідіть в пропасть глибоко!

За хвилю вже її рука, озброєна квачиком із зеленою фарбою, робить по червоному викрутаси подібні до жидівських спірально звинених пейсів, а з її уст пливе далеко гуманніша течія слів і тонів:

A ty pani dworko
Kluczyki na kolku—hej nam hej!
 Kolęda, kolęda, kolęda!
Kaz wódki dolewać
Będziem dobrze spiewać—hej nam hej!
 Kolęda, kolęda, kolęda! ¹⁾

Я зразу дивився з великою набожністю на ті «цвоцині» арпистичні вправи, подивляв її штуку й смак і любувався довершеними творами. Мене найбільше радували ті місця, де були більші хляпи якої будь чистої краски, головно цинобру та синьої фарби. Бляйвайсу я не любив, жовта фарба була мені ненависна і я спрашенно здивувався, коли Ясвко показав мені вперше, як із мішанини жовтої фарби з синьою повстає зелена Ясвко мав собі приділену функцію—розтирати фарби на кам'яних плитах, мішати їх і складати готіві до відповідних горщиків. Розтирання бляйвайсу та жовтої охри

¹⁾ А ти пані хазяйко,
Ключі на кілку—гей нам гей!
 Коляда, коляда, коляда!
Прикажи горілки доливати,
Будемо добре співати—гей нам гей!
 Коляда, коляда коляда!

було найтрудніше, і туп Ясвко радо приймав мою поміч: оба ми в чоширі руки хапали кам'яний повкач і допи водили ним з приписком по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко нерозтовченої та нерозмеленої фарби. Всі фарби розводилися водою з каруком; але бували випадки, що нам приходилося приготовлювати й олійну фарбу. Дорожчі скрині, шафи та ліжка малювалися олійною фарбою—і то виключно зеленою. Цей звичай мусів бути досить старий, коли образ «зеленого ліжка» ввійшов навіть у пісню. Ясвко любив співати цю пісню: чи то варячи в залізнім горщику коніпний олій на покост¹⁾ і мішаючи його ненастанно залізною лопаткою, чи розтираючи зелену фарбу, змішану вже з жовтої й синьої, він прижмурюючи очі мов півень виводив:

A w ty nowy komorze

Stoi zielone łozе:

Ej łozе, łozе, sliczne, zielone,

Ktoz na tobie będzie spać? ²⁾

Взагалі столярня дуже часто лунала піснями. Особливо всяка спичність з фарбами та пензлями якось сама собою викликала пісні на уста. Тільки майстер Гучинський не співав ніколи. За те я, навчившись швидко всіх пісень популярних у столярні, допомагав своїм пискливим голосом кожному, а на третім році

¹⁾ Покост—варене масло.

²⁾ А в цій новій коморі

Стоїть зелене ліжко:

Ой ліжко, ліжко, гарне, зелене,

Хто на тобі буде спати?

свогого побуту в сполярні дійшов до того, що міг помагати «цвоці» також при малюванню скринь. З якою радістю ходив я з пензлем довкола скрині, держав у руці глечика з фарбою! З якими гордощами мазюкав я на взір цвоциних такі «ружі», що аж сама цвоця бралася за голову, а челядники прибігали від варстату, оглядали мої маляпури і аж лягали зо сміху! А пропе скрині з моїми маляпурами мали щастя: задля незвичайних малбовил їх купували радше і я готов був статися повагою в фаху малювання скринь, як-би доля не призначила мене до иншого мазюкання. Чоловік а posterіогі, оглядаючи крупі шляхи та дивовижні серпентини свогого життпя, знехоптя починає по трохи хилитися до фаталізму.

Діла Гучинських ішли добре. На скрині був такий попип, що в де-яких порах при кінці тижня готовими скринями заповнювано майже всю сполярню. В таких разях мені стелили спати в такій скрині, а що в сполярні йшла робота иноді до пізньої ночі, то я рано прокидався немов у глибокій криниці; на мою скриню поклали другу, на неї трептю і так аж під саму стелю. Аж коли я прокинувшись починав кукати, купу розбирали і я вилізав із того сховку на світ. Бували й такі часи, що мені доводилося спати в свіжих домовинах, коли в сполярні їх роблено більше, а задля браку місця їх не було де класпи, як тільки на моїм тапчані: тоді домовину клали на тапчан, а мені стелили в ній і я спав

преспокійно, антиципуючи ¹⁾ вічний сон її властивного хазяїна. Та моя мати, довідавшись про це, запротестувала пропитуго і мені перестали стелити в домовинах, цвоця, здаєтсья, звинялася навіть, що вона нічого не знає про це і що Ясвко кілька разів стелив мені в домовинах на жарт.

На третім році мого побуту в Гучинських вони зачали будувати свій власний деревляний дім при одній із сусідніх вулиць. Моя цікавість мала тут знов широке поле придивлятися праці теслів і тисячним сценам будування в місті, починаючи від тої, як Гучинський і цвоця одного вечера прийшли з міста значно підхмелені і придвигали ²⁾ чималий мішок грошей. З їх розмови я довідався, що це вони запрягли в столярськім цеху позичку—мабуть 120 ринських, на ті часи показну суму—і цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками, так що вони мусіли брати гроші в мішок, мішок на палицю, а палицю за оба кінці обоє на плечі і нести їх так, як ті старозавітні жидівські оглядачі Палестини несли в табор Ісуса Навина вкрадений десь по дорозі здоровенний кетях винограду. В цеху з нагоди цієї позички був не малий «трактамент» ³⁾ і наші майстер з майспровою забарилися до пізна; ніч була темна, дорога боложня, мішок з грішми важкий, а ноги в обох нетверді—оп

¹⁾ Антиципувати—приймати вперед.

²⁾ Придвигали—принесли.

³⁾ Трактамент—угощення.

і не диво, що обоє прийшли до-дому за-
талапані, змучені і сердиті одне на од-
ного, і празничний день закінчився сутою
сваркою, в якій майстрова побажала май-
строві, щоб уже раз виповнив свою обі-
цянку і зломив собі на проє не одну, але
обі ноги і голову в додатку, а майстер в
браку сильнішого аргументу вхопив здо-
ровий бляшаний друшляк і так делікатно
насадив його цвоці Кошицькій на голову,
що вона опинилася мов у старім рицар-
ськім шоломі з замкненим візіром, а краї
друшляка щільно округились їй довкола
шиї. Ми оба з Ясвком мали потім не ма-
ло роботи, поки розігнули бляху на стіль-
ки, що могли зняти з цвоциної голови
цей імпровізований і зовсім неvigідний
шолом. Цвоця після того пам'ятного ве-
чера лежала два дні в ліжку, а третього
дня вставши до малювання скринь, з яко-
юсь пасією раз-у-раз виспівувала ту
строфу польської колядки, де згадува-
лось ім'я майстра—Войтіх, і за кожним
разом махала грізно квачем у його бік,
співаючи:

Bieg Wojtek bez portek po sniegu, po grudzie:
Smieja się, ciesza się: cha-cha-cha ludzie! ¹⁾

А майстер мовчки робив при варста-
ті і при кожнім таким натяку червонів
мов буряк.

VI.

Скінчивши так звану нормальну школу
у Василіян я перейшов на иншу станцію

¹⁾ Біг Войтіх без штанів по снігу, по грудках,
Сміються, тішуться: ха-ха-ха-ха люди!

і цюця Кошицька з її столярнею щезла з обрію мого життя. Тільки геть пізніше, вже буди на університеті, я довідався про сумне закінчення її домашньої драми.

Пошлюбні свічки віщували їй правду, та далеко не всю. Вона пережила свого значно молодшого чоловіка, а третій завів її до гробу; цей третій то був ревматизм. Гучинський надто вмираючи лишив їй пам'ятку по собі: він поручився в якійсь касі за значнішу позичку, затягнену якимось його знайомим; цей знайомий не заплатив позички, і швидко по смерті Гучинського каса зліцитувала новий дім його вдови і викинула її, стару, немичну і розбиту паралічем на вулицю. Хвороба відняла їй ноги і вона не могла навіть ходити за жебраним хлібом, а мусіла повзати на руках, волочучи немичні ноги за собою. В такому стані вона проводила дні під церквою «св. Трійці» або під польським костелом. Сиділа мовчки не просячи, не благаючи милостині і якомсь знехоття простягаючи руку, коли хто з її давніх знайомих подавав їй пару центів. Зів'яла, зжовкла, лице покрите зморщинами, пальці покорчені та повикручені ревматизмом, тільки в очах світився розум і енергія, але їх світло було пригаснене хмарою глибокого смутку, тою самою хмарою, якої крило я вперше бачив на мученицькій лиці попареного на фабриці Романського.

Скільки то світлих та енергічних очей затемнює та хмара по наших місточках!

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

I.

Василіянин о. Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців Василян, славу гумориста. То чесна, щира, отверта душа, що в кожне товариство вносить якийсь подув легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч і не садиться на дотеп, як це чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось-би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось-би, радше до меланхолії, як до веселості, накліннім чоловіці.

Така слава попередила о. Телесницького ще мабуть перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли ми, діти-школярі, скінчивши другу класу, мали роз'їзджатися на вакації, наш улюблений учитель і повірник, катехит о. Красицький, сказав нам:

— Ну, на другий рік будете мати господарем класи о. Телесницького. Зо-

лопа душа! Буде вам добре з ним. Одного лише боюся, щоб ви, такі урвители, не надуживали його доброти та не розвезлися як циганські пуги.

— Ні, ні, ми цього не зробимо!—кричали ми радісно, і в тій щасливій надії роз'їхалися до-дому.

Слідуючого шкільного року трепя класа нормальної школи була незвичайно численна. По інавгураційнім ¹⁾ богослуженню нас завели до великої кімнати, цензор ²⁾ Заяць порозміщував нас у лавках відповідно до росту—менших наперед а більших назад; одна лавка, що стояла окремо за залізною піччю, боком до всіх інших, лишилася порожня. Ми й не допитували в цензора, чому це так. Ми недармо були претбюкласники, і знали, що це по давно заведеному ще Єзуїтами звичаю „осляча лавка“, так сказати, карна колонія класи. Кому то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилю думав про це. В класі було шумно, весело; вакаційне повітря ще не вивітріло з наших голов, а до того надія на такого доброго господаря класи окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, де-які ходили по середині, і навіть сам цензор Заяць відложив на бік свою звичайну повагу, тим більше, що він власнито й не був ще офіційально іменований цензором, бо це залежало від нового господаря класи.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оповіщаючи початок години, залопо-

1) Інавгураційний—вступний святочний.

2) Цензор—старший учень, доглядач.

ішли в коридорі поквапні кроки якихось запізнених школярів, почулися якісь крики, стукання дверима, і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговиці, пискливі окрики Жидів: „Свіже сбиріки ¹⁾!“, квик поросяти та скрип бойківських немазаних, щиро-деревляних возів, які славилися тим, що в них нема ані одного цвяшка залізного. Діти в класі вже не важились говорити голосно ані ходити з лавки до лавки; де-де чути ще веселі шепти, припишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить по середині та глядить, чи всі сидять у такому порядку, як він посадив їх.

— Книжки під лавку! Руки на лавку!— командує він.— Пст! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче, ближче до дверей нашої класи... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошкова та фігура з широким, видовженим якомсь наперед, мов конячим лицем, чорним, мов щіпка наїженим, волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було спернянку чорного, твердого волосся. На фігурі чорна рясa, переперезана чорним, широким поясом, але роблена якомсь мов не на його міру, здавалося—заширока на нього, так що

¹⁾ Свіже сбиріки—свіжі пиріжки з сиром.

його худе тіло телімбалоя в ній, мов допіле горохове зерно в розбухлім, зеленім іще спручку. Лице фігури робило якесь жалісливе вражіння не то голодного, не то хворого чоловіка. Джерела веселости, тої що пливе з доброго, чоловіколюбного серця і так і бризкала з кожного позирку, кожного руху, кожного слова нашого капехета о. Красицького, в лиці нового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

—Ну, хлопці!— промовив о. ректор, велівши нам сісти, говорив, розуміється, по польськи, бо це тоді, *nota bene*, ще за так званої германізації (це що тут оповідаю, діялося в 1864 році) була, не знаю, чи згори наказана, чи з власної привички заведена урядова мова в школі оо. Василян,— маєте тут нового вчителя і господаря класи, о. Телесницького. Буде вас учити польською, руською ¹⁾ й німецькою мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, щоби мені не потребував жалуватися на вас. Я знаю, ви хлопці порядні і не будете робити йому прикрости. Ну, отже!— з цим словом, яке від біди мало заступати німецьке „also“, що ним о. Барусевич любив сипати що-хвилі в своїй звичайній, байдуже, чи польській чи руській розмові, він подав руку новому вчителеві, супроводив його до ступнів «градуса» — підвищеної дощаної платформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська кафедра, а з другого, ближче вікна, чорна таблиця,— і відповівши кивком голови на наш поклін,

1) Руської—української.

виявлений вставанням із місць, вийшов із класи.

II

— Ну!

Це було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Спояв на градусі, високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої ряси розвернулися і під нею видно було чорні, брудні штани, впущені в високі халяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горляний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселости, то проте ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди ¹⁾, а потім зирнувши гостро по класі озвався

— А то що? Чого смієтесь?

Ми запитали.

— Хіба я вам дозволив сміятися? Хто вам дозволив сміятися?—допитував він, гостро позираючи по класі.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин о. капехита, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

— Я тут господар класи!—мовив він з повагою, яка де-кому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. — Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш поді сміятися, коли я вам скажу,

¹⁾ Реверенда—ряса.

і поді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Де-хто в класі всміхався.

— Halt ¹⁾! Ти там! Як називаєшся? — скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна.

Учень сказав своє ім'я й прозвище.

— Ти чого смієшся?

— Я не сміюся.

— Як то ні? Адже я бачив.

— Я нехотячи.

— Нехотячи? Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї «хотячи», бо я заспаваю тебе нехотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталогу, знайомлення вчителя з учениками, розсаджування по місцях. о. Телесницький зрештою що до цього останнього пункту на разі прийняв розсадження dokonane цензором Заяцем, при чім затвердив його також на цензорстві.

— Ну, а тепер перейдемо до книжки! Насамперед німецьке.

Ми всі повиймали книжки. Вчитель викликав учеників за чергою і велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тимчасом широкими кроками ходив по класі, вимахував руками, кивав головою, а коли хто помилився в читанню, підхапував насмішливо помилку, повторяв її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури.

— Ara! Der Gèssell! ²⁾ Der Gèsell! — кри-

¹⁾ Halt—німецьке, смій.

²⁾ Der Gesell—нім. товариш.

чав він. — А може там є der Gisell, der Gòsell, der Gàsell, га? Ану подивися!

— Ні, нема, тілбки der Gèsell.

— Тілбки der Gèsell! Га, га, га! То диво. А може там є der Gesèll?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при цьому слові і чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття про те, як акцентується німецьке слово der Gesell, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя і мовив несміло:

— Та... я не знаю. Може й der Gesèll.

— А видиш! Нарешті доглупався! Ну, отже: der Gesèll! Читай далі.

Коли-б ми були старші та й розумілися на психології, ми були-би швидко зміркували, що головним, а може й єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризівкий плин, що тече з жовчезного успосіблення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої вдачі в хорошого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького, то не для нас справа, що в ньому криється щось злобне та завидюще, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю, або спромляє кимаччя¹⁾ між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся або колесо зламалося. Цей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дур-

¹⁾ Кимаччя—палки.

ницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та це були лише початки, згідно невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III.

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так.

О. Телесницький кричав, сердився иноді, говорив кпинами та насміхами там, де би треба було пояснень та добродушної терпеливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до василіянських новаків та панопців, що замість пояснень часто мали «паци» а замість добродушної терпеливості різки, — і о. Телесницький міг видатися нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави як гуморист, як забавний учитель він поки що не виправдав. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалося, що він хворий, що йому чогось не стає; його лице видавалось иноді аж жовтим. Часто в хвилях сердитості він закусував свої тонкі, безкровні губи і оглядався довкола, немов шукав чогось або когось, на кім-би міг зірвати свою злість.

І ще одне. Хоча це була третя класа нормальної, по теперішньому людвої¹⁾ школи вищого, міського типу, і ми ледве дійшли в граматиці до деклінацій²⁾ та

1) Людової—з польськ. народної.

2) Деклінація—відміна речівників.

конюгації¹⁾, то все таки ми, особливо ті, що мали бистріше око і не дрімали в часі науки, мали нераз нагоду переконалися, що о. Телесницький навіть для цього низесенького ступня розпоряжав замалим засобом знання. Арипметичні задачі, подані в нашім Rechnungsbuch - у²⁾, робили йому трудности; навіть з відмінами слів, з німецькими родівниками та з розріжненнями частей мови він не все вмів дати собі ради.

Одна з таких його помилок привела мене у перве в конфлікт з о. Телесницьким. Ученик, що сидів обік мене, викликаний з німецького, мав перекласти речення: Im Sommer herrscht grosse Hitze³⁾. Він переклав по польськи: W lecie panuje wielkie gorąco. Далі йшло речення: In der Hitze spazieren ist schädlich⁴⁾. Ученик запутався.

— W go... w gorą...

— Ну, що? Як-же буде: In der Hitze?

— W gorącem⁵⁾.

— Як, як?

— W gorącu.

— Га, га, га! Як, як?

— W go... go... gorącoci, — пробулькотів збитий з пантелику хлопець.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький. — Як ти відміняєш, як? Ану відміняй за порядком!

1) Конюгація—відміна дієслова.

2) Rechnungsbuch—задачник.

3) В літі панує велика спека. Hitze, —спека. gorąco — гаряче.

4) В спеку гуляти шкідливо.

5) В гарячому.

— Gogaço, gogaça, gogaçeseti. .

Знов вибух реготу вчителя.

— Після якого взірця відміняєш gogaço?

Хлопець не знав, що відповісти. о. Телесницький став перед ним.

— Ну, ну! Після якого взірця? Так як tafo? ¹⁾

— Ні.

— Ну, то може так як мама?

— Ні.

— Так як osiol? ²⁾

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі слюзи.

— Ну що-ж, невидобуду з тебе? Осле, але-ж gogaço відміняється так само, як zimno ³⁾. Отже сесий відмінок від zimno як буде?

— W zimnie.

— А від gogaço?

— W go .. goga...

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося пропив тої паралелі. Він розпучливо озирнувся довкола, а нарешті промовив рішуче:

— W gogaçse ⁴⁾.

Тут о. Телесницькому не стало терпцю. Він ухопив хлопця за вухо, покрутив його так, що цей поневолі випягнув високе «ай», і крикнув:

— Але-ж «w gogaçie», тумане! W gogaçie! W gogaçie! Запам'ятай собі це.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

1) Батько.

2) Осел.

3) Зимно.

4) В гарящі.

— Ну, а ти чого хочеш? — запитав о. Телесницький.

— Прошу отця-професора, догасо не відмінюється, — випалив я.

— Як то не відмінюється?

— Догасо, це не іменник ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відмінюються.

— Так? — просягнув о. Телесницький. — А «зімпо» відмінюється чи ні?

Я став мов розбрикане теля, що стукне́ться лобом о стіну.

— Відмінюється.

— А бачиш! А як-же ти перекладеш: die Hitze?

— Ural¹⁾.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький — Упав, упав, упав! — і повторюючи це слово кумедним руським виговором він бігав, майже скакав по класі. — Га, га, га! Упав! Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, від нині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось тут! Ану, забирайся з цього місця! Переносися до тої лавки, там коло печі!

І він показав осяччу лавку. А сам побіг до таблиці, вхопив крейду і на боковій стіні тої лавки, на самій її середині написав великими буквами UPAW.

— Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написане! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитися, чи випрошуватися. Я, сказавши правду, не розумів ситуації, і мовчки перенісся на своє нове місце. В класі зробився не-

¹⁾ Снека. В укр. транскрип. — упал.

великий гамір; де-хто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи це був дощеп, жарт о. професора, чи кара, а коли кара, то за яку провину?

IV.

Та десь так за тиждень, за два по початку курсу о. Телесницький виявив вповні свій талант. Це був талант *sui generis*¹⁾, будь-що-будь незвичайний. До його повного заманіфестування допомогла одна, здавалось-би, проста і незначна річ. Одного дня підчас години, не знати як і відки, в руках о. Телесницького появилася невеличка простинка. Тонкий, може на півметра довгий шматок звичайної гіспанської простини. Ми не бачили, щоб він, входячи до класи, мав її в руках. Аж підчас години—здається, підчас німецьких вправ, не знати як і відки, вона появилася в нього. Мабуть була досі захована в халяві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завважили її появу. Ми всі писали щось під дикшандо о. професора, і коли він диктуючи зі звичайним своїм розмахом ходив по класі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора і побачили в його руці простинку.

Розуміється, вид цього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанню; навпаки, можна сказати, що цей вид якось навіть немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замилювання до мудрости, диктованої о. Телесницьким.

1) *Sui generis* — своєрідний.

Але в самій поставі, в голосі, наспрою та успособленню о. Телесницького ми завважили виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відзискали блиск, його рухи живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно любувався якоюсь думкою, може якимись споминами, що будилися в його душі при свисті простинки. А скінчивши диктування він підійшов до одного ученика в одній із задніх лавок, глянув на його розкритий зошит і не кажучи ані слова хльоснув його з усієї сили по зігнутих до писання плечах.

— Ой-ой-ой!—скрикнув не так може з болю, як із перестрашу хлопець.

— Га, га, га!—зареготався над його головою о. Телесницький.—А ти як написав vergeben?

— F-e-r-g-e—слебезував ученик.

— А фау! А фау! А фау!—навчав о. Телесницький, покріпляючи кожную научку новим ударом простинкою по плечах.

— Та я вже знаю! Знаю! Знаю!—кричав хлопець.

— Тепер знаєш, але це тобі на завтра, на послізавтра, і присно і во віки віків амін!—зажартував о. Телесницький по руськи і далі перішив бідного хлопця, а сам реготався, мов божевільний.

— Прошу опця-професора!—благав ученик, крутячись на місці, а далі дав нурка і сховався під лавку.

— Зараз виліз!—кричав учитель.

— Не вилізу, бо отець-професор мене заб'ють!—говорив переляканий хлопець з-під лавки.

— Не бійся, вже не буду бити.

Ученик виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, спіймав за волосся і почав товкати його головою до лавки.

— Це за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, при гудзи на чолі! Маєш мені носити їх до завтра. Га, га, га! Не смій ані змиги, ані сперти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірило учителя, розсердило, розлютило його. Але де там! Доконавши цього огидного знущання над хлопчиком наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по класі.

— Отже то щоб ви знали,—говорив він докторальним тоном, немов випягаючи сенс моральний із того, що власне сталося,—що vergeben, verjagen, wezeihen, verleißen і інші подібні слова мають на початку v, а не f. Хто ще знає таке слово?

— Verdregen! Verderben! Vermindern!—лунали голоси з різних лавок.

— Fertig!—сказав мій сусід із ослячої лавки.

— Га? Що?—схопився о. Телесницький.—Хто то сказав fertig?

— Козакевич.

— Козакевич? Ти? Як пишеться fertig?

— На початку еф.

— А по-що-ж ти крикнув?

— Та я не знав, чи воно подібне до шампих, чи ні.

— Так? То ти будеш мене на сміх підіймати?

І простинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу.

Від тепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів підчас шкільних годин. Він мав пишну забаву, що очевидно додавала йому гумору, апетиту й здоров'я. Він входив у класу мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдесятеро чуткіше гуляла його простинка. То значить, не та перша, маленька, жовта, що показала нам о.Телесницького в його новій ролі. Ця перша не видержала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла инша, блідо-солом'яної барви, густо-сукова та і значно грубша. Ця була любіша нашому капові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів повспавав дужчий крик, писк, лемент, — і о. Телесницький серед того вереску та пекла бігав по класі регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговорюючи. Він особливо любив гострити своїй дощеп на прозвищах своїх — не знаю, чи учеників, чи жертв.

— Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи козаче, опаманом будеш!

І простинка в роботі, чи була яка причина, чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосилий і мав тоненький, пискливий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

— Ов, ти мабуть не від козаків походиш, а від кози. Козю-козю-козю бе! Козю-козю-козю бе!

І б'є й любуєтсья несвіцьким вереском дитини. А покине цього, дивись, за пару мінуп вчепитсья Мороза за якусь помилку в табличці множення і вже знов жартує:

— Мороз, боже його помнож! А ти як множиш, га? Neun mal neun ist neun und neunzig ¹⁾, так? A einmaleins! A einmaleins! A einmaleins ²⁾! Я вас буду вчити! Я вам покажу!

А коли, було, його рука втомитсья і йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по класі, солодко всміхаєтсья, дивлячись на перелякані, заплакані лиця дітей! Чим більше було таких лиць у класі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

— Прийдіте, мучениці і праведниці!— приговорював він, немов присолюючи болючі рани своїх жертв.— Прийдіте, єліка праведна, єліка прелюбезна. Перший Мороз хтів-би добре сісти та не мож! Правда, Морозе? Другий Корпак чує, що й у нього щось не так. Трепій Скрипук чує, що задок запук. Четвертий Матківський, і в того фелер³⁾ таківський. П'ятий Орпинський дістав за свій розум дитинський. Шестий Федермесер, і в нього ist nicht besser⁴⁾. А семий Алерганд дістав mit starker Hand⁵⁾.

По кількох неділях такої практики довів класу до того, що діти справді

1) Дев'ять помножити на дев'ять є де'вянде'сять дев'ять.

2) А один помножити на один!

3) Фелер—з німецьк.—помилка, хиба.

4) Не краще.

5) Сильною рукою.

пуманіли зо страху і поступи в науці були чим раз гірші. Хоч усі вчилися і силкувалися як мога всперегпися побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, трапили голос, трапили пам'яті вивченого; інші хоч і вміли, але переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, трапили віру в себе, махали рукою і або йшли до класи в надії на ласку божу, що ану-ж як-небудь страшний Василіянин не догляне, не „вирве“ їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи за неоправдану неприсутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містом, ніж наїдатися страху і відбирати кару день-у-день. А в класі тимчасом стояла ненастанна тривога, лунав крик і плач і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт опця-гумориста.

V.

Ми жили весь час мов у пумані. Хлоп'ячі веселощі щезли; діти ходили мов приголомшені, насовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загально заборонені і навіть карались инколи; та ученики третьої класи того року коли й здібні були до якої забави, то хіба до такої, що починалася і кінчилася бійкою. Билися між собою, билися по вулицях з Жидиками, з термінаторами¹⁾, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті

1) Термінатор—учень, що вчиться ремесла.

щоденні побоєвища в класі; здається, що так, бо чутка була, що де-які багатші купці Жиди бачучи, що їх діти приносять день-у-день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли це не помогло нічого, повідбирали своїх дітей зі школи. Де-хто грозив скаргою до суду, але на виграння справи не було надії; биття вважалося подіб в Дрогобичі неминучим складником педагогії, а особливо елементарної. Що до себе знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'яті тих огидних сцен, що тяглися день-по-день цілий рік, врізалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бурян і січу, січу всі листочки, всі бадилля, гіляки, цвіти, все що можна знівечити, б'ю й січу, доки довкола мене не спане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за це, бо я в своїй вандалівській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні—буряки, фасолю, помідори та іншу городовину. Надто в ночі я зривався, кричав, рецитував ¹⁾ лекції а потім плакав, просився, так що „цбоця“ не могла видержати зо мною і нераз будила мене штурканцями, питаючи на пів добродушно, а на пів сердито:

— Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь

¹⁾ Рецитувати—говорити на пам'яті.

помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне: між кафедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулічим поглядом вибирав собі жертви, тобто викликав до питання, звичайно тих, що мали найбільше заляканий вираз лиця і в яких по його словам, малювалося на лиці нечисте сумління—він мав звичай викликати відразу перед градус десять або дванадцять учеників і попи питав та мучив їх, поки всі за чергою не покоштували його тростини—отже кажу, між кафедрою і моєю, цебто „ослячою“, лавкою стояла кругла залізна піч з масивним, може на півметра високим підмурованням, і закривала мою лавку перед його зором, так що ми, горожани цієї лавки, згідно рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно аж тоді, коли він по перших езекуціях попадав у веселій настрій, збігав із градуса і починав жартуючи та підскакуючи та розмахуючи руками бігати по класі. А в таку пору він бував „добрий“, любив, коли ученики втпорували його ідіоптичному сміхові і хіба виємково причепився до кого з невикликаних до градуса. Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та проте вражіння того року лишилися у мене незаперті, болючі й досі, і не в одному—чую це—скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені не мало душевної муки в цілм життїю. Певна річ, що й з іншими учениками було не ліпше. Та ні, з многими було далеко, далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом в осячій лавці був якийсь Волянський — тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою а сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потім. Хлопець був не сотворений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у Василіян у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третньої класи, але те знаю, що в третій класі він був справді „ослом“: ані писати, — про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорили. Я не тямлю, коли й яким випадком він дістався до осячої лавки — певно не обійшлося без посередництва тростинки о. Телесницького. Але посадивши його туди, наш кам на якийсь час лишив його в супокій. „Заривав“, цеб-то запитував іноді, коли був у добрім гуморі, але не одержуючи відповіді вдоволявся стереотиповим дотепом: „Волянський — осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни“ — і йшов далі.

Я зразу за прикладом інших хлопців, а головне самого вчителя, також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. и. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних, товариських послуг: цьому з нас треба пера, тому олівця, цей забув чорнило, той книжку — почали ми попрохи ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський — добрий хлопець. Далі, на павзах¹⁾, виходячи зі школи або перед початком години ми заходили

¹⁾ Павза — перерва.

в розмови. Звичайно, як селянські сини— про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені луги, наші підгірські річки, риболовлю, пташків, гриби та ягоди. Всі ті річі давали нам тему до безкінечних розговорів, в яких ми інстинктом обминали „злобу дня“, всю ту погань, що нас оточувала в класі. Показалося ще одне—Волянський умів оповідаати чудово. Він не запинався, не гикався, не повторяв поодиноких слів, як чинив, відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили рівно, свobodно, були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали мене за серце. Оповідав, як спарий, поважно, хоч ані крихти не „сидився“, з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі бренив мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос; досі примає почуття чогось ніжного, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечинь—це вражіння його оповідань. Змісту їх не пам'яю, але вражіння не запереться в душі до смерті. Коли, було, зачне оповідати, то зараз немов інший робиться, немов якийсь окремий, чужий дух вступає в нього і говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме і тими самими словами. Все знав щось свіже, а може лише таким свіжим способом оповідав.

Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бжолка в меді з чужого улія, і зробився майже невідступним його това-

ришѐм, а власпиво слухачем. Я почав ходити до нього на квапиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянсьбкий ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо було з півгодини, помучимосѐ. Що було до писання—рахункові задачі, німецьбкі задачі, те попишемо, а власпиво Волянсьбкий відпише від мене, а устного не може похопити.

— Ні,—скаже сумно,—не беретьсѐ це моєї голови. Осб послухай лише!

І ми засѐдемо де-будь у купі—чи то в пустій комірці, чи в огороді, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати. Коли вичерпалисѐ його власні вражіння та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопчик, що не міг ні за що запам'ятати, як відмінѐється die Biene, а як der Bär, скіlbки буде 7×8, а скіlbки йде 7 у 65—той сам „осел дардансьбкий“ знав на пам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно, так плавно, що я привикши змалку чути добрих сілсьбких оповідачів і то добрих на різні лади, і жартливих, і сумовитих,—при його оповіданнях сидів, мов зачарований. Досі я згадую про цього хлопчину як про невияснений для мене психологічний феномен. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то певно вийде що найменше тиждень, коли й не біlbше. І весь той час Волянсьбкий оповідав плавно, рівно, до річи, без зайвих фраз—і, що найцікавіше, ніколи не повпюрив одного і того самого оповідання два рази.

Його оповідання плило гармонійно мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водопадів, і ніколи не вертає взад. Я був так очарований його казками, що хоч плохий каліграф, пробував записувати їх—звісно, з пам'яті, вечером у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його голосі—подішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я знеохочений кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибільшую трохи, поб-то, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчини його постать виросла по-над свій дійсний розмір. Сконтролювати цього не можу; спомини, це справді—*Dichtung und Wahrheit*¹⁾. Чим більше й щиріше мемуарист силкується перенести вповні з усіма фарбами й тонами той образ давно минулих подій, що лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного печією часу. Але-ж зусилля в прошивний бік, подати лише голі контури картини, лише сілуєти або навіть деревляні рями—ще шкідливіше для вірності споминів, бо дає скелет замість живого тіла, пустопорожню тінь замість конкретної дійсності.

Нехай-же мій малий повариш Волянський стає перед вами в тій проясненій

1) Поезія і дійсність.

подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального талану, ніж мені здавалося тоді й здається тепер,—кому яка шкода з того? А злочин того, що був—знов так здається мені—причиною його смерті, через це таки не буде менший.

А причиною його смерті був не хто инший, як той сам наш учитель і кап, о. Телесницький. Не п'ямлю докладно, як воно вийшло, досить, що раз він «узявся до нього по своєму»! Викликав його до градусу, почав питати і зараз на першій хибній відповіді так засміяв, закрив, загулював його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

— Волянський, та бо ти в нас таки нічого не вчишся!—кричав о. Телесницький поргаючи його по за руку, по за вухо, та скачучи довкола нього, мов кап довкола грішної душі.—Я тебе вже не раз заривав, остерігав, упоминав, а ти ні та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз подивитися тобі там, відки ноги роспуть! Ану, цензор, помічники! Простягніть його!

Цензор і помічники прибігли як стій. Волянський зразу спояв як оголошений, не плакав, не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Цей входив чим раз у ліпший гумор.

— Ану його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його та то бідний, трапився на штаняпа.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице на-

раз обіллялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

— Прошу опця-професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще цей раз! Лиш цей останній раз!

— Ні—радісно кричав о. Телесницький, аж у долоні плещучи.—Ану, беріть його!

Цензор і помічники вхопили Волянського за руки, почали розщипати його штани.

— Прошу опця-професора! Лиш не на голу! Лиш не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лиш не на голу!

— Ні! Навмисно ні!—кричав о. Телесницький.—Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару днів не міг сісти.

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу, метрову паличку з вільхового прута, суковату, покриту негладкою корою. Кільки днів уже жалувався о. Телесницький, що не може настарчити тростин на нашу класу, а оце того дня ми побачили на кожному вікні наставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не знали зразу, пощо вони там стоять—одні догадувалися, що для піддержування фіранок, інші міркували, що це пички для пичення фасолі, що росла під вікнами в манаспирських огородах. Про властиву ціль тих знаряддів, ту, яку глухо відчувала шкіра кожного з нас, ніхто не важився висловити здогаду. А проте всі з респектом¹⁾ гляділи на ці загадкові палки, і хоч учителя не

1) Респект—повага.

було в класі, ніхто не важився допорокнутись до них, а тим менше повикидати геть, у город або на вулицю. Тепер, коли о. Телесницький узяв у руки один із тих бучків і помахуючи ним весело наближався до своєї жертви, ми раптом зрозуміли їх призначення. Тимчасом з Волянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та й ще ганебна бійка, якої досі не бачила наша класа і якої він мав бути першою жертвою, довела його до одуру. Цей на вид слабосилий та невеличкий хлопчина почув у собі силу розпуки. Він шарпнувся, шповхнув одного помічника кулаком, а другого, що розпинав його шпани, коліном у груди, і оба відскочили від нього. Цензор Заяць держав його ззаду і кинув ним на градус. Він, закусивши зуби, почав фицкати ногами. о. Телесницький з бучком у руках заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом як раз у тій хвилі, коли вчитель схилився вниз, і чобіт ударив його в самі зуби.

— Овва! — скрикнув о. Телесницький, хапаючи себе долонею за рот. Із розпученої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був мабуть не дуже сильний, бо він винявши з кишені хустку лівою рукою приложив її до рота, а в правій замахнув палицею і не прагнучи доброго гумору говорив далі:

— Е, сину! Так ти ось як? Ну, це в нас не йде! Цього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його!

Помічники тимчасом разом із цензором таки перемогли Волянського, стягли з

нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цупко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся що-сили бити бучком по голому тілі. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький зупинився; він смакував цей крик болю і не міг здержати себе, щоб не зажартувати:

— А, прецінь ми раз получили від тебе людський голос! Ану ще раз!

Другий удар—новий неспівський окрик.

— О, це ще краще!—жартував о. Телесницький.—Зовсім так, як в тій пісні співаєтьсся:

Dobyl tak pieknego głosu baraniego,

Az sie stary Józef przestraszył od niego¹⁾.

А потім удари посипалися густо, градусом.

— Ти мене до крови, то й я тебе до крови! Кров за кров! Кров за кров!—приговорював о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зворушувало капта. Осб із під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілі, на сорочку, на дошки градусу. о. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров підчас розмаху почала бризкати по білих стінах класи. Волянський лежав тихо, очевидно зомлів.

о. Телесницький зупинився. Дихав важко з напуги. Закрівавлену хустку відняв від

¹⁾ Видобув такий гарний баранячий голос, що старий Йосиф перестрашився його.

уст, потім вийшов на коридор, приніс склянку води і хлюпнув на зомлілого хлопця. Цей отворив очі і застогнав.

— Га, га, га! Пане Волянський! А як вам дрimalося?— жартував о. Телесницький.

— А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одягу, раз-у-раз піддержуючи його.

— Ну, що-ж ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го, го, синку! Бачиш тепер, як то в нас виглядає? Ади ¹⁾!

І він показав йому закріпавлену палку і криваві кропки по стіні, що набризкали з неї.

— Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже знай, це куптя з маком! Ти бачив, як на святий вечір кидають її на стелю і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Нептямиш? Правда, кажуть: Сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця! Так само і в нас. Із отакого сім'я має вирости пильність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка инша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнучи, стояв на місці. Помічники цензора взяли його під руки і повели до лавки.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

— Га, га, га!—реготався о. Телесницький.—А що, бігають мурашки? Шкреботять хрущі? А видиш, як то недобре

¹⁾ Ади—гляди!

засиджуватися на однім місці! Га, га, га! Смійтеся, хлопці! Смійтеся!

І вся класа зареготала силуваним сміхом.

— От так! То гарно! Так належиться! Не правда, я вам не казав, що ви повинні поді сміятися і поді плакати, коли я вам скажу? Видите, преці я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за це!

Поки йшов регіт у класі і все оте дике знущання над дитячими душами, я в осячій лавці обік покараного товариша душився від плачу. Мене щось списало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом і жалем, мов-би я сам був винен усьому тому, що тут спалося, мов-би я сповнив тяжкий злочин, дивлячися спокійно на це катування, не кричачи гвалту або не лягши сам під удари. Я потайки схилюся і цілував і слізьми обливав холодну руку Волянського.

Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі й лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з зачудуванням, не то з німою подякою, і прошептав:

— Проведеш мене до дому?

Я кивнув головою.

— І скажеш господині все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли. Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи крівавою паличкою і шукав нової жертви для свого людожерного гумору.

Я провів Волянського на його квапиру і розповів усе його господині. Бідна міщанка аж за голову вхопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та

віддираючи кроваві штанці від його ран вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала нелюда монаха, грозила, що піде до ректора, що покличе лікаря, щоби списав *visum repertum*¹⁾, та мабуть не зробила цього. Одно лише зробила — положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг вечером, він лежав у сильній гарячці і не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і нагнав мене до-дому. Більше я не бачив Волянського. За п'ять днів він умер на запалення мізку. Ми ховали його з парадом, вся школа парами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

VI.

Та це я перехопився трохи в хронологічній порядку подій, забігши аж до покарання Волянського, що було кульмінаційною точкою всіх огидливих подій, яких свідком довелось мені бути того страшного року. о. Телесницький не відразу і не без певної боротьби з нашого боку довів нас до того, що ми плакали й сміялися по його наказу.

Певна річ, ця боротьба була зовсім дитяча. Про якесь свідоме, солідарне поступування, про можливість якогось супротивлення, якогось протесту з нашого боку в нас не було ані думки. Навіть на це, щоб жалуватися кому будь на поступування нашого господаря класи, ми не швидко надумалися. Та й кому було жалуватися? Що до ректора о. Барусевича,

1) *Visum repertum* — посвідка про побої.

що хоч ми й любили його і вважали справедливим, але доступу до нього не мали. о. Телесницький упередив нас, сам раз-у-раз жалувався на нас, що ми ліниві, непослушні, свавільні і що без бійки неможна собі з нами дати ради. Очевидно він таким способом загороджував поле всякій скарзі з нашого боку на биптя та жорстокість. Навпаки, під впливом його наговорів о. Барусевич кілька разів приходив до нашої класи, вичитував нам гострі догани та докори, побув звичайно з півгодини на лекції, а переконавшись наочно, що хлопці справді зле відповідають і мало вміють, повторяв свої докори і догани і відходив, здвигаючи плечима, очевидно лишаючи о. Телесницькому вільну руку робити з нами, що його душа забажає.

Своєму улюбленому катехиту о. Красицькому ми найскоріше були-б пожалувалися, та на жаль він зараз з осені захорував і науку релігії замість нього обняв той сам наш кат о. Телесницький. Аж десь по різдвяних святах о. Красицький видужав настільки, що міг прийти до нашої класи.

Він увійшов як звичайно—попиху, так що ми не чули його кроків, потім прожогом отворивши двері і мов із засідки зазираючи до класи та регочучись своїм веселим, добродушним сміхом:

— Га, га, га!

Ах, але це не був його звичайний, давній сміх! Це була якась силувана, позичена веселість. І лице о. катехита не було давнє, кругле, здорове, радісне з блискучими, веселими очима. Тепер воно

було якесь запале, цеглясто-червоного коліру, з чорними колесами під вигаслими очима, з жовтими плямами на висках. Та й ми на його сміх не відповіли по давньому, дружнім, веселим реготом, але як миши в пастці сиділи мовчки, насовлені, та тільки де-хто знехоття всміхався. о. капехит звільна, з простягнутою наперед головою надійшов на середину класи, став і довго роззирався по учениках, немов шукаючи чогось загубленого, або мов заблуканий роззирається, не можучи зміркувати, в яке місце зайшов він блукаючи.

— Діти! — скрикнув він нараз з якимось жарпливим острахом у голосі. — А вам що такого? Чого так сидите, мов раки в торбї? Чому не смієтеся? Як то, ви не тішитесь моїм приходом?

— Тішимося, — відповіли ми.

— Але як? Ов, ви вже, бачу, забули, як треба дітям тішитися. Що-ж, як-же вам жилося за той час, поки ми не бачились?

Ми мовчали. о. капехит почав випитувати одного по однім, почав, як то кажуть, тягти за язик, і тільки по якійсь часі довів до того, що один, далі другий, далі третій розплакався і почав оповідати свої пригоди. о. Красицький зразу не хотів вірити, велів одному, другому, третьому роздягатися і аж ахав, аж руками об поли бився, бачучи на дитячих тілах численні синяки, струпи та шрами з загоєних ран.

— Бійтеся бога! А це що таке? — мовив він. — Хіба ви не вчитеся, не пильнуєте школи, робите о. Телесницькому збитки?

Та нараз, не слухаючи наших відповідей, додав:

— Ні, хоч-би ви були не діти, а спадо овець, то й то так знущатися було-б гріхом. Ну, ну, цитайте! Вже я поговорю про це з о. Телесницьким із о. ректором, якось то воно буде.

Бідний о. капехит очевидно не знав, що своїм добрим наміром ще погіршить наше положення. Другого дня перед першою годиною рано прибіг на наш коридор манастирський лямполіз—ученик із четвертої класи, що жив у монастирі, діспавав тут харч і одежу (головно завдяки о. Красицькому), вчився в школі і рівночасно співав у церковнім хорі та сповняв ролю паламаревого помічника,—і викликавши скількох учеників нашої класи, в тім числі й мене, на коридор, мовив з видом немалого заклопотання:

— Бійтеся бога, хлопці, що ви наробили вчора?

— Та що таке?

— По що ви наговорили о. капехиті, що о. Телесницький б'є вас?

— Або що? Хіба це не правда?

— Та що з того! Тепер будете мати біду.

— Яку?

— Вчора в рефектарі ¹⁾ о. капехит почав ганьбити о. Телесницького. Зразу говорив лагідно, а коли о. Телесницький сказав, що то неправда, що хлопці ліниві та свавільні, а про биштя набрехали,

¹⁾ Рефектар—кімната відпочинку для вчителів в школі.

о. капехит розсердився. Так розсердився, що я ще ніколи не бачив його такого сердитого. Почервонів увесь як бурак, кинув ложку та як не крикне: «Отче, що ви без серця, це я бачив учора, оглядаючи синяки та струпи на тих дітях. А тепер бачу, що ви й без честі. Ви дуже помилилися в виборі свого звання. Вам треба було йти на псобийника, не на священника й учителя». Тут о. Телесницький зірвався з місця й почав і собі щось кричати, о. ректор почав утишувати їх, а мені веліли забиратися геть із рефектаря. То я вже не чув, що там було більше, лиш те знаю, що о. капехит, прийшовши з рефектаря зараз положився до ліжка і почав кашляти кров'ю. Я побіг по доктора; отже не знаю, що казав доктор, але о. капехит лежить хворий.

Лямполіз угадав. о. Телесницький прийшов до класи в надзвичайно веселім настрій і задав собі того дня багато праці з нами: не спочив, поки вся класа один у одного не закоштувала буків, не виключаючи навіть цензора Заяця, з яким кілька мінут вели завзяту боротьбу чотири що найдужчі хлопці і якого повалено на градус аж при власноручній допомозі о. Телесницького. Ото була для нього радість! Не мало дощепів висипав він того дня, а найудатніший ¹⁾ був останній. Він написав на таблиці великими буквами:

Dnia 15 grudnia wielka kleska w III. klasie ²⁾.

¹⁾ Удашний — вдалий.

²⁾ Дня 15 грудня велика програна битва в III класі; програна битва — kleska (кленска).

А під тим по руськи:

Дня 15 грудня великая кляска в III. клясе.

— Га, га, га!—реготався він.—Ану, ти Упав!—це він до мене так — Чому то називається кляска?

— Бо як б'ють, то кляскає, ляск іде—відповів я.

— Добре! Отже маєте мені кожний на завтра переписати це по 100 раз, а то на те, щоб ви той день і ті слова запам'ятали собі на ціле життя, і щоб знали, як перед одним професором жалуватися на другого.

О. капехита Красицького ми вже більше не бачили в класі. Після тої пам'ятної сцени в манаспирськім рефектарі, він як зляг у постелю, то вже не піднявся з неї, хоча дожив іще до тої пори, коли о. Телесницького перенесено з Дрогобича до Добромиля. Той сам «лямполіз» оповідав мені, що виїзджаючи з Дрогобича о. Телесницький хотів було зайти до келії хворого о. Красицького і попрощатися з ним. Але хворий не велів впускати його.

— Ніколи в моім життю я не бажав нікому зла, не сварився ні з ким і не пам'ятав заподіяної мені кривди ані зневаги. І о. Телесницькому я не пам'ятаю того, що він говорив мені. Але того, що він робив з дітьми, я не прощу і не розгрішу ніколи. Бог як хоче, може простити, але я не бог. Коли через це грішу, то радо понесу цей гріх на той світ. Але мені здається, що я сповнив-би десять раз більший гріх, як-би подав йому руку, як-би дружно стиснув ту руку, сплямлену

найтяжчим злочином: систематичного, масового дітовбийства.

VII.

Та поки що о. Телесницький мав необмежену власть над нашою класою і задержав її до кінця року. Правда, йому прийшлося побороти ще одну опозицію, але з цею він упорався ще легше й швидче, як з о. Красицьким. Ця опозиція, це був «пан Білінський», інтересна поява тих часів, про яку годиться тут сказати кілька слів.

Ми, діти, не знали докладно, хто такий той пан Білінський, хоча він був щоденним гостем у нашій школі. Лише пізніше я довідався, що це був колись народний учитель, який по довголітній праці осліп на очі, спрашив службу і не маючи іншого способу життя, а може кермуючись і іншими мотивами, ідеальнішого характеру, осів у Дрогобичі, купив чи винаймив невеличкий domeк десь на Ткацькій вулиці чи над Солоним Ставком, і отворив там *suu generis* пансіон для незаможних учеників. Він приймав до себе дітей заможніших селян або й священників на кватиру, по десять, дванацять або й п'ятнадцять; його жінка й наймичка варили їм їсти, прали шмаття, шили одержу, навіть шапки (по тих шапках, незугарних та однакової форми, які ми прозивали гірканями, можна було й пізнати пансіоністів пана Білінського), а сам пан Білінський виконував над ними не лише домашню опіку, але надто й працю коре-

пепитора ¹⁾, перероблював лекції, випи-
тував, доглядав писемних вправ. Хоч не
здібний до публичної служби, він проте
не був зовсім сліпий; не знаю, яка була
в нього слабість, досить, що бачити
він міг лише зовсім зблизька, припулю-
ючи книжку майже аж зовсім до носа
або носа до таблиці, а ходячи або сидячи
раз-у-раз махав головою то направо то
наліво, мов перебігаючи зблизька очима
рядки якоїсь дуже великої книги і по
скінченню одного, живо біжучи знов до
противного кінця. Та що було найціка-
віше в появі пана Білінського, так це те,
що він виробив собі в о. Василіян незви-
чайний на ту пору привілей; що день
разом зі своїми пансіоністами приходив
до школи, розміщував їх по класах і сам
сидів у школі весь час шкільної науки,
годину в тій класі, годину в иншій. Він
сідав звичайно в останню лавку, прислу-
хався науці, особливо пильно вважав, коли
питано кого з його пансіоністів, іноді
в таких випадках робив свої уваги, або,
нібито докоряючи хлопця, старався зруч-
но піддати йому добру відповідь.

До инших хлопців пан Білінський зовсім
не творився, та проте всі ми любили
його. Підчас павз він сидів тихо, не бо-
ронив нам ані кричати, ані бігати, терпе-
ливо дихав несвіцькою курявою, яку зби-
вало 60 або 70 пар хлоп'ячих ніг, а коли
нераз перед годиною німецького або
рахунків ціла класа не знала на певно чи
якогось родівника, чи якогось рахунку,

¹⁾ Корепетитор—репетитор.

ми оберталися до пана Білінського, і він ніколи не відмовляв свого пояснення. Його пансіоністи сміялися з нього, з його скупости (він був скупий і поперед усього для себе, ходив у біднім міщанським убранню густо вкритім латками, і при звичаював також своїх пансіоністів до можливо простої та скромної одежі), але проте любили його за його терпеливість та добродушність. Загально звісний був у Дрогобичі жарт, що пан Білінський знає для непослушних та лінивих у своїм пансіоні одну-одніську кару — наколоти провинника своєю власною, тиждень негленою бородою.

О. Телесницький зразу толерував¹⁾ пана Білінського в своїй класі. Інколи навіть, у сумнівних для нього наукових питаннях він обертався до нього:

— Пане Білінський, а ви як гадаєте?

Пан Білінський успавав із свого місця і махаючи ненаспанно головою, загикуєчись, глухим голосом відповідав або вийшовши до таблиці помагав виробити рахунок.

Призвичаєний до давньої практики василіянської школи, пан Білінський ніколи не протесував, коли вчителі в класі били учеників. Навпаки, іноді, коли кара трафила когось із його пансіоністів, що дався йому взнаки чи то непослухом, чи лінивством і котрого він проте не важився карати дома, він висловлював своє вдоволення глухим буркотанням:

— А так, так, так! Так йому треба.

¹⁾ Толерував — терпів.

Почувши кілька разів такі голоси одобрення з уст пана Білінського о. Телесницький ще більше полюбив його і поведився в класі так, як коли-б там зовсім не було ніякого постороннього свідка. Яке-ж було його зачудування, коли одного разу, в часі надзвичайно «веселої» години — веселої для о. Телесницького, а болючої для кільканацятбох учеників — серед загальної, мертвецької тиші заляканих дітей почулося з кута з останньої лавки голосне хлипання. Пан Білінський, скулившись і припуливши лице до лавки, плакав ревними слізами.

— А там що таке? — скрикнув о. Телесницький.

Ніхто не відповідав. Хлипання чути було далі.

— Пане Білінський! Це ви? А вам що таке?

Пан Білінський устав, махаючи головою швидше ніж звичайно.

— Вибачте, отче професор! Так мене за серце вхопило.

— Що вас ухопило? — смішливо питав о. Телесницький, наближаючися до останньої лавки.

— Таке.... яке вас не хапало ніколи. Жаль... отих бідних дітей.

— Ого!

— Та й ще одне... Безсонниця. Вже два місяці, отче-професор, ані одної ночі не можу заснути спокійно.

— А то чому?

— Та все через отих дітваків.

— А видите! Такі лямпарти¹⁾! І як-же-ж тут...

¹⁾ Лямпарт — лайка, босяк.

— Ні, опче профе..фе...сор, — перервавши його пан Білінський. — Не лямпарти. Поки день, не можу на них жалуватися. В день вони пихі, пильні, вчаться. А в ночі кричать крізь сон, плачуть, кидаються. Знаєте, опче-профе..фе..фесор, я вже два місяці ані одної ночі не можу спати спокійно.

О. Телесницький аж тепер зрозумів. Його лице налилося кров'ю. Ми всі сперли дух. Ми думали, що він кине́ться на спарого сліпого вчителя, а що найменше хлбосне його палицею, яку власне держав у руках. Але ні, гумор перемиг.

— Га, га, га! — зареготався він. — Ади, я й не знав, що пан Білінський уміє жартувати. А знаєте, пане Білінський, я-би вас запитав одну річ. Ви бачите букви в книжці?

— Як ве-ве-великі і зблизька — —

— Ну, а діра, якою виходиться з цієї класи, досить велика. А як підете до дверей, то вона буде досить близька, рукою насмотрите. І прошу мені забиратися зараз і не показуватися більше.

— Опче-професор, я вже десять літ тут сиджу і ні від кого не чув такого слова. Мені о. ректор дозволив.

— Йдіть до о. ректора, чи до самого о. каноніка, а доки я тут господарем класи, то я тут маю до розказу, а не хто. І щоб я вас не бачив тут більше, бо не буду вважати на ваш вік і на вашу сліпоту, але велю викинути вас за двері.

— Опче - профе..фе..фесор! Опче - профе..фе..фесор, — булькотів пан Білінський, утираючи від сліз свої сліпі очі, та й

урвав, і взявши під паху свою шапку — в нашім жаргоні це була «обергірка» — звільна, хлипаючи, пішов із класи.

Більше ми його не бачили

VIII.

Позбувшись з класи цього єдиного по-стороннього свідка своїх подвигів, о. Телесницький міг забавлятися з нами по всій своїй уподобі. Тепер ніхто не спояв йому на перешкоді. До великодня з пер-вісних 80 учеників лишилася в класі лише половина. Найцікавіше було те, що наш добродушний о. ректор не бачив і не знав нічого; а втім хто знає, може він і пробував уговкати о. Телесницького, та не міг? До нас, дітей, доно-силися глухі чутки про ворожнечу, яка повставала против о. Телесницького в місті, і то в різних верствах. Раз, го-ворено, коли о. Телесницький з о. ректо-ром показався в цукорні, присутні там багаті купці, не вважаючи на о. ректора, викинули нашого вчителя за двері. Була чутка також, що на Задвірнім перед-містю парубки засідалися на нього, чуючи, що він має в суботу приїхати на філь-варок, який мали там о. Василяни. Не-щастя хотіло, що замість о. Телесниць-кого поїхав інший братчик — і пізнім вечером його принесли зомлілого та покрівавленого, а на його плечах напи-сала якась милосердна рука крейдою: „Вибачай, брате, але дідько тебе знав, що ти не Телесницький“.

А о. Телесницький учителював і бавився. Останні місяці шкільного року він майже

не вчив, тільки знущався над дітьми. Йому замало було побоїв, він добирав способів, щоб мучити душі більше, як тіло. Він уже не карав инакше, як лише на „голу“, і продовжував кожну кару на п'ять, десять, або й більше мінут. Коли бідного делінквента ¹⁾ з оголеним задом поклали на ґрадусі або на лавці і цупко взяли в руки, о. Телесницький наблизився і сильно свисне палкою, але не б'є—і регочеться до розпуку, коли бідна жертва, ще не почувши болю, лише чуючи свист палки, заверещить із самого страху.

— Але-ж гов! Синоньку! Чого кричиш? Адже ще тобі нічого не сталося!—промовляє він.—Ну, скажи, болять тебе?

— Ні—відповідає бідний мученик.

— Ну, бачиш. А тепер?

І тут сильний удар падає на голе тіло.

— Ну, тепер то що иншого. Тепер можеш собі йойкнути.

Улюбленою його забавою був торг з делінквентом.

— Бачиш, ти нині не вмів лекції. Ну, скажи сам, що тобі належить?

— Прошу о. професора, я вчився!—з плачем запевняє ученик.

— Ну, добре, вчився, але не вмієш. Що-ж тобі за це належить?

Коли ученик не відповідає, він береться сам оцінити число ударів. Коли ученик скаже мале число, він ніби пристане на це, але жадає, щоб бідний хлопець приймив їх мовчки, без крику, як належну данину. Коли хлопець пристане, він б'є з такою

¹⁾ Делінквент—засуджений на кару.

силою, що хлопець хоч і не рад, мусить, крикнути, а тоді о. Телесницький примфує:

— Га, га, сину! А де наша угода? Ти кричиш? Ну, вибачай, за це тобі подвоїться порція. Я тому не винен.

Нарешті скінчився той рік, певне найстрашніший, найфатальніший рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким і більше вже не бачили його. Його перенесено з Дрогобича до Добромиля і зроблено—манастирським проповідником. Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасда й досі і не вигасне до моєї смерті.

Хто він був? Навмисний злочинець, чи sui generis доктринер, що робив це в добрій вірі, чи божевільний, що якоюсь помилкою замість у Кульпарків ¹⁾ дістався на вчительську кафедру в Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не важився відновлювати в душі спомини про нього. Та годі вагатися. Оце-ж і скидаю з душі хоч часті тих важких споминів. Нехай вони п'ятном нестерпої ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять і на тих, що поставили та толерували його на тій спановищі, і на всіх тих, що вчительство трактують як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любови, терпеливості й абнегації ²⁾.

1903 р.

¹⁾ Кульпарків—лікарня для божевільних у Львові.

²⁾ Абнегація—самовідречення.

ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО.

(Із моїх споминів).

I.

В часі моїх гімназіяльних студій Дрогобич був містом дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було—вийде дуже довгий реєстр. Не було ані одної порядної кавярні, ані реставрації, ані одної публичної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч на половину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої сторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора були собі прості села з солом'яними стріхами, огорожені плотами; з захованням зовсім сілського характеру. Залізницю з Дрогобича до Сіприя побудовано, коли я був у сім'ї гімназіяльній; до того часу Дрогобич був собі „вільним королівським містом“, вільним не вважаючи на свою нормальну

школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтензивнішим духовним життям.

Оця відірваність від духовного життя клала своє клеймо й на гімназію. Вчителі, що приходили сюди, особливо молодші супленти ¹⁾, такі, що не мали своєї сім'ї, або хоч і жонаті та слабшого характеру, швидко забували про всякі наукові інтереси і роспивалися, пересиджували дні й ночі в самотніх християнських склепах Баєра з колоніальними поварами та з кімнатою для снідань, приходили часто до класу п'яні, і — розуміється — така то й була їх наука. Остеронь від цієї компанії держалися лишень не багато, головне два брати Турчинські — Юлій (звісний повістяр, з фаху історик) і Емерик — ботаник, далі др. Антоневич, Ів. Верхратський, оба катехити: руський о. Торонський та латинський кс. Дронжек. Перед вів у п'яцькій компанії Осмунський, заступник учителя, що вчив французької мови та заступав іноді інших учителів у різних предметах, також гуморист *sui generis*, прозваний серед учнів Смоком. Цей був для п'яницької компанії небезпечним взірцем, бо мав голову так само міцну, як був величезний його живіт. Ніхто його не бачив п'яним: по цілонічній п'ятиці він ішов до класу як коли-б нічого не було і відбував преспокійно свої чотири години, і навіть бистрі очі учнів не могли по нім

¹⁾ Суплент — кандидат на вчителя, без вчительського іспиту.

пізнати нічогісінько. Для менше твердих голів його компанія була загубою: своїми допепами і кпинами він підгонював їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку, і реготався своїм грімким пивним басом, коли його партнери валилися під стіл, або вийшовши на ринок падали як снопи або немилосердно писали мисліте по вулицях.

Нема що казати, що бачучи такий приклад згори гімназіясти й собі-ж шукали відповідних розривок. У нижчій гімназії ще до мого часу держалася стара єзуїтська традиція—бійок із Жидами. Сезон тих бійок припадав особливо на місяці червень і липень, час річної купелі. Над рікою в часі купання, звичайно в п'ятниці та суботи бували бійки, які нераз кінчилися й тяжкими каліцтвами, особливо від обопільного обкидування камінням. Давніше брала участь у таких баталіях і вища гімназія,—це було в пору, коли в вищій гімназії були переважно дорослі парубки, що в тих бійках шукали виходу для своїх молодих сил. Коли я дійшов до вищої гімназії, там було вже „дрібніше“ покоління, і бійки з Жидами вийшли з моди.

Для великої частини гімназіястів вищих клас ті роки бували часом полового дозрівання,—не диво, що не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових та наукових інтересів, що абсорбували-б ¹⁾ їх увагу, хлопці кидалися

¹⁾ Абсорбувати — звертати в другу сторону, нищити.

в цей бік, заплутувалися в „романси“ з ріжними служницями, ученицями дівочої школи; де-які знаходили собі навіть прихильниць у сфері професорських жінок, що нудячись в неприсутності мужів, занятих культom скляного бога в Баера, шукали розривки, де могли. В класах і по за класами йшли між старшими паємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків очевидно масних та незрозумілих для нас „дрібноти“. З загального гамору в часі павз або перед годинами проривалися звідси й відти жіночі імена в ріжних відмінках, а одного разу о. катехит Торонський, ввійшовши до шостої класи, на свою превелику соблазн побачив на таблиці виписану великими буквами скрутну теологічну квестію¹⁾: „Що значить по християнськи - кафто-лически любити дівку?“. Покійник силкувався роздути з цієї квестії кримінальну справу, доніс директорові, домагався скликання конференції та зарядження слідства за тим, хто написав ці слова на таблиці, грозив навіть карами, але в своїм запалі забув про *corpus delicti*²⁾: поки він був у канцелярії з донесенням, інкріміновані слова з таблиці щезли, директор Куровський прийшовши до класи не застав нічого і якось потім зумів уговорити опця мораліста, який одначе не залишив по тихо на власну руку нишпорити за винуватим — звісно, на дармо.

Розуміється, не бракувало й п'ятик, хоча на честь учеників треба признати,

1) Квестія—питання.

2) *Corpus delicti*—доказ.

що їх п'ятики, хоч голосніші та шумніші, були загалом рідші й приличніші від професорських. Ученики розмовляли, співали пісень і розходилися найдалі об одинацятій, випивши хто дві, хто три або чотири склянки; випадків, щоб ученик упився до нестями, щоб сидів у шинку цілі ночі або п'яний плентався по вулицям, я не пам'яю. Та й то в п'ятиках брали участь переважно сини заможніших родичів; бідніші ходили до шинків рідко та й пили мало, бо не мали за що.

Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів майже не було. Читали ученики дуже мало. Гімназіальна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчинський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким ученикам, до яких мав більше довіря—майже виключно Полякам. Читання газет було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з виємком «Друга», що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші. Але від п'ятої гімназіальної, прочитавши випадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замилювання до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназіальних часів виросла до числа 500 томів. Ця бібліотека, в якій крім різних класичних авторів було зібрано не мало й таких книжок, яких не було в гімназіальній бібліотеці, або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка не маючи ані

характеру ані форми ніякого товариства й ніякої організації, від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали на голос поезії та драми, дебатували про порушені там думки — звичайно десь на вільнім місці за містом і кінчили вечір співом, що лунав широко по-над сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виємками, склалися з тих самих осіб.

В 1873 чи 1874 році в той наш кружок упало гірчичне зерно, що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання. Маю тут на думці нашу знайомість зі «старим Лімбахом».

II

Одної суботи по обіді (в суботу по полудні в нас не було школи) приходить до мене один товариш і каже:

— Старий Лімбах хоче бачитися з тобою.

— Де-ж він?

— А ось на вулиці.

Я взяв шапку і вийшов. По вулиці перед моєю квартирою ходив середнього росту чоловік з сивим, коротко обстриженим волоссям на голові (шапку він зняв і обтирав собі піт із чола), в сірім старенькім сурдуті і зовсім не авантажних штанях, у полатаних черевиках. Його можна було прийняти за якогось вандрівного ремісника або так просто за во-

лоцюгу. Лиш лице старого, здорове, з енергічними рисами і блискучими очима, з коротко стриженими вусами і давно не голеною, стернистою, білою як сметана бородою виявляло сліди більшого духового життя, ніж звичайно стрічається в людей тої верстви. Він наблизився до мене і подав мені руку.

— Ви Франко?

— Я.

— Син говорив мені, що в вас ладна ¹⁾ бібліотека.

Син Лімбаха був моїм товаришем по гімназії, ходив о рік нижче мене і вважався одним із найздібніших учеників дрогобицької гімназії.

— Та що, ладна не ладна, — сказав я. — Що можна роздобути в Дрогобичі при моїх обмежених засобах..

Я діставав книжки переважно від товаришів за те, що помагав їм у шкільних заняттях, а де-що купував за гроші зароблені також із лекцій і ошаджені на їді та одежі.

— Ану покажіть!

— Прошу.

Ми вийшли до кімнати, де крім мене жило ще кілька учеників. Не чекаючи запросин, старий Лімбах узяв собі крісло, сів коло шафи з книжками і почав переглядати. Зразу наткнувся на руські ²⁾ брошури та розрізнені річники старих часописей 50-их та 60-их років. Була того повна поличка.

— А це що?

¹⁾ Ладний — гарний.

²⁾ Руський — український.

— Та це наші руські друки.

— О! — здивувався Лімбах. — Оце все?

— Так.

— Маєте того так багато?

— Що де можу дістати, те стягаю — мовив я. — По селах, по попівствах у нас те деруть і палять або зуживають на великодні паски. Не трудно випросити і дістати в дарунку.

— Певно сміштя! — зневажливо буркнув Лімбах відкладаючи книжку, якої заголовка очевидно не вмів прочитати.

— Буває всіляке, — відповів я не без прикраси. — Ну, але я мушу прочитати. Знаєте, що казав старий Фредро ¹⁾: *Obce rzeczy wiedzieć ciekawosc jest, a swoje potrzeba* ²⁾.

— Фредро? Фредро? Що це таке за Фредро?

Показалося, що і в польській літературі старий Лімбах був так само не дома, як у руській. Коли в другій полиці моєї шафи він наскочив на польських письменників, — розуміється, там були самі *dii minorum gentium* ³⁾ Дзержковський, Захаріясевиц, «Czary Matwii» Лозінського, різні брошури бог-зна як і відки занесені в те вороняче гніздо, що звалося тоді моєю бібліотекою, — він з несмаком почав переглядати книжку за книжкою.

— *Hilarego Meciszewskiego Slow kilkanascie* ⁴⁾, це що таке?

1) Фредро — автор польських комедій.

2) Чужі речі знати цікаво, а свої є обов'язком.

3) Боги меншого гатунку.

4) Гілярого Мецішевського слів кільканацять.

Я признався, що зачинав кілька разів читати цю брошуру з 1848 р., але не розумів у ній нічого.

— Für die Katz ¹⁾! Пощо держати таке, чого не розумієте?

Я всміхнувся заклопотано.

— Що-ж, їсти вона не просить, може коли прийде час, що й зрозумію.

Він глянув на мене пильно, мотнув головою і по хвилі сказав:

— Добре.

А помовчавши ще хвилю додав:

— Як-би так колись люди були викидали й нищили все те, чого не розуміли, то ми нині не мали-би Гомера, Софокла ані Таціта.

Оживився старий аж тоді, коли ми дійшли до німецької полицки. Німецька мова була одинока, на якій він читав залюбки; лише в німецьких перекладах він знав твори інших літератур. Перше на що наткнувся в мене Лімбах, то були спомини Бенвенута Челліні в Гетовім перекладі.

— Ось чудова річ! Ви читали це?

— Читав.

— І подобалось вам?

— Дуже.

— Дуже? То мало. Ви повинні зачитуватися, впиватися цією книжкою. Я чув, що ви також пишете щось.

— Так — відповів я червоніючись.

— Коли так, то це повинно бути вам першим взірцем. Такою прозою, як цей Челліні, мало хто в світі вмів писати.

¹⁾ Це в роді як: Ну вас!

Гете знав, що перекладати. Він хотів на нбому навчитися, як писати спомини, але полишився куди-куди по-заду свого взірця. Його Wahrheit und Dichtung много-словна, препенсіональна і нудна, це найтяжчий гріх для споминів. Нудні! Für die Katz!

Дальше обік споминів Челліні стояла Шіллерова історія трицятилітньої війни.

— А це ви читали?

— Ні ще.

— І не читайте. Шкода чобіт. Шіллер великий поет, найбільший німецький поет, але ніякий історик. Це він писав для заробітку, для хліба. Für die Katz!

Його очі заблиснули радістю, коли сягнувши далі добув Віландового «Оберона».

— Оце гарне! З усього Віланда лише одне й варто читати. А це що?

Він держав у руці Кляйстів «Der zerbrochene Krug» ¹⁾).

— Кляйст? Кляйст? Що це таке?

Я поді власне прочитав цю чудову комедію і бачучи, що Лімбах не знає очевидно цього автора, пробував хвалити його.

— Кляйст... Кляйстер... тось м'яке, розлізе, сентиментальне... Чекай, чекай, чекай! Ага, пам'яю. Читав колись його поему «Der Frühling» ²⁾, ой господи! Empfangt mich heilige Schatten, ihr Wohnungen süßer Entzückung ³⁾! Тфі! Млісно робитьсся! Für die Katz увесь Кляйстер!

¹⁾ Розбитий збанок.

²⁾ Весна.

³⁾ Огорніть мене, святі тіні, що є помешканнями солодкого захвату.

Я завважив, що Кляйст від «Розбитого збанка» зовсім инший, а тамтою «Кляйстер» звавсь Евалд.

— Все одно! Кляйстер кляйстром! — мовив енергічно Лімбах. — Цього нового не знаю. Für die Katz!

Переглянувши отак книжку за книжкою, до кожної сказавши якесь «крепке слівце», Лімбах видивився на мене.

— Це все?

— Так.

— Ну, а Діккенса не маєте нічого?

— Я й не чував про такого письменника.

— Ну, то, вибачте за слово, ви дурень. Не знаєте найліпшого. Хто не знає Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей. Ходіть до мене, я вам позичу Пікквіка. Мусите то прочитати, а потім можете говорити. З людьми, що не читали Пікквіка, я не маю охоти говорити про літературу.

Вся ота розмова з Лімбахом робила на мене дивне вражіння. Вона була в ніс, мов шипуча содова вода. Хоч як не багато тямив я тоді в літературі, я все-таки в однім і другім пункті міг зміркувати, що Лімбах або не знає чогось, або дивиться на речі несправедливо, апіорно. Мене здивував тон його розмови, в якому, здавалося, були лиш дві ноти — надмірно ентузіастична, і безапеляційно категоричне «Für die Katz!» І хоча позитивної духової справи ця розмова не давала, то проте в ній, як і в содовій воді, було якесь освіження, віяло чимось для мене новим, незвичайним і принадним,

чого я на разі не вмів назвати. Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, після тих ніби об'єктивно-помірованих оцінок, після того фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з під їх пера, Лімбахіві різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної ціни. Це-ж були перші нешаблонні й неофіційні слова чоловіка дійсно зацікавленого літературою, при тім не жадного ерудита, не фахівця, не шуфляди напханої старими паперами, але чоловіка з дійсним темпераментом, оригінального, свідомого чи несвідомого ворога всякого шаблону, всякої упертої стежки. Не диво, що серед молодіжи вищої гімназії Лімбах від часу своєї появи в Дрогобичі здобув собі відразу велику симпатію і що я прийняв собі те за честь, коли він перший зголосився до мене. Він узяв від мене де-кілька книжок, в тім числі й засудженого аргюї Кляйста, для прочитання, — а я радо пішов до нього, щоб узяти від нього обіцяного мені Діккенсового Пікквіка.

III

Оба Лімбахи, батько й син, жили далеко на Завізнім передмісттю. Хоча спожало літо, було гарячє і дощу не було давно, то проте на вулиці були глибокі калюжі невилазного болота, в якому одна по одній спрягли селянські фіри навантажені дровами, які вони возили на соляну

жупу. Хатина, де жили Лімбахи, була вбога передміщанська ліп'янка, під соломою, брудна та обшарпана. Малесенькі, темні сіни, з яких ішли маленькі, чорні дверцята направо й наліво; праворуч у нужденній цюпці ¹⁾ з одним вікном жили Лімбахи; ліворуч, у кухні, так само малій, але значно чепурнішій, жила власнителька хати, господиня, що віднаймала другу половину Лімбахові, та за якусь невеличку плату давала своїм жильцям також їсти і прала їм те не многе шмаття, яке було в них.

В цюпі, де жили Лімбахи, було темно, брудно та непривітно. Голісінькі стіни, два нужденні ліжка, накріпі якимись брудними не то веретками ²⁾, не то коцями, холодна і давно не білена піч і кривоногий сподик завалений шкільними книжками та зошитами молодшого Лімбаха. На підсліпуватім віконці стояла невеличка лампа, а в темнім куті, над ліжком—біднішим і бруднішим з поміж обох, очевидно батьковим—була прибіта до стіни поличка, на якій видно було також книжки, накидані досить безладно купками або поставлені хребтами назверх.

Старий Лімбах в моїй присутності не робив собі нічого сінько з того непоказного вигляду його помешкання, не пробував ані звинятись, ані іронізувати, по prostu не звертав на це ніякої уваги. Він виліз із чобітьми на своє ліжко, дістав із полиці Пікквіка, товстий і досить

¹⁾ Цюпка—дуже маленька кімнатка.

²⁾ Веретко—ряденце.

пошарпаний том німецького перекладу в полотняній оправі, і вручивши його мені попращався. Провівши мене до сінешніх дверей він, вертаючи в свою хату, заглянув до хати господині і сказав так само попросту:

— А що там маєте для мене на обід? Давайте їсти, бо я голодний як пес.

Була четверта година по полудни, а цей чоловік був досі без обіду! Пізніше я дізнався, що він, коли було заговориться з ким про цікаві для нього речі, попрафив і зовсім забути про обід. Його організм був на стільки сильний та кремезний і мабуть загартований усяким недоспатком, що це не давалось йому зовсім чупи і не виводило його з доброго гумору.

Від того часу я дуже часто сходився з Лімбахом, розмовляв і сперечався з ним, а власливо ми в формі суперечки обмінювалися тими обривками знання та думок, які були в нас. Я швидко переконався, що якогось заокругленого знання, ясного світогляду в Лімбаха не було; те, що він знав, було одностороннє, припадкове та уривкове. Це було щось подібне до цілості, з бідною зіпленої з найрізномродніших шматочків людського знання, які міг у тих часах нахапати цікавий чоловік по галицьких провінціальних містах. Головна і одиноко цінна річ у нього був його темперамент, живий, меткий, швидкий до заключень занадто смілих, ненаукових і нелогічних, але все характерних, а для мене особливо інтересних, бо побуджували мене до власного думання.

Лімбах був перший і одинокий у Дрогобичі старший чоловік, з яким я міг говорити не стісняючись, від якого все міг ждати опозиції та поправок і який не лише подавав ті поправки в формі зовсім простій, приятельській і ані крихти не докторальній, але так само просто і натурально приймав поправки та контраргументи від мене, зовсім жовтодзюбого ученика. Він, приміром, не знав нічого про українську історію ані про українське писемство, і туп я міг сказати не одне нове. Так само мало що більше знав він і про польську літературу, і туп я не раз виступав з опозицією проти його занадто поспішних та односторонніх осудів і в обороні польських поетів. Напомісць із німецької та англійської літератури він знав далеко більше від мене і туп я радо приймав його вказівки. Французів і французької літератури він не любив і — на жаль скажу — суггерував¹⁾ і мені ту нелюбов. Я занедбав у гімназії навчитися по французьки і потім довгі літа прикро почував цей брак, поки не навчився хоч від біди володіти тою мовою аж геть пізніше, вже в 80-их роках.

Лімбахова нелюбов до Французів ішла так далеко, що він не признавав вартости французької літератури, на яку дивився крізь окуляри Лессінгової «Гамбурзької драматургії» і якої майже зовсім не знав, окрім романів Поль де-Кока, Олександра Дюма батька та Ежена Сю. Читання тих

1) Суггерувати (суггестія)—внушати.

романів було гімназіястам заборонене, і власне для того многі з нас уважали своїм обов'язком попрочитувати їх по змозі всі. Я прочитав лише «Вічного Жида» та де-які з «Сімох смертельних гріхів» Сю, одну повість Поль де-Кока та одну Дюма; під впливом Лімбаха я покинув читати інші, а зачитувався натови місць історичними повістями Шпіндлера та фантастичною романтикою Гофмана і навіть важкою гумористикою Жан Поля Ріхтера. Взагалі мене вже в гімназії тягло на схід. Я читав у церковнім тексті і в німецькім перекладі Святе писмо, любувався пророками і переклав віршами цілого Іова. Заставши мене раз при тій роботі Лімбах велів прочитати собі те, що лежало написане. Я прочитав.

— Für die Katz! — промовив він коротко. — Чого вам там шукати в Жидів? І хіба ви здібні зрозуміти їх почуття та передати їх як слід? А хоч-би були здібні, то питайте самі себе: на що придалось-би це? Кому це потрібне? Хіба це тепер цікавить кого, чим цікавилися ті люди перед тисячами літ?

Отакі слова, зрештою рідкі в його устах, не значили, що Лімбах був якимось ворогом релігії. Я взагалі не завважив у його розмовах нічого такого, щоб могло натякати на такі чи інші його релігійні погляди. Релігія в складі його думок і почувань не грала ніякої ролі, не існувала для нього. Мені навіть було-б чудно представити собі його в церкві або в костелі. Це був з погляду релігійного, не скажу індиферентист, але повний

агностик: у нього не було змислу для релігії — таке бодай вражіння виніс я зі своєї знайомости з ним.

Так само як до Біблії я не міг загригти його до індійщини. Я спровадив собі був Боппові переклади де-яких епізодів із Магабгарати і дав один прочитати Лімбахові. Він приніс мені брошуру другого дня і кинув її на стіл з обуренням.

— Хочеться вам псувати собі смак і жолудок такою мерзотою! — крикнув він. — Це не поезія, не вірші, а якесь дрюччя пов'язане по парі.

Я сказав, що на віршову форму не треба вважати; це-ж віршував грамастик, не поет, треба брати саму річ.

— Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи Індусів з американськими Індіанами. — Можна здуріти, слідячи за шаленими скоками їх фантазії. Жаль мені вас, що вам це подобається. Нічого з вас не буде.

Так само він не міг набрати смаку до середньовікової німецької поезії, до Пісні про Нібелунгів, до лицарських епопей та романів — розуміється, з виємком Дон Кіхота. Його вдача була реалістична, любила ясність красок і простоту ліній. Гомер і Шекспір, Дон Кіхот і Вальтер Скотт, Гете і Шіллер, а особливо Діккенс, то були його улюблені письменники.

— Тих держіться! — повторяв він мені нераз. Від них учіться не лише писати, але головна річ — бачити! Бачити те, що довкола вас діється, що вас окружає. В баченню, в оці головна штука. Ту саму річ можна бачити ріжними очима і вона

зробить різні враження. А найбільша часть людей, то сліпі овади¹⁾: не бачуть того, з чого ссуть кров. Ходять по світі напوماцки, як по темнім лісі. А прочитає в книжці опис сходу сонця або опис вечера або бурі, та й ахає дурень: «Ах, яке то гарне!» Очевидно сам своїми сліпаками ніколи того не видів і своїм курячим мізком не міг відчутти того, що бачили його сліпаки. От чим великі ті письменники, особливо Діккенс. Це Колумби свого роду: вони відкривають нам нові світи, нові Америки скрізь довкола нас, уміють у найпростішій, найбуденнішій річі показати нам щось нового, нечуваного й несподіваного.

Не диво, що опакими гарячими промовами Лімбах впливав на вироблення моїх літературних поглядів та замилювань більше, ніж це могла чинити шкільна наука, майже наскрізь шаблонова та формалістична. Правда, й у Лімбаха не було ясного та одноцільного погляду; безпосередньо поруч з такими поглядами, як наведений вище, в нього межували такі думки, що поезія і загалом белетристика повинні займатися «вищими» темами і навіть найнижчі, найбуденніші предмети «ублагороднювати». Він над усі роди поезії цинив драму, розуміється, писану ямбами, на взір Шекспіра або Шіллера, найрадше історичну або таку, де поет зумів поставити свій предмет на вищій п'єдесталі, дати йому глибшу, символістичну чи аллегоричну підкладку. Він

¹⁾ Овад—з польського, муха.

не́раз цілими годинами з за́хватом роз-
снoвував перед нами алегоричні толку-
вання «Фауста», »Вільгельма Теля» та
«Іфігенії в Таврії», і часто договoрювався
до думок зовсім суперечних з тими ре-
алістичними та раціоналістичними погля-
дами, які з таким самим запалом виго-
лошував перед годиною.

— Пане Лімбах, — скаже було де-хто
з молодих його слухачів, — то ви твер-
дите, ще це правда?

— Але-ж очевидно правда.

— А перед годиною ви твердили те й
те, зовсім суперечне з цим.

— І тамто правда! — каже не задуму-
ючись Лімбах.

— Як то, й одне й друге?

— А так.

— Але-ж одне перечить другому.

— То в наших курячих мізку перечаються
наші власні глупі поняття. В природі,
в дійсності нема ніякої суперечности,
а властиво мільйони суперечностей хо-
дять собі рука в руку і сміються з нас.

— Ну в природі нехай собі! Але в
вашій голові як воно годиться це з
тим?

— Я не Beschwichtigungshofrat¹⁾! Я не маю
обов'язку мати все в згоді, — відріже було
Лімбах. — Я з ніякою думкою, з ніяким
поглядом шлюбу не брав. Завсіди говорю
так, як мені виходить з контексту. Вийде
раз так, другий раз инакше, що я тому
винен? Я говорю, що думаю і як знаю,
а ви собі міркуйте, як ви знаєте. Ich bin

1) Той, що все примирює

kein Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch¹⁾.

Не знаю, відки він узяв оцю Маєрову приказку, що послужила епіграфом до його «Сістаних днів Гуппена»; мусів десь вичитати її в газеті, бо К. Ф. Маєра та його поеми, виданої пару років перед тим, не знав напевно. Але приказку любив повторяти нераз, і вона дуже добре характеризувала цього незвичайного чоловіка.

IV.

Хто він був, із якого стану, з якого міста, з якого роду? Про це його питати мені якось ніколи не прийшло до голови. Кожна розмова з ним, що був вилет у якісь повітряні краї, в немежовані степи духового життя, естетичних питань та привабливих творів людської фантазії, де всякі питання дійсного, практичного життя, а власливо тої мізерії, що нас окружала, щезали, попросту переставали існувати. Ми переживали в такі хвили те, що Гете писав про Шіллера:

Und hinter ihm im wesenlosen Scheine
Lag, was uns alle bändigt, das Gemeine²⁾.

Я так і не дізнався ніколи, чим власливо займався, чим жив у Дрогобичі Лімбах, з чого вдержував—хоч у тій крайній нужді, з якої не вилазив ніколи— себе й свого сина. Його ім'я, його преділекція³⁾ до німецької літератури і цілковитий брак якої-будь патріотичної ноти

¹⁾ Я не є книжка, я є людина з її суперечностями.

²⁾ А поза ним в безістотному вигляді лежало те, що нас всіх сковає, це буденщина.

³⁾ Преділекція—роположення, нахил.

в його розмовах—це була теж одна з тих його прикмет, що робила розмови з ним привабливими для мене і не допускала до них ані тіні фальші та робленого патосу—веліли догадуватися, що він походив із німецької, мабуть урядницької родини, що зайшла до Галичини. Які були первісно його обставини, які школи він кінчив, яке становище займав і з яких причин опинився на дні бідності, на тій абсолютній площі пролетарського життя, на якій я застав його — не знаю. З деяких натяків у розмовах — рідких і нецікавих — з його сином я міг догадуватися, що й сам старий Лімбах був первісно якимсь урядником, мав жінку, яка вмерла з гризоти над його поведенням, доживши до того, що її чоловіка за щось прогнано зі служби — одним словом, була якась тиха, мовчазна трагедія в його семейнім життю, і тінь тої трагедії лежала перегородою між сином і батьком. Син майже ніколи не брав участі в розмовах батька з учениками, державсь осторінь, вічно занятий лекціями, якими заробляв на удержання своє а може й батькове. Чи й старий Лімбах давав які лекції, не знаю; здається, що ні. Ближчою до правди мені видається поголоска, яку повторяв де-хто в Дрогобичі, що він займався покутним писарством, але й ту я з власного спостереження не можу сказати нічого.

Чи він пив? І того не знаю. П'яним я його не бачив ніколи, горілчаного духу від нього не чув так само як і цинічних розмов, у яких любуються налогові п'яниці

в його віці. З якої причини його видалено зі служби — не вмію придумати. Що він не покрав нічого, про це свідчила його бідність; що не пропив ані не програв у карти, за цим промовляв брак усякого сліду налоговості і та молодеча свіжість та наївність духова, що виявлялася в його розмовах і так притягала до нього наші молодечі серця. Та коли й були які плями в його минувшині, в усякім разі він дав доказ незвичайної сили духа, скинувши з себе всі давні шкаралющі, спустившись з сином на саме дно бідності і ходячи по тім дні так безжурно та безприспрасно та помагаючи синові вибитися в гору.

Здавши матуру¹⁾ я перейшов до Львова на університет і покинув обох Лімбахів у Дрогобичі. По році ми знов здібались у Львові. Вони знов жили оба в убогій, голій, нужденній халабудці при Академічній вулиці. Старий Лімбах був такий самий, як у Дрогобичі, бідно вбраний та безжурний, усе чимось заняпий, та все готов фуркнути від того заняття в безконечні розмови про літературу та еспетику. Молодий Лімбах був слухачем університету, мав дуже добру лекцію в одного із університетських професорів, — перед ним стелилася дорога до життя, що правда, повного праці, але достатнього та урегульованого, далекого від тої пролетарської гололи, до якої так привик його батько.

¹⁾ Матура — іспит зрілості, що давав право перейти на університет.

— Ну, що чувати? Як живете? Що нового читаєте? — Такими питаннями привітав мене старий Лімбах, коли ми здибалися раз на вулиці. — Заходьте до мене, поговоримо.

І в нас було про що говорити. Я тоді зачитувався «Детством, опрочеством и юностью» Толстого та першими романами Золя, що вийшли в російських та польських перекладах. (Німці ще тоді, 1876 р., не знали й не перекладали цього письменника). Я знав уже де-що про нові літературні поклики, про реалізм і натуралізм, про соціальне питання та соціалізм, і пробував зацікавити тим усім Лімбаха. На жаль по російськи читати він не вмів, а польський переклад першого тому «Ругон-Маккарів» прочитав.

— Той пан Золь... Золь... ну, ну, він добре пише, добре пише, — мовив він, віддаючи мені книжку. — Але він злий! Він лютий! Чого він такий злий? Кожний його опис, то бомба. Кожний діалог, то ніж у серце. Чого він так сердиться на весь світ?

Я відповідав йому, що не можу добачити такої сердитости в Золя.

— Не можете добачити? Е, ви того не розумієте. Він мусів дуже бідувати, його мусіла наскрізь перепалити зависть.

Я всміхнувся на таку здогадку.

— Адже й ми з вами бідували —

— Е, що, не говоріть! — буркнув він, і перший раз я почув у його словах якусь прикру, сердиту ноту. — Неможна так казати: «ми з вами». Що ви рівняєте себе зо мною? Ви жили бідно, але не бідували. Розумієте? То величезна різ-

ниця. Жили в бідності але рівно, правильно, не знаючи иншого життя, отже не знаючи ані зависти, ані такого, щоб одного дня не відапи, що будете їсти, де подінепеса на другий день. То значить бідкування. Ви щасливий чоловік. Ви жили бідно, але не бідували. То ви й не можете шут, у того пана Золя, дочупися дої ноти.

— Але-ж власне в нбому хвалять і подивляють його об'єктивність, незрівняну вірність його описів і обсервацій, його повну правдивість — виреципував я.

— Дурниця! Глупі формули! Für die Katz! — буркнув Лімбах. — Правдивість! Що таке правдивість? Правда, абсолютна правда недоступна для нас. Кожний бачить лиш те, що йому дозволяють бачити його очі, і бачить так, як уставлені й зафарбовані ті очі. В одного вони зафарбовані на зелено, то й бачить він усе в весняній зелені; в иншого на червоно, то й бачить він усе в огнистім сяєві. А в пана Золя вони зафарбовані на жовто, то й бачить він усе жовте, так як салон його старої Ругониhi. Ні, волю Діккенса. Тамтой і забавить і пострашить, а цей мов розбійник вирветься чорт зна відки, і хапає за горло й душить. І пощо? За що? Що я йому винен?

Ще від дрогобицьких часів Лімбах живо цікавився моїми літературними пробами; не диво, що зацікавився й тепер.

— Що нового пишете?

Я відповів йому, що задумав у ряді дрібних нарисів та сцен змалювати ту ча-

стину галицької суспільності, яку встиг досі пізнати.

— Machen Sie aber mich nicht unsterblich¹⁾! — зажартував він сміючись. А потім додав:

— Ну, покажіть, як ви беретеся до цього. Хочу бачити, що ви переняли від цього пана Золя.—[Не знаю чому, може зі своєї вродженої нелюбови до Французів Лімбах завжди називав Золя якось ущипливо «пан Золь», мабуть покриваючи тою ущипливістю симпатію, яку в глибині душі почував до цього письменника].

Найближчим разом я приніс і прочитав Лімбахові свою «Лесишину челядь». Початок подобався йому.

— Гарно, гарно, — буркотів. — Є певна мелодія, є її пластика, і невеличкий чуттєвий підклад. Ну, ну, далі!

Але коли я дочитав до кінця, він зморщив брови.

— Пощо ви попсували ідиллю? Початок заповідав ідиллю, а ви при кінці набовтали якогось квасу.

Я сказав, що в мене зовсім не було наміру писати ідиллю, що я хотів кинути на папері профілі кількох осіб, які я знав у дитячих літах.

— Für die Katz! — мовив сердито Лімбах. — Кому яке діло до того, чи ви знали тих людей, чи ні? А ви з початку роз'охочуєте, розгріваєте нас своїм малюнком природи, ми виходимо в чистих сорочках грітися на сонечку, а ви поді

¹⁾ Але не зробіть мене безсмертним!

бух на нас холодною водою. І пощо? Що вам із того прийде? Це нечемно і... і не-
лояльно. Це надужиття довірря!

Я почав толкуватися¹⁾, та не переконав старого.

— Ні, без потреби ви беретеся наслідувати того пана Золя! Без потреби. Він не доведе вас до добра, шукайте своєї власної дороги!

В половині того року мене арештовано. Аж по році, весною 1878 р. я знов побачився з Лімбахом. Він був якийсь здержаний у розмовах зо мною; я рідко міг застати його дома та й розмови наші не були вже такі свободні та наївні, як давніше. Якась тінь лежала між нами.

Раз я попросив у Лімбаха дозволу одержати де-кілька листів із-за границі на його ім'я, бо листи адресовані на моє ім'я пропадають. Не надумуючись він дозволив, але одержавши один лист із Женеви так перелякався, особливо коли відчинивши його не міг нічого прочитати, що готов був бігти з ним до поліції. На щастя я надійшов ще в пору і виряпував листа. Старий Лімбах якось ніби засоромився свого переполоху, коли я для заспокоєння прочитав йому лист і переконав його, що його зміст був зовсім невинний. Та проте я зараз-же понаписував, куди треба, щоб на Лімбахове ім'я листів більше не посилено. Як-же-ж заболіло мене, коли кілька день по тім я побачив, як старий Лімбах доглянувши мене здалека на вулиці, сквапно перехо-

¹⁾ Толкуватися — об'яснюватися.

див на другий бік вулиці і йшов, відвернувшись в другий бік, щоби не спірчатися і не віпатися зі мною! Я поді вже на власній шкірі пізнав різницю між бідністю й бідуванням, пізнав і те чуптя, якого вперед не міг дочутися на дні жовчних описів Золя. Я більше не сходився з Лімбахом.

Через рік він із сином виїхав до Кракова, де його син кінчив університет. Там старий Лімбах і вмер, і я більше не бачив його.

1—3 травня 1903.

БОРИС ГРАБ.

Борис Граб хлопська дитина. Батько його, заможний господар у підгірськім селі Д. коло Добромиля, віддав його, свого найстаршого сина, до школи спершу до Лаврова до Василіян, а потім до Перемишля до гімназії. Борис учився дуже добре і вчасно почав заробляти собі на хліб лекціями. Батько бажав, щоб син скінчивши гімназію, йшов до духовної семінарії, але Борис уперся і пішов до Відня на медицину.

Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, бо й учителі гляділи на нього, як на головну оздобу закладу. Обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, бистрим і ясним розумом, він із тими вродженими дарами єднав велику пильність і працьовитість, замишування до порядку і точности і вироблене гімнастикою та фізичною працею здоров'я та сильну будову тіла. Свій час умів він розділити так, що на всяку роботу, на всяку науку знаходив час і пору.

Ще в гімназії він з власної охоти навчився кількох європейських мов, прочитав на кожному із них чільні твори літератури, які лише міг запастися в такому непросвітнім городі, як Перемишль, — але крім того, живучи два роки у столяра, вивчився столярства, відтак у токаря токарства, а ще в сім'ї класі не побоювався насмішок товаришів, ба й де-яких учителів, але перейшов на квартиру до одного шевця і в заміну за підучування його сина вивчився й того, у школярів так погордженого, ремесла. Лиш один учитель, Міхонський, хвалив Граба за те, заохочував і інших учитися ремесла і обій духовної праці не занедбувати й фізичної, хоч, розуміється, на дармо. Оце намагання сполучити науку з фізичною працею звело Бориса до купи з Міхонським, що сам закликав його до себе до хати, часто розмовляв з ним і старався по змозі дати його думанню й науці живий напрям, вільний від шкільного педантизму й заскорузлості.

Міхонський, це була вельми оригінальна й симпатична постать, рідка поява між гімназіяльними вчителями. Незвичайно нервовий і чутливий, він умів бути терпеливим і повільним та лагідним. Усе в нім, від нерівного, покvapного ходу і бистрого, але миготливого погляду аж до методу навчання приступного, живого і щиро предметового (він учив математики, логіки й психології), а разом прибраного в якісь педантичні форми, в якусь дрібничкову формалістику, — все, кажу, в нім було немов навмисно зложене

з суперечностей. М'якого серця і доброї душі, він міг довести до розпуки ученика — хоч і здібного, але повільного, флегматика; лише нервові, прудкі, рухливі натури могли подобатись йому. А проте той самий чоловік з педантичною спрогістю додивлявся до того, як ученик стоїть при таблиці, як держить крейду, як маже губкою, як кланяється, — і не вважав зайвим по десять раз на кожній годині навчати учеників методичності, повільного але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах.

— Не надто квапся, не надто й гайся, нічого за много! — оце були його улюблені приказки. Ученик, що на завдане питання відповідав занадто швидко й гладко, відразу збуджував його недовіря.

— А покажи-но ти мені книжку, з якої ти це так гладко на пам'ять вивчився! — звик він був говорити такому ученикові, вислухавши його відповіді, а коли той упиравсь при тім, що говорить це не з пам'яті, а з голови, завдавав йому для проби таке питання, якого не було в книжці і на яке треба було відповісти з добрим наміслом. Такими питаннями він випробовував здібність мислення у своїх учеників. І вже в кого побачив, що відповідь на питання виходить справді здобутком його власної, хоч і невеличкої духової праці, для такого мав велике поважання.

— Власна думка! Власна духова праця, ось в чім власлива ціль гімназії! — повторяв він не раз. — Ти думаєш один з другим, що та латина, грека, фізика чи мате-

матика, логіка чи психологія, що ми тут з тобою переробляємо, придасться тобі попім у життю на щось? Не вір тому! Хіба на вчителя підеш, та й то в такім разі придасться тобі з того лиш мала частина. А так, у звичайнім життю інтелігентного чоловіка, урядника, купця, ремесника все це зовсім ні до чого не здалося. Самі побачите, як лише вийдете з гімназії; за рік, за два половина з вас забуде читати по-грецьки, латинської книжки до смерти не візьме в руки, а на логаритми буде дивитися, як теля на нові ворота. І що-ж з того виходить? Я знаю, де-хто скаже: дурні професори, дармо гають час собі й нам і вчать нас непотрібних річей. Отже неправда! Ми з вами як той біблійний Саул, що то пішов шукати загублених ослиць, а знайшов корону. Ми ніби-то ведемо вас шукати ослиць, ніби тих грамаіичних форм, алгебраїчних формул, історичних дат. А тимчасом ні! Не о те ходить! Головна річ в тім, щоби ви навчилися володіти своїм мізком. Знаєте, як мала дитина вчитьсѧ зразу дивитися очима, потім хапати руками, а нарешті ходити ногами та говорити. Так і гімназія вчить вас володіти духовими органами, виробляє пам'ять, порядне думання, систематичність, а нарешті критичність. Оце мета гімназії. Гімназія, це та-ж гімнастика, лише на широкій, духовій основі. Щоб ти, пройшовши її, був приготований взятися до всякої праці чи науки, що має заповнити твое життя. Аж там, за дверима гімназії почнесться те, що має при-

далися тобі в життя, правдива наука. Тут усе лише гімнастика, вироблювання здібностей, а з них найвища, найдорожча здібність власного думання.

Борис Граб відразу, ще в третій класі нижчої гімназії, звернув на себе увагу Міхонського. В ту пору це був дикий, валивий і неохайний хлопець, що між усіма учениками своєї класи визначався нечищеними по кілька неділів чобітками, брудною сорочкою, подертим сурдупом, нечесаним волоссям, і—першою локацією¹⁾.

Наука в двох перших гімназіяльних класах вимагала лише пам'яті, а не праці думок; для того Граб, обдарований такою надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятовував відразу в школі, не вчився дома нічого, але поробивши писемні роботи, коли були позавдавані, і відбувши дві-три години приватних лекцій (учив, звичайно, своїх товаришів однокласників, і то так, що один або два платили йому по два гульдени²⁾ місячно, а на вчіння сходився весь «сірий кінець» класи), втікав із гурту і забавлявся по-своєму. Жив він у дуже поганій частині міста, над невеличким потоком, обставленим по двох боках поруччями. Граб вилазив на те поруччя і ходив по ній вивши чоботи. Поруччя було невисоке, півтора ліктя по-над вулицею, але стояло на самім березі потоку, а беріг був високий і стрімкий і стіною здіймався

¹⁾ Локація—цеб-то був першим учеником.

²⁾ Гульден—карбованець.

в гору на яких при сяжні. Не було нічого лекшого, як grimнути з поруччя в потік, якого дно було або болоотяне, або виспелене грубим камінням. По-над оту пропасть ходив Борис цілими годинами; иншим світ крутився, коли лише з противного берега гляділи на нього, а йому байдуже. Та й поліція ніколи майже не заходила в ту часть міста, щоб була могла заборонити йому ту гімнастику.

Раз якось Міхонський переходив туди і побачив Бориса на тій еквілібристиці. Думав, що хлопець побачить його і впече, але Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком із поруччя і нічого більшого не бачив. Він був подібний до лунастика. Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув:

— А ти що робиш?

Борис оглянувся, змішався. Міхонському бачилось, що він ось-ось захищається і впаде, тож прискочив і вхопив його за руку.

— Що це ти робиш? — повторив учитель.

— Про... про... про... — лепотів хлопець і мов прикипівши стояв на місці, на поруччю.

— Злізь на землю і говори порядно! — гостро промовив Міхонський.

Борис зіскочив з поруччя, але на вчителеві запити не вмів відповісти нічого порядного.

— А лекції вмієш на завтра?

— Вмію.

— А задачі, препарції¹⁾ маєш?

¹⁾ Препарація — підготовчі писані вправи.

— Маю.

— І чого-ж ти ходиш туди?

— А що-ж маю робити? — просто-душно запитав Борис.

— Але-ж тут можеш в'язи зломити.

— Ні, не зломлю.

Міхонський зацікавився занедбаним хлопчиною. На годинах альгебри він мав з ним муку: ані стати, ані крейду взяти, ані писати, ані говорити порядно Борис не вмів, але зате в його відповідях учитель бачив розум і проблiski власної думки.

— Де ти живеш? — запитав Міхонський Бориса.

Той показав.

— Ходи, хочу подивитися.

Борис попровадив його.

— Як тут вохко! Як тут брудно! Як тут тісно! Який тут галас! Яка тут задуха! — раз по разу викрикував Міхонський. — Ну, і не диво, що ти волиш по поруччю лазити, ніж тут сидіти. Тут сидіти, то смерть! Чому тебе батько не помістив де-інде?

— Бо цей господар його знайомий.

— Як маєш вільний час, то приходи до мене, — мовив учитель. — Ти знаєш, де я живу?

— Знаю.

— Прийдеш?

— Прийду.

Але Борис не йшов до Міхонського. Цей жив у гарнім домику над Сяном. Переходячи поуз той домок Борис нераз бачив гарне, панське урядження в його середині і спидався йти туди. Минув тиждень. Міхонський немов і забув про

Бориса, хоч три рази мав години в його класі. Аж за четвертим разом викликав Бориса до таблиці. Живо забилося серце у хлопця, він увесь спаленів, але напружуючи всі сили духа й тіла спарався зручно вийти з лавки, спати при таблиці, взяти в праву руку крейду а в ліву губку, словом робити все так, як любив Міхонський. А Міхонський стояв збоку і пильно дивився на нього, не кажучи ані слова. Тільки всміхався з-за своєї густої чорної бороди, але Борис не бачив того.

— А з нього може вийти славний хлопець!—сказав він ніби сам до себе, але так, що ціла класа вчула; вчув і Борис. Його серце заметалося, затріпотало якоюсь радістю; він почув сором, що не додержав даного йому слова. Міхонський подиктував йому якесь завдання. Борис написав і по короткім розмислі спокійно, не поспішаючись, за порядком узявся розв'язувати його. Міхонський ходив на пальцях по класі і любувався.

— Добре! — сказав він, коли робота була зроблена. — Добре, дуже добре. Сідай на місце!

Борис поклав крейду й губку і сів.

— Гов! — скрикнув нараз Міхонський, немов нагадавши собі щось. — Борис Граб! А скажи-но ти мені, хто найбільший дурень у тій класі?

— Я — сказав Борис, не надумуюсь.

— Для чого?

— Бо дав слово прийти до пана професора, а не прийшов.

— А чому не прийшов?

— Бо... бо... бо...

Борис запнявся, почервонів по самі вуха і розплакався.

— Ага, бачиш! — сказав Міхонський. — А на другий раз не будь дурнем і приходи.

— Прийду.

Від того часу Борис почав вільними хвилями ходити до Міхонського. Той зразу мусів освоювати його, добротою і ласкою з'єднати собі його повне довіря, а потім узявся „цивілізувати“ цього дикуна. Почав від того, що навчив його порядно ходити, просто, не перевалюючись з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланятись, сідати, навчив тої акуратності й економії у всіх рухах, словах, і поступках, що, як він говорив, повинна ціхувати розумного і практичного чоловіка. Він узявся робити з ним хатню гімнастику (тоді це ще була в нас нечувана новість), щоби призвичаїти його до швидкості, прецизії¹⁾ й грації в рухах. Він постарався і винайшов для нього інше, здоровіше помешкання, власне у столяря, і велів Борисові в вільних хвилях учитися столярства. Книжок поки що не дав йому ніяких. „Досить з тебе й шкільних, — говорив він. — На інші прийде черга потім. Тепер роби на варстаті!“

І Борис робив. Аж у п'ятій класі Міхонський, бачучи, що хлопчина і фізично виробився, став здоровий як дубчак, моторний та цікавий, і що дух його доволі

¹⁾ Прецизія — точність.

зміцнів і привик до методичної праці, почав давати йому книжки до читання зі своєї бібліотеки. Зачав, розуміється, від пої азбуки людськості та цивілізації, від Одиссеї, яку дав читати хлопцю в польським перекладі. Борис перечитав безсмертну поему одним духом за кілька днів і приніс Міхонському книжку назад з подякою.

— А що, прочитав?

— Прочитав.

— Ну, розкажи мені, що ти прочитав?

Борис був приготований на це питання. Він розповів Міхонському зміст поеми, дитячим звичаєм підносячи більше чудесні та фантастичні пригоди, а поминаючи побутові картини.

— Ну, добре, — мовив Міхонський. — Але знаєш ти що, це тільки одна половина Одиссеї, оте все, що ти мені тут розповів.

— Одна половина! — скрикнув здивований хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить, є ще й друга?

— Є й друга.

— А де? Можна просити пана професора?

— Тут вона. В тій самій книжці. Візьми її і прочитай ще раз, а тоді розкажеш мені й другу половину.

Борис був трохи розчарований, взяв книжку, але кілька днів не мав охоти братися на ново до читання.

— А що, знаходиш другу половину Одиссеї? — запитав його Міхонський.

— Ні, не знаходжу.

— А читаєш ще раз?

— Читаю.

— Не бреши, Борисе! — напів лагідно, а напів якось жалісно скрикнув Міхонський. — Ти не зачинав другий раз читати, а то-б певно знайшов і другу половину. Правда, що не зачинав?

— Не зачинав, — сказав засоромлений Борис.

— То-то й є! Адже я знаю, що такий розумний хлопець як ти, як прочитає таку розумну книжку, як Одиссея, то мусить знайти й другу її половину.

Ця розмова глибоко шпигнула Бориса. Він постановив собі ніколи не брехати і зараз-же взявся другий раз читати Одиссею. Тепер, знаючи її зміст, він читав її помалу. Живі побутові картини насували йому на пам'ять рівно живі картини того сілсьбкого життя, яким жив його батько, серед якого й сам він виростав від малечку. Чим далше вглублявся в поему, тим більше блідли в його пам'яті фантастичні пригоди та мітологічні дивогляди, а зате тим яркіше визначувалися картини сілсьбкого віча, возової подорожі полевими дорогами серед родючих нив, сілсьбкого празника, дівчат, що перуть шмаття на річці, гостини, саду, сілсьбких ігрищ, життя пастуха в полі і т. и. Другий раз він прочитав поему з далеко більшим інтересом, як перший раз, і розповів цим разом Міхонському зовсім инший зміст, як першим разом. Живі спомини з власного життя додавали його оповіданню ще більше свіжости, ясности та виразу.

— А видиш!—сказав Міхонсбкий, спараючись не надто сильно показати свою радість.—Правда, що ця половина рівно цікава, як і тамта, яку ти мені розповів першим разом?

— І ще цікавіша!—мовив утішений своїм відкриттям Борис.

— А чому цікавіша?

— Тому... Тому...—Борис хвилю вагувався, немов шукаючи слів, щоб вияснити те, що не зовсім ще ясно зарисовувалось в його душі.—Я думаю... мені представляється ціла Одиссея як дім. Оці малюнки з життя, то фундаменти, то зруб, а тамті чудесні пригоди, то гарні різьблені та мальовані оздоби, ганки, галерійки...

— Браво!—сказав Міхонсбкий.—І не правда, хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на ті побічні речі, стовпчики, вікна, мальовила по стінах, драперії. Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернув увагу на розклад будинку, на весь його план, на привкїсть фундаментів, установалення дверей та печей. А для тих, що живуть в домі, це далеко важніше, ніж ті оздоби, які іноді стають навіть завадою, що з певним накладом праці треба оберегати та шанувати, а які властиво не приносять ніякого пожитку. Ну, але тепер скажу тобі ще один секрет. Те, що ти досі бачив у Одиссеї, ті обі половини її змісту, то властиво лиш одна сторона речі. Поза тим, що ти бачив тепер, криється инша, ще далеко цікавіша історія.

Борис випріщив на вчителя заіскренні цікавістю очі.

— Бачиш, по так, — мовив Міхонський. — Читаючи її перший раз ти перебіг немов по одній лінії через її зміст, немов вузенькою стежечкою через поле. Ти любувався лише бігом та закрутами пої стежки, небагато зважаючи на ціле поле. Правда?

— Правда.

— Читаючи другий раз ти вже бачив, що ця стежечка, то не головна річ. Ти звернув увагу на ціле поле на його ґрунт, на те, що на ньому засіяно. Так?

— Здається, так.

— Бачиш. Та досі ти студіював Одиссею, що так скажу, планіметрично, як одну площу, на якій стоїш і сам. Ти не пробував, і не міг, піднятися вище, над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий світ наділений власним рухом, власним життям. Це був-би, що так скажу, стереометричний погляд. Ну, та на це ти ще замолодий! Маєш час. Колись, по maturі, або ще пізніше, як вийдеш у своє власне, практичне життя, як поспробуєш і для себе створити свій власний матеріальний і духовий світ, тоді спробуй також іще раз прочитати Одиссею. Тоді побачиш ту нову її сторону. Даси мені слово, що зробиш це?

— Дуже радо.

Міхонський списнув хлопцеві руку.

— А не забудеш?

— Ні, не забуду.

— І запам'ятай собі мій дезидерат¹⁾: при читанню всякої книжки від планіметричного способу бачення доходити до стереометричного. Я знаю, це тобі не зовсім зрозуміле, але прийде пора, зрозумієш. І не думай собі, що це вже все, що осягнувши той ступінь ти вже матимеш ключ до цілковитого розуміння творів людського генія. Ні, сину (це перший раз Міхонський назвав Бориса сином і перший раз Борис почув якесь незвичайне зворушення, якусь дивну м'якість в його голосі); ні, це все лиш один ступінь, лиш початок, так само, як планіметрія й стереометрія, то лише початки, азбука математики. Далі забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано, немов його хемію; далі сам процес його творення, його зв'язок з подішнім часом, що його автор узяв із минувшини, зі своєї сучасності, далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей, так сказати психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: відки в подішніх людей і в отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні питання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий пвір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кожному кроці стільки-ж безмежних

¹⁾ Дезидерат — побажання.

горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само життя.

— Та невже можна задавати собі такі питання? — запитав несміливо Борис, якому зашуміло в голові від тих несподівано розкритих перед ним далеких перспектив.

— Не лише можна, але й треба, — мовив Міхонський.

— І є надія дійти в таких річах до правдивої відповіді?

— Скажи: до якоїсь відповіді! — з притиском мовив Міхонський. — Що значить «правдива» відповідь? Що для нас правдиве, для інших, пізніших може бути вже не зовсім правдиве. Головна річ: відповідно поставити питання і дати на нього відповідь згідну зі звисними нам фактами. Інші будуть мати більше фактів, або розумітимуть наші факти не так як ми, то й відповідь їх буде інша. Ну, та годі про це. Ще маєш час на такі речі. Ти ще — він усміхнувся ласкаво — на планіметричній погляді споїш. Читай далі! Читай не багато, не швидко, а старайся доходити до стереометричного погляду. Тоді поговоримо про це більше.

Від того часу Борис під проводом Міхонського прочитав усі найкращі твори Гетого, Шіллера, Лессінга та Віланда. Шекспіра читав у німецькій перекладі, бо в Перемишлі не було нікого, хто-б навчив його англійської мови. За припунком Міхонського він зараз у п'ятій класі записався на французьке, і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналі читати Мольєра, Расіна та Корнеля. Знаючи латин-

сбку та французьку мову він при допомозі Міхонського легко вивчився італійською, перечитав обов'язкове «I promessi sposi» Манцоні, та його сягло до Данта й Аріоста. Міхонський радив йому лишити собі їх на час по матурі, а тимчасом поглиблював його розуміння прочитаних авторів розмовами про твори чільних майстрів всесвітньої літератури. Додаючи в Грабових відповідях та рефератах, що він із планіметричної—по його термінології—спадії розуміння переходить до стереометричної, він давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував його з одного боку розуміти всякий твір людського духу на основі того часу і тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку при звичаював його розуміти історію даного часу, так сказати, аналітично, із свідоцтв та настроїв поточасних людей, а не з готових шаблонових конспрукцій шкільних підручників. Тоді по за шкільними підручниками були в моді серед гімназіяльної молодіжі більші «Weltgeschichte»-и¹⁾ Роттека і Шлоссера, та Міхонський не радив Борисові читати їх.

— В загальних нарисах, — мовив він — маєш всесвітню історію в школі. Цю мусиш вивчити, хоча там дев'ять десятих дурниці. По що тобі ще збільшувати той баласт і набивати собі голову готовими конспрукціями, які для свого часу і для

1) Всесвітня історія.

їх авторів може й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше ввійти в спудіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до джерел, до сучасних тій епосі писань, або до основних монографій, а отакі сметанкарі, що ніби-то збирають сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодіжи, більшє шкідливу, ніж пожиточну.

Так само остерігав Міхонський Бориса перед читанням компендій¹⁾ історії літератури.

— Це не для тебе! — говорив він. — Старайся насамперед пізнати як найбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже берися й до історії літератури. Я-би велів попалити дев'ять десятих частей усіх тих компендій. Це попросту деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих людей, що все знають, але по-верху, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов вони все те бачили, читали й передумали.

А вже найдужче розсердився Міхонський на Бориса (це й було лиш один-однісінський раз), коли випадково Борис, діставши від якогось товариша в позику естетіку Лемке, свіжо тоді видану польськи, приніс її до свого вчителя і запитав, як йому братись до її прочитання.

1) Компендія — підсобні книги,

— Кинь це геть! Навіть не дивися на це! То сміття! То дурниці від першого слова до останнього!—кричав Міхонсбкий.—Зараз перші слова «наука о рієкпіє»¹⁾, то пірамідальна дурниця і брехня. Нема ніякої спеціальної науки про красоту, а естетика також зовсім не є наукою про красоту та й взагалі не є ніякою наукою. Красота, то наше суб'єктивне почування певних форм, пропорцій, звуків, колборів, таке саме суб'єктивне, як любов, гнів, погорда. Нема ніякої спеціальної науки про любов ані про гнів, так само нема ніякої спеціальної науки про почуття краси. А поза нашим особистим почуттям ніякої краси нема, хоч хай собі ті німецькі блягери²⁾ кричать і на головах стають. Не читай того! Вчися дивитися на природу, на твори людської штуки, але дивитися власними очима, не крізь окуляри ніяких псевдоестетичних формул. Чим більше їх будеш бачити, чим докладніше їм будеш придивлятися, чим ліпше будеш пізнавати їх техніку та загальні закони психології, тим краще виробиться твій смак. А отакі естетики, то властиво лише школи для вироблювання говорячих сорок та попугаїв, сморгонські академії, де вчать медведів танцювати—всіх на один лад і всіх без тям.

Обік чільних творів літератури—про твори штуки поді в Перемишлі не було й мови—Міхонсбкий давав Борисові чи-

1) Наука про красу.

2) Блягер—фразьор.

тапи добрі життєписи чільних діячів літератури та науки, де-які спомини великих людей та їх листи, приучуючи його розуміти всякий півр того часу й тих людських взаємин, яких він був витвором і виразом. Оптак прочитав Борис Люїсову біографію Гете та Еккерманові розмови з Гетем, польські спомини Паска, кореспонденцію Гете з Шіллером, мемуари Бенвенуа Челліні та Гетеву *Wahrheit und Dichtung*. Жива основа—ось на що головно старався Міхонський звернути увагу свого улюбленого ученика. І звільна з-поза артиспичних і поетичних дискусій висувалися уваги про саме людське життя, про сучасні заходи і змагання людського духу, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну. Та шуп Міхонський звичайно задовольявся тим, що сформулював якесь питання і додавав:

— Власне над тим, у тім напрямі тепер працюють учені люди там, у вільніших краях. Ну, та й ти дізнаєшся про це в свій час. А тепер іще маєш час. Це вже належить до спереометричного способу задивлювання, а для цього ти ще не зовсім підготований.

Борис не напивав. Він чув у голосі Міхонського в таких моменгах якусь сумну ноту, щось немов болючу резигнацію чоловіка навченого здержливості давнішими сумними досвідами. З принагідних натяків самого Міхонського та з оповідань інших товаришів він знав, що Міхонський був емігрантом з Росії, що одержав незвичайно широку освіту і

гопівився мабу́ть для далеко виднішої наукової карієри, ніж карієра бідного гімназіяльного «белѣфера»¹⁾ в галицькім провінціяльнім місті, і що якась незвичайна катастрофа викинула його з колії і прогнала в світ. Загнаний обставинами в глухе галицьке місто, не маючи надто щастя в родині, хоча мав молоду і незвичайно вродливу та веселої вдачі жінку і миленьку, гарну як ангелик дочку, він чув потребу хоч якої будь духової, свободнішої і шкільним регуляміном²⁾ не прописаної роботи, і вдовольняв цю потребу працею над ширшим, свободнішим розвиванням бодай одного, найздібнішого та найхарактернішого — як йому бачилось — із поміж своїх учеників.

Але на розвою піла й розуму не кінчилась виховуюча діяльність Міхонського; розвій моральної істоти чоловіка займав у нього трохи чи не найважливіше місце. Правда, моральність розумів він далеко ширше й гуманніше, ніж її розуміють звичайно гімназіяльні вчителі та шкільні регуляміни. Навсіх протоколах гімназіяльних конференцій, де виключувано учеників за гру в карти, п'ятики і зносили з дівчатами, стояло ім'я Міхонського в числі тих, що голосували проти виключення, і то звичайно такий голос подавав він сам один.

— Я не похваляю тих поступків — говорив він, — але одне те, що вони все таки не такі вже смертельні гріхи, щоб за них морально вбивати хлопця, а друге те,

1) Белѣфер — згірдлива назва вчителя.

2) Регулямін — правило припис.

що всьому тому в великій мірі винні ми самі, ми, вчителі. Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усією душою і не подумає навіть про п'янство й карти. А що до дівчат—ет, не варто й говорити те, що вже давно горобці повинні-б на дахах цвіркати!

Розуміється, такі його слова справи не поправляли і вчителі під обухом регуляміну та шкільного закону не вагувались «вбивати морально» що-року по кілька або й по кільканацять молодих людей за такі проступки.

Борис, для якого Міхонський зробився правдивим духовим батьком, ані не подумав ніколи про карти та піятику. Та й ніколи йому було: завсіди навал роботи, та й то роботи такої приманливої, що ніякими картами, ніякою піятикою його від неї не відтягнеш. А втомиться було шкільною наукою та читанням поза-шкільних книжок, то біжить до своєї комірки, де мав невеличкий столярський верстат та власної роботи токареньку, і струже, точить, ріже, складає, доки й фізично напомлене тіло не запросить спочинку. А поза тою дрібною, щоденною роботою виднілись такі широкі, світлі й безмежні горизонти нової, ще кращої і приманнішої роботи, що забувшись хоч на годинку, заголомшитись чи то картами, чи трунком Борис уважав-би для себе простою справою, а не приємністю.

Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхонський розбудив

у хлоп'ячій душі постанову—ніколи не брехати. Правда, треба було довгих ліп систематичної та терпеливої праці з боку вчителя та ретельного зусилля з боку ученика, щоб із цієї постанови, мов із зернятка, виплекати гарну рослину—чесну оптертість та правдивість характеру. Живучи в ненастанній, але ріжнородній і для того не вбійчій, все бадворій праці Борис привик добре обраховуватися з силами, приступаючи до якої-будь роботи. Він привик числитися так само й зі словами, не обіцявав такого, чого не міг сповнити, а, обіцявши, докладав усіх сил, щоб таки сповнити. Для того він, при поєдинчій та нескладнім способі життя гімназіального ученика, ніколи не попадав у таке фальшиве положення, де-би мусів крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі. Товариші знали й високо цінити його словність. Коли комрий запитав його про що-небудь, то міг бути певний, що Борис або скаже йому відповідь зовсім докладну, або відповість просто, що цього не знає: та й у таких разях він широко як на гімназіяста обчитаний, звичайно вмів сказати, де можна знайти відповідь на дане питання. Ученики зразу напів жартом прозвали його «Епамінондом», вичитавти в латинських виписах Шенкля речення про цього старинного героя, «*qui ne joco quidem mentiretur*» ¹⁾. Під назвою «Епамінонда» знала Бориса вся гімназія.

1890.

¹⁾ Що ні жартом не говорив неправди.

ПІД ОБОРОГОМ.

I.

Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Йому не веліли сьогодні йти за ху-добою, не посилають до снопів ані до сіна, ані до жадної іншої роботи, як у будень; сьогодні справді в нього вакації. Відколи вернув із міста зі школи, це в нього тільки другий такий вакаційний день. І він щасливий. Уся цілопизнева мука на соняшній спеці або слоті, при праці, що часто переходить його дитячі, десятимісячною шкільною морокою витончені сили, — все те щезає, забувається. Він бачить перед собою лише цю чудову неділю, цей гарний день, в яким його лишать у спокою — і він щасливий.

Рано він схопився з постелі, умився, вхопив шматок хліба і побіг у ліс. Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі — рано, в неділю, коли там нема ані живої душі. Це його церква. Він слухає шуму дубів, тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гілці, відчуває розкіш кожної квітки, кожної

правки, що хилитьсѣ під вагою діамантового намиста роси, то знов любуєтьсѣ містичною дрожжю таємного і невідомого, яка проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хашем та високими деревами, і коли зо дна тої дебрі зівне на нього густа пітьма та якийсь таємничий шелест чогось укритего на дні тої пітьми — чи то шелест гадюк, що в'ютьсѣ по сухому листю, чи шемрання малесенького потічка, що дзюрчить-капопить по дні... Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджуєтьсѣ релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самотніх проходів, і вони й створюють ту дивну принаду, тої чар, яким ліс оповиває його душу.

Хоча ліс великий і займає мало не квадратову милю простору, то проте малий МIRON не боїтьсѣ в нїм: він знає тупи кожний ярк, кожену поляну, кожний окіп і кожену «ленію»; мов старих знайомих відвідує що неділі і найкращі дуби, і незвичайно похилену скрипливу березу, що підчас вітру скрипить, мов дитина плаче, і джерельце з солоною водою, де часто сховавшись серед густих яличок цілими годинами підглядає, як прибігають пити тонконогі серни з малими красенькими серненнями, і цапи-рогачі, і випріскоокі зайчики. А висидівшись, він іде далі в ялички на знайомі грибовища, і набравши купу грибів та зложивши їх разом, добуває невеличкого ножика, сідає біля них на пеньку і починає чистити їх, гуторячи з ними весело:

— А, мій паничику! Вдався ти біленбкий зверху і знизу! Певно лише цієї ночі виклюнувся з землі. Та й корінець здоровий! Це гарно. А ви, старенький дідусю! Що то, на залботи збиралися, що так одну крису свого капелюха вгору задрали! Ой, погана гилячка! Лягла вам на голову і от якого шрама надала! А ось і панночка-голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка! А слимачка в середині не маєте? Як-же би ні? Ну, та ще не ушкодив, ще лише встиг розгоститися. Геравс ¹⁾, Грицьку! Забирайся звідси, шукай собі якого скрипуха!

Сусід Рябина, також охотник до ранніх проходів по лісі, раз якось підслухав оті розмови малого Мирона і не міг потім наоповідалися про нього, своїм звичаєм часпо і, так сказати, лише теоретично сплбовуючи (бо на правду не плював, тільки говорив «тбфу») і пускаючи слова крізь ніс:

— Тбфу, тбфу, паскуда! Іду стежкою, аж чую, щось жибонить. Тбфу, тбфу, думаю собі, а це що таке? Звір не звір, птах не птах, прислухаюся: ніби дитина. Тбфу, аж по мені, знаєте, мороз пішов! Адже то ліс, рано ще, то що-би туп дитина робила? І то в таких яличкових гущаках, що хіба лис пролізе. Тбфу, тбфу, паскуда! І сюди заходжу — не можна доступити, і туди заходжу — не можна доступити. А воно в самій середині, мов за плотом, жибонить собі та й жибонить! Далі мені аж страшно стало! Тбфу, пек

¹⁾ Геравс — німецьке, геть.

ти ¹⁾, може яка лісова душа. Гадаю собі: чи впікати, чи додивитися? Та бо озираюся, білий день довкола, сонечко святе світить! Прислухаюся, а воно по-людськи жибонить, ніби з кимось розмовляє, а другого голосу не чути. Аж чую, хрупнула одна гіляка, далі друга, просто на мене йде. Аж у мені душа застигла. Та бо дивлюся, а то, вважаєте, той хлопчище, студент ²⁾ от! Тьфу, тьфу, паскуда, хай здоров росте!

І сьогодні рано Мирон був у лісі, вернув аж десь в одинацятій годині, саме на обід, а пообідавши побіг із кількома сусідськими хлопцями до млинівки купатися. Викупавшись він оце вертає до дому, перейшов кладкою через річку, переліз перелазом у свій садок і помаленьку йде стежкою на невеликий горбик, а потім далі, далі, поміж грядки легко спохвастим садком, під овочеві дерева, а йдучи розмовляє своїм звичаєм сам із собою.

— Оце так! Викупатися ми викупалися. І в лісі були. Двацять вісім грибів знайшли. А тепер іще як-би грушку доспиглу знайти. Е, ні, не знайдемо! Ще грушки зелені! А поки зелені, то вони терпкі. Вкусиш, і язик спане, як кілок. І не соковита. Пожуєш, пожуєш, та й мусиш виплюнути. Ну, то що тепер будемо робити? Там десь хлопці побігли на вигін, перебігають. Та мені не хочеться бігати. Ноги болять. Та де-ж, я аж на стару ленью ³⁾ заходив, та в унятицький зруб.

¹⁾ Ти—тобі.

²⁾ Студентами в Галичині називають гімназистів.

³⁾ Ленія—просіка в лісі.

Малини були славні! Може-би ще піти на малини? Ні, не хочеться вже, та й тепер там певно народу-народу! Ні, не піду. Ноги болять. Краще ми ось що зробимо: вилізьмо на оборіг¹⁾ та й полежимо. Там холодо, свіже сіно, мух нема, а видно скрізь довкола. Ану!

Це говорячи, він саме наблизився до оборогу, що навантажений свіжим сіном, на які три сажні заввишки, стояв по кінець саду, мов пузатий багач, насунувши на голову свій здоровенний капелюх та розсівшись вигідно між чотирма оборожинами, мов у широких кріслі. Хоча не було приставленої драбини, то малий Мирон не дбав про це. Він обхопив руками оборожину і встпромяючи свої босі, порепані ноги в туго наполочене сіно та чіпляючися руками все вище й вище, мов кицька горі гладким деревом, майже моментально видряпався на гору, де капелюх оборога майже налягав на сіно (це так видавалося знизу, а направду оборіг був іще на локоть по-над сіном); і зручним рухом обсунувшись довкола оборожини, скочив до середини і в першій хвилі майже потонув у свіжій, м'якій, пахучій сіні.

— Ось тут гарно! Ось тут чудово! — мало не скрикнув малий Мирон, — але не скрикнув. Він із маленьку привик з усяким виявом свого чуття ховатися від людей, і для того й тепер не скрикнув, щоб де-хто не почув його, тільки півголо-

¹⁾ Оборіг — чотири стовби (оборожини), на них солом'яне покриття (капелюх оборога), яке можна пересувати вверх і вниз.

сом, «жибонячи» сказав ці слова сам до себе — і зараз замовк.

II.

Він лежав якусь хвилю горілиць і глядів. Над ним було нутро оборога — прості палички, позаверчувані скісно в огнива, бігли до гори і збігалися разом у чубі, а поперек них ішли тоненькі півперечки з лісового пруття попереживані де-де космиками соломи, а поза тим зверху густа солом'яна пішва. І Мирон пригадує, як татуньо робили цей оборіг і він придивляючися їх роботі не переставав розпитувати їх про всяку всячину, і як вони від часу до часу відповідали йому.

— А на що, татуню, кладете в огонь кінець огнива? Так ладно ¹⁾ видовбали і палите?

— Ні, синку, не палю, а присмалюю прохи лише зверху. Той кінець буде виспирчати на двір, то щоб не гнив.

— А хіба як припалено, то не буде гнити?

— Ні, синку, до вугля гнилизна не чипляється.

— А на що, татуню, вертите так скісно дірки? І зовсім не однаково, одна більше похилена, а друга менше.

— Так треба, синку. Як повбиваємо в ті дірки палички, то вони зо всіх чотирьох огнів мусять збігатися до одного чубка.

Мирон іще й тепер пригадує собі, як йому заімпонувала оця татуньова мудрість, і усміхається.

¹⁾ Ладно — гарно.

— Зі всіх чотирьох спорін! То штука так зробити. А я як буду великий, чи також потрафлю таке робити?

— Вчися, синку, то потрафиш.

— І оптакий оборіг зробиши?

— Ще й не такий, синку. От підеш до школи, будеш учитися багато-багато такого, чого я і гадкою не прибагну, то навчишся ще більшої штуки.

Малий Мирон зажмурює оченята і марить хвилину про ті невідомі дива, які обіцяли йому татуньо, а потім знов водить очима по скелеті оборога і по тих паличках, що з усіх сторін світа, кермовані мудрою татуньовою волею, так справно і рівно збігаються вгору до одного чубка.

— А таки це не погана штука! — думається йому.

В тій хвилі якийсь дивний голос звертає на себе його увагу. Звичайні голоси, які долітають до нього — гавкання Лиска коло хати, піяння когута¹⁾, цекомання сороки на грішці — вони торкають його слух і не доходять до уваги. Але це — що це було? Він посувається по сіні на південний край оборога і визирає крізь щілину між сіном і стріхою оборога на двір. Перед ним стелиться добре відомий йому вид: похилений на південь горбик саду, під ним захована між глибокими берегами вузенька річка — води не видно з оборога, тільки поруччя кладки, прибиті до двох верб, що з двох боків хияють над річку свої чепіргані, задумані голови, — далі не-

1) Когут піє — півень співає.

величкий шмат зарічних огорodів — коноплі й капуста, капуста й коноплі: за ними тільки що скошена лука — де-де ще стоять копиці; а переважно гола стерня, поб-то не гола, а сіро-зелена, бо вже вкривається молоденькою, м'якою опавою. А ще далі — а з оборога видається зовсім близенько — густою темнозеленою стіною стоїть ліс Радичів. На його окопі видно поодинокі дерева: онде біла береза спускає вниз довгі, гнучкі пачоси, що так і просяться, щоби сплести їх на гойданку; а онде грубезний дуб гріє до сонця свої конарі ¹⁾; а ось тут на мокравині карлуваті вільхи густими купками поросідалися, мов прачки над калюжею. Все те відоме йому, звичайне, хоч він не може без радісного усміху глянути на цю картину, така вона гарна та привабна під цим гарячим, сильно блискучим промінням липневого сонця. Але голос, голос! Що за голос доходить до його слуху? Здається, не чути ніде в селі ані на полі, щоб хто кричав, клепає косу (сьогодня неділя!) або прав шмаптя, що-би Радичів потребував відкликатися, а проте Радичів — бо очевидно це він — своїм могутнім голосом гуде та вигукує все одно слово, яке в Миронових вухах звучить як:

— Рани! Рани! Рани!

Мирон випріщає оченята, напружує слух, озирається довкола, — ні, нема і не чути нічого, що могло-б видавати такий голос. А голос усе йде від Радичова, летять виразнісінько слова не вимо-

¹⁾ Конарі — гілля.

влені ніякими устами, відгукувані дубами та березами та грабами:

— Рани! Рани! Рани!

Миронові робиться моторошно. Він озирається ще раз довкола, прислухається, запираючи в собі дух, напружує свою уяву, щоб зміркувати, що таке в селі могло-б видавати подібний голос і викрикнути подібні слова, які-б відгукував ліс— про лісове відгукування він знає добре і не раз випробовував його стоячи в саду та кричачи до Радичова різні слова, — але ніяк не може догадатися нічого. Невже сам Радичів кричить опак у білий день під гарячим соняшним промінням, серед полудневої тиші? І про які рани кричить він? Слова звучать виразно, але не страшно. Це не крик раненої людини, не стогін, не чути в ньому болю, благання— це зовсім не відгук людського ані звірячого крику. Це монотонні, ритмічні вигуки, мов згущена і на людські слова перетворена музика самого лісу без чуття, а проте дивно зворушлива в своїй ніби байдушності та елементарній силі...

— Рани! Рани! Рани!

Нема ніякого сумніву! Радичів вигукує такі слова. Немов сонний простягшися під соняшним пригаром він лепопить їх крізь сон.

— Про які рани він говорить? — міркує малий МIRON, незначним скоком уяви вважаючи ліс Радичів якоюсь живою істотою. І його фантазія малює йому сцени за сценами важкого, довголітнього конання серед могутньої хвилі лісового життя. Осб вони під одним дубом клали

огонь і випалили в його живому шлі велику діру — адже цей дуб хоруг, конас помалу! А скільки беріз покалічили вони, вертячи їх весною за соком? А може Радичів пригадав собі тепер усіх тих серн, цупів та диких кабанів, яких у ньому вистріляно останньої зими? А може він плаче за тим смерековим ліском в його середині, що згиб торік від червякової пошести?

Миронові робитьсь моторошно, немовби він підслухав якусь страшну тайну, немовби заглянув раннім ранком у Глибоку Дебру, — ні в якусь далеко глибшу безодню, повну невідомих і страшних таємниць, і його дитяче чоло морщитьсь і дитяча душа дізнає одного з тих потрясень, які в первісному людстві мусіли бути дуже часті і дуже сильні і вилилися в почуття релігійного жаху перед недовідомим у природі, яке дитиняча людська уява перетворила в недовідоме за природою і над природою.

III.

В тій хвилі почувся новий звук, що змусив Мирона звернути увагу в інший бік. Із заходу, з над Діла загриміло. Мирон глипнув у той бік, а те, що побачив там, так зацікавило його, що він не влежав на місці, підвівся на коліна, переліз по сіні до західного краю оборога і знов ляг на животі і прогріб собі в сіні настільки простору прогалину, щоб міг вигідно дивитися.

Перед ним стелився цим разом без порівняння ширший і величніший вид, ніж

до полудневого боку. І туп ішли зразу спочисті сади та городи аж до річки, простягався за річкою рівний, також уже скошений пастівник, та за пастівником легкими хвилями підіймалися все вище й вище орані поля, тяглися різнобарвними смугами півперек обрію немов велетенські постави різної матерії: жовтої, зеленої, сірої, бурої та блакитної, накладені здоровенною спиртою, якої вершок кінчився далеко-далеко і для ока творив неначе підвалину, постамент для колосальної будови — Діла, що величезною темносиньою стіною виспрілював, здавалося, зовсім стрімко по-над ту шахівницю піль, односпайний, недоступний, високий аж під саме небо і довгий так, що сягав від одного краю обрію до другого. Його горішні контури, легко хвилясті, вирізувалися ядро на пречистій небесній блакиті, хоч і він сам висів над усім краєвидом як здоровенний шмат тої самої блакиті, тільки густої, якоїсь важкої, темнуватої. Лиш в однім місці, де над лінією тої блакиті, між нею і небом висіла сіро-зелена латка, гола полонина Хребти-гори, лише там над тою полониною стояло те, що так заняло Миронову увагу.

Це була велетенська голова, мало чим менша від самої Хребти-гори, на довгій, товстій шиї, що, бачилось, вирячалася з-за гори і не то цікаво, не то з якимось звірячим задоволенням глипала на села, долини, ліси внизу, а оце нараз звернула свої величезні очища просто на оборіг, під яким лежав Мирон.

Він пізнав її зараз. Пізнав і очі її ніс, більший від рапушевої вежі в Дрогобичі, і низьке, мов праником розплескане, чоло, і густі, темні папли, що розкидалися на всі боки, і грубі, широчезні губи почвари, що простяглися вшир від огидливого усміху. Йому здалося, що той велетень моргає до нього, мов до старого знайомого, і він усміхнувся. Йому не страшно було ані крихти,—навіпаки, його смішили і широкі губи, і довжезний ніс, і розстрапані папли велення.

— Ага, це певне один із пих велетнів, що як один спав під Ділом, то другому до Радичова сокиру подав, — мовив сам до себе Мирон. — Ну, ну, нанашку ¹⁾), вилізай із-за гори, покажи, що ти вмієш.

І справді, мов на розказ хлопчини голова велення зарухалася. Розуміється, не по-людськи. З нею почало робитися щось таке, що малий Мирон, не зводячи з неї очей, аж зареготався. Носище в неї перекривився, одно око пішло вгору, а друге десь кудись у бік, губи розкрилися і почали роззявлюватися щораз ширше, а з-між них показався червоний язик, що почав висолоплюватися дужче й дужче, звисати нижче й нижче, немов-би збирався злизати весь ліс із Хребтигори.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! — зареготався Мирон. — Отто ти вибрався! Та куди тобі, навіжений! Сховай свій язичище, сховай!

І справді, велетень немов засоромився і сховав свій червоний язик якось так

¹⁾ Нанашко—дядько.

незамітно, що Мирон не завважив того. Але його увага була вже звернена на щось інше—на велетенві вуха! Ще перед хвилиєю їх майже не було видно, а тепер вони раптом хопилися рости. Ростуть та й ростуть просто в гору — як дві повстючі оборожини, як два величезні роги, а тепер уже виглядають, як два вітрила—широкі, замашні. І папли велетня настобурчилися і також ростуть, розвіваються, рвуться та відриваються по шматочку, мов жмені сіна шарпаного буйним вітром. Малий Мирон дивиться на це все і сміється, сміється сердешно!

— Ну що? Чого зупинився? — кричав він весело до велетня. — Чому не вилізаєш? Чого лежиш на однім місці та надуваєшся? Вилізай увесь! Покажися сюди! Чи може мене боїшся?

Останні слова вирвалися Миронові якось так, несподівано, та зараз-же потягли за собою ціле пасмо думок чи радше уяв. Адже справді, велетень немов зацукавшись впирав у нього свої величезні очі, а тепер, ледве прогомоніли Миронові слова, з над Діла почулося знов глухе бурчання.

— Ого, ти сердишся! — скрикнув Мирон усе ще в веселім настрою. — І чого тобі сердитися? Вилізай із-за Діла! Стався мені перед очі!

В тій хвилі велетенська голова немов справді оживилася. Вона незграбним і дуже комічним рухом перекинулася на один бік, потім на другий, її шия почала видовжуватися та пониже неї показалися величезні плечі, мов колосальна

стіна, що заняла чверть усього Діла, і ті плечі почали висуватися далі, далі над лінію Діла, а голова розростаючися все більше, раз-у-раз немов хиталася, немов напухала і кривилася то в один бік, то в другий. Мирон не зводив очей із того дивогляду — і сміявся тепер іще дужче.

— Вуйку ¹⁾! — кричав він плещучи в долоні, — а тобі що таке? Чи танцювати берешся? Чи може ти п'яний? Пригадуєш мені знаєш кого? Того ріпника ²⁾, що п'яний ішов танцюючи по Бориславським тракті в Дрогобичі. На тракті болото по кістки, рідке і чорне як смола, а він чалап-чалап то на один край вулиці, то на другий, руками розмахує, голову викривляє точнісінько як ти, широкий, заслинений рот роззявив і що-сили реве танечну пісню:

Заграй мені: мадрітом!
Та й іще раз: мадрітом!
Заграй мені круцю-верцю
Та й іще раз мадрітом!

— Ха, ха, ха! Вуйку! А може й ти потанцював-би так само? Може й ти заспівав-би «круцю-верцю»? Ану, втпи лише!

— Вуррр! — загуло з-над Діла і легесенько, мов несміло ще, підхопив той гуркіт Радичів і мов опуку ³⁾ перекинув його через долину до Мирона під оборіг. Хлопець не злякався, але його сміх затих і він почав уважніше дивитися на голову того величезного «вуйка». Голова вже

¹⁾ Вуйко—дядько.

²⁾ Ріпник—робітник, що працює коло нафти.

³⁾ Опука—м'яч.

розрослася так, що її годі було й пізнати навіть при живій та передразненій Мироновій фантазії. Вона пворила над Ділом величезний, темносиній бовдур, а її папли білими рівними пасмами покрили вже півнеба і як раз добігали до сонця. Тільки дві точки показували ще подобу голови, це були очі велетня. Тепер вони вже нахилилися не над Ділом, а ось-ось близько над горішнім кінцем села, і не знати, чи від сонця, чи від якогось внутрішнього вогню вони налилися пурпуровою загравою, оберталися на місці, мов два вогняні колеса, і Миронові здавалося, що вони з якоюсь дикою злобою дивляться на нього. Він уже не міг сміятися, але його веселий гумор ще не минув зовсім і він іще раз підняв голос супроти велетня:

— Що, вуйку, сердися? Хіба-ж я образив тебе? Я-ж тобі не сказав прикрого слова. А як не хочеш танцювати, то я тебе не силую. Може заграєш? Га?

Немов відповідь на це питання загуло сильним громом із вершка Діла. І Радичів і Панчужна і далші ліси відізвалися тепер сильним риком. І той рик збудив у ярах якусь нову силу. Мов лютий звір зі схованки вихопився буйний вітер і зашумів, засвистів, заскиглив у лісах, застогнав у крутих берегах річки, покотився по сіножатях курявою розшарпаного з копиць сіна, а по гостинці ¹⁾, що йшов поміж нивами, піднявся до неба сіро-жовтими бовдурами пороку. І немов в

¹⁾ Гостинець—шоссейний шлях.

одній хвилі змінився весь кругозір. Хмари загасили сонце, погасли й пурпурові очі велетня, щезла східня, досі ще чиста, всміхнена половина неба, щез привид велетня, все небо заволоклося темною важкою хмарою, а з по-над Діла понижче пої хмари почали гнати величезні сірі коні на схід, усе на схід, швидко, швидко! Зразу поодинокі, далі рядами, а далі цілими табунами. Вони перебігали все небо за кілька хвилин і ховалися десь там за лісом, а за одним табуном вилітав із-за Діла другий, третій. Вихор розвівав по небі їх гриви, сотні копир спугоніло по небесному помості, а з-під тих копир бризкали грубі, холодні краплі води, зразу рідкі, а де-далі все густіші. Кілька тих крапель упало Миронові на лице, вихилене трохи з-під оборога, це були немов вимірені на нього стріли невидимого велетня. Він стрепенувся. Він почув виразно, що велетень сердиться на нього, грозить йому чимось, своїм шумом і свистом і спогнанням кличе на поміч якісь страшні сили. Віпер ухопився під оборіг, почав шарпати сіно довкола Мирона, а навіть дмухнув якоюсь ледовато-холодною спіруєю хлопцю за розхрістану пазуху. Від того подиху він застремтів увесь, відсунувся трохи від краю оборога, скулився, зариваючися глибше в сіно, та все-таки не зводив очей із заходу. Хребти-гори ані Діла вже не було видно. Велетень, бачилось, увесь уже пересунувся на цей бік Діла і ляг грудьми на Підгіррю. Але на Ділу чуті було тепер ненастанний глухий гуркіт, немов там пересипали

великі купи товченого каміння. Велетень пересував через Діл своє здоровенне дерево, наповнене знищенням і руїною, щоб висипати його зміст на плодючі ниви та невижаті збіжжя благодатного Підгірря.

Мирон увесь тремтів. Він тер долонями своє розпалене чоло, немов силкувався зміркувати, що тут діється і до чого воно йде.

IV.

Помалу картина змінилася.

Досі лише над Ділом хвиля за хвилею мигали червоні блискавки, немов незримі руки перекидалися там розпеченими залізними штабами. Та тепер раптом потемніло. Небо засунено густими фіранками¹⁾, а під оборогом засіла майже щільна пітьма. Але в тій-же хвилі якась сердита рука роздерла фіранку від одного краю неба до другого і обсипала всю землю страшним, сліпучим світлом. І рівночасно ревнули немов сотні громів, немов тисячі гарматних вистрілів. І запряслася земля. І Миронові бачилося, що оборіг із сіном і з оборожинами з жаху підскочив на сяжені від землі і зараз-же знов сів на своє місце, та готов зараз-же завалитися на бік. Рев був такий страшений, що Радичів і Панчужна мов забули язика в роті, мов оніміли і не озвалися привичною луною, — може не могли з себе видати такого міцного голосу.

¹⁾ Фіранка — завіса.

Тільки далекі Діли — Попелівський та Бориславський озвалися і заклекотіли довгим, грізним гуркотом.

Але за першим ударом швидко наступив другий, третій. Блискавки бігли з різних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Вихор клав на землю збіжжя, ломав гіляки дерев, свистів вербовим пруттям біля оборога і бачилося, спирався дужими плечима о сіно та оборожини, щоб перевернути оборіг або бодай зірвати з нього наголовач. У природі скрізь пішов нечуваний заколот, рев, шум, тріск і скрип. Мирон лежав на сіні не чуючи нічого, не бачучи нічого, і тільки випріщав оченята, затикав долонями вуха і силкувався, силкувався щось пригадати собі.

Він не боявся смерті і ця думка, що ось перун може вдарили в оборіг і вбити його, якось не повспіла в його голові. Так само він не боявся ані реву бурі, ані гуркоту громів, ані того виду шалючих елементів, бо все те було не чуже йому, до всього того він придивлявся не раз. Так само не боявся він самоти серед того шаленого танцю природи, — він любив самоту і йому не першина була пробувати самоту під дощем та під громи. А проте щось немов млоїло його в нутрі, щось важке налягало на душу, підступало до горла, душило мов силоміць стримуваний кашель або здавлювані слізи. Його голова працювала сильно, уява мучилася, щоб пригадати щось, та проте не могла пригадати, вилася та висилювалася мов живий чоловік, прива-

лений каменем. А жах чим раз сильніше хапав його за груди, волосся на голові їжилось, холодний піт покривав дитяче чоло.

— Що то я мав?—Що то я мав?— белькоміли несвідомо уста, тимчасом як долоні що-сили запикали вуха, щоб їх не оглушив шалений рик громів па рев бурі.

Аж нова блискавка, що розпорола череву пітми і велетенським зигзагом скочила в Радичів і тут-же розсипалася оглушливим брязкотом, мов-би з безмірної висоти висипано сто возів усякого заліза на скляний тік,—аж оця блискавка допомогла його уяві. Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що значить оцей глухий гуркіт у хмарі, грізніший і важчий від тріскоту громів па реву бурі, і що значить той тоненький бренькіт, що ледве-ледве продирався до його слуху крізь загальний гармідер розшалілої природи, бренькіт немов золоті мушки, що сіпається в павутинні: це був голос дзвонів, якими дзвонено на тривогу, на прогнання граду і який тепер, супроти тої гігантської музики в природі виглядав мов цінкання дрімби супроти могутнього оркестру. Мирон зрозумів усе те відразу. Блискавка показала йому ясно широкі поля, покриті ось-ось уже доспілим житом, колосистою пшеницею, вівсом, конюшиною, сіножаті покриті правами, і все те аж прилягає до землі під шаленими подувами віпру, хилиться, кланяється, молиється, благає:

— Пощади нас! Пощади нас!

І його уява бачить уже, як страшний велетенський пам'ятник у горі кривиться злобно, морщиться, регочеться тим колосальним реготом, від якого Діли стрясаються в своїх віковичних посадах, і реве своїм страшним голосом:

— Га, га, га! Осб я вас зараз! Осб я вас зараз!

Голос посвячених дзвонів замирає у клітці тих безмірних куп повченого льоду, що горами насуваються в отій темно-сірій хмарі,—ні, їм не спинити велетня Мирон чує, що ще хвилина, ще один удар грому, і шлюза відімкнеться, і бухне фатальна градова злива, і застогне земля, і все живе на ній повалиться до-долу, і вся краса й радість на ній упадуть в болото мов ранені птахи,—і його дитяче серце зупиняється, в голові шумить, в очах бігають огняні іскри, і він, сам себе не пам'ятаючи, в якімось припадку екзальтації, істерії, божевілля простягає обидві руки поза остришок оборога і що-силю кричить:

— Не смій! Не смій! Тут тобі не місце!

Замість сподіваного страшного грому, що мав бути початком руїни, чути лише глухе воркотання, сердитий гуркіт велетня.

— Не смій! Я тобі кажу, не смій! Тут тобі не місце!—кричить малий Мирон, грозачи кулаками до гори.

Вітер у берегах ріки свистить, вищипує, завиває, мов сердиться.

— Ні, не пушу! Не смій тут розсипатися! Не пушу!—кричить Мирон мов божевільний.

Над Ділом змагається клекіп. Здається, що нагромаджені засоби руїної матерії пруться, тиснуть велетня і що він гнеться та спогне під їх вагою.

— Не смій туп! Вертай назад! На Діли, на дебри! Сюди я не пущу тебе! — не перестає кричати Мирон.

У хмарі, цим разом уже не над Ділом, але ось туп, майже над головою Мирона, почувся спрашний гуркіп та клекіп. По-над Ділом літали блискавки. Хмара грубішала що-раз більше, нависала над землею, робилася тяжчою; здавалося, що там давить якийсь спрашений тягар, та щось з нечуваним зусил'ям підтримує його знизу і ось-ось пустить, і тягар упаде на землю і розвалить, розітре все живе на порошок. Дивні голоси немов пищали, скиглили, скомліли та ревли в тій хмарі, але рішучого, фатального удару все ще не було.

— Не пущу! Не пущу! — кричав Мирон. — Даремо грозиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слухати мене! Адже бачиш, що я міг сперти тебе досі. І зіпру! І не пущу! Вертай назад! На гори, на Діли! Не смій туп пускати!

Хлопець піднявся на коліна. Його лице горіло, очі горіли, в висках стукала кров як молотами, віддих був прискорений, у грудях хрипіло щось, немов-би й сам він двигав якийсь величезний тягар або борівся з кимось невидимим з крайнім напруженням усіх своїх сил.

Писк, клекіп, зойк у хмарі зробився ще дужчий. Осб-осб вона трісне, осб-осб сповниться велетнева погроза. Навіть

вітер утих на хвилю. Блискавки над Ділом погасли. Була хвилина спрашеного, трівожного напруження в усій природі; все, що живе в низу, дерево, збіжжя і шрави, звірі й люди, стояли премтючи і запираючи в собі дух; голос дзвонів на далекій дзвінниці чувся тепер виразно, але не як сильна, переможна сила, а тільки як жалібне голосіння по помершій.

Та малий Мирон і тепер не подався. Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизі голос, і найближча хвиля принесе спустошення на все село, і велешень зареочеться всею своєю величезною хавкою і засипле, погребе, розпорощить усе життя довкола. Він чув, що його сили слабнуть, що руки й ноги в нього вже похололи як лід, що його груди здавлює щось, що якась холодна рука, мов кліщами, спискає його за горло, але він безмірним напруженням волі ще раз підняв голову догори, наставив оба кулаки проти хмари і як міг найголосніше кричав:

— На боки! На боки! На Радичів і на Панчужну! А тут не смій! Ані одного зеренця на ниви! Чуєш!

І в тій хвилі немов нараз знято таємничу печать із природи, немов відсунено невідомий замок, немов піднято запору! Заторохтіли громи, осліпили очі блискавки, що немов з усіх кінців світу рівночасно вдарили в середину градової хмари, і та хмара розділилася моментально на двоє, і страшений вітер заревів та почав гнати одну її половину

на Радичів, а одну на Панчужну, два ліси, що обмежали село від півдня і від півночі. Ще хвилина і над Радичовом стояв величезний, щільно густий, сірий сповп—це валилася на ліс градова туча. Ще хвиля, і із лісу почувся глухий стогін, тріск, хрускіт дерев, ломіт валених гилбок, і зеленою курявою поніс вітер по-над цим пеклом зелене листя, пооббиване з дерев. Малий Мирон запрусився. Щось спазматично захлипало в його горлі і зараз попустило. Його сили були вичерпані. Він мов неживий повалився на сіно, з його очей бризнули слізи, а з грудей видобувся неприпомний сміх.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! А видиш! А видиш! Я дужчий від тебе! Ти таки послушав мене! Мусів послухати. Мусів піти туди, куди я велів! Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Під рев вітру, клекіт граду над лісом і шум дощу над оборогом, при часпих, але що-раз дальших громових ударах ще чути було якийсь час опой різкий, божевільний регіт знесиленого хлопця. Поки ще буря перейшла, він з головою заритий у сіно запав у глибокий сон.

V.

Вечеріло. Небо вже зовсім прочистилося, тільки далеко на сході стояла ще темна смуга хмари. Бурлила річка, копячи повні береги темножовтої, каламутної води. Було холодно; від лісу віяло ледовими подихами: там насипало граду майже в коліно. Масу дерев поперевертало з корінням, а купи граду скрізь були пере-

мішані з оббитим листям та обломаними гіляками. Люди, ще бліді від перебутої тривоги, ходили по полях, хрестилися і дякувала богу, що градова туча обминула їх ниви.

— Мироне! Мироне! — кликала Миронova мати, ходячи по саду та озираючися довкола почервонілими від плачу очима. Вона оббігала вже всі хапи по селу, всі закамарки і всі сади; батько й інші домашні запурбовані тим, що дитина не вернула ще перед бурею, і боячися, щоб вона не побігла в ліс та не попала там під град, порозбігалися по лісах, шукаючи Мирона. В хаті стояв сум, чяпіла по кутах глуха тривога. Всі сусіди також були запурбовані; де-які й собі пішли шукати хлопця, інші стояли на перелазах та вигонах, розмовляли або потішали запурбовану Миронову матір.

— Та не бійтеся, кумо — говорила Василиха. — Тож не може бути, щоб він пішов у ліс.

— Рано ходив у Панчужну, — говорила мати. — Прийшов на обід, з'їв де-що, як той горобець, та й побіг. Ще питаю його: куди йдеш? А він каже: купатися.

— Та там ходили діти до млинівки. І мій Андрусь ходив.

— Ото-ж я й боюся, чи він від млинівки не пішов у Радичів.

— Ну кумо! Андрусь казав, що від млинівки він вернув до-дому.

— Але-ж дома ніхто не бачив його.

— А не шукали ви в сподолі, під оборогом? Може захався де в сіно та заснув.

— Та шукали хлопці. Скрізь по стодолі шукали. Нема. А під оборогом ... або я знаю. Та й як-би він дістався під оборіг? Там до нього й драбини нема приставленої.

— А йдіть, кумо, йдіть! Хлопець як вивірка. Хіба йому багато треба, щоби вилізти на оборіг. Ану подивіться.

Миронова мати була ще молода молодиця, здорова й енергічна. Їй не треба було два рази говорити, особливо коли діло йшло про її любого сінка. Вона так саме як Мирон вилізла по оборожині під оборіг і заглянула до середини.

— Ні, не видно нічого! — сказала вона напів до себе самої, а напів до Василихи, що стояла за плотом у своїм саду. І вже хотіла злазити вниз, коли в тім щось немов торкнуло її вилізти зовсім на сіно і заглянути ближче. Вилізла і в тій хвилі побачила Мирона, що спав зарипий в сіні так, що здалеку зовсім не можна було добачити його.

Мати аж перехрестилася, потім сіла на сіні біля сонного хлопця, відгорнула йому злегка сіно з-над голови і вдивлялася в зарум'янене лице дитини. В тій хвилі Мирон відкрив очі і побачив мамір.

— Ах, то ви, мамо? — запитав він.

— Я, синку.

— А довго я спав?

— Уже сонічко заходить.

— Але то мені снилося!...

— Що, синку?

— Що над Ділом стояв велетенський чорний і страшний, а потім почав вилазити з-за Діла, і хотів засипати градом усе наше село. І сердився страшенно.

— То, синку, справді, туча була.

— Справді? І засипало поля градом?

— Ні, синку. Бог милував. Перегнало градову тучу, розірвало її на двоє. Одна часть висипалася на Радичів, а друга на Панчужну. Такої кари в лісі наробило, що глянути страшно. Не дай боже, як-би було це висипало на поля, то було-би виповкло все до кореня.

Мирон усміхнувся якимось дивним сміхом.

— Це я зробив, мамо,—мовив він.

Мати глянула на нього зачудованими очима.

— Ти, синку? Що таке ти зробив?

— Я не пустив граду на ниви.

Мати всміхнулася якось маркітно.

— А це ти як зробив?

— Я боровся з тим велетнем.

— З яким велетнем?

— А з тим, що тяг із-за Діла градову хмару. Я спинив його. Я накричав на нього. Він сердився спрашенно, але не міг переперти мене.

Мати всміхнулася знов і повеселіла.

— Це-ж тобі снилося, синку.

— І я так гадав, мамо, що снилося. Але коли справді була градова туча і коли справді град пішов на ліс, то це мені не снилося. Адіть, я весь мокрий, так утопився. І руки мокрі зовсім, бо я держав їх виставлені на дощ.

— Пощо, синку?

— А, як-би я був сховав хоч одну, то він був-би переміг мене.

Мати знов усміхнулася, але в її очах заблищали сліози. Вона припулила уста

до Миронового чола і почула в нбому гарячку. Потім поцілувала хлопця і мовила:

— Добре, синку, добре. Але нікому не говори про це. І таткові не говори.

— Чому?

— Бо би татко дуже гризся.

— Я не хочу, щоби татко гризлися.

— А ти ніколи більше під таку годину не виходи з хати.

— Чому?

— Недобре малим діпям бути самим серед таких спраховищ.

— Але-ж я не боявся, мамо.

— Добре, добре. Але міг перелякатися і вмерти зі страху. І поді мама плакала-б за тобою.

— Не треба, щоби ви плакали.

— Ну, а тепер ходім до хати. Там десь татко вже з ліса вернув.

— А чого-ж татко ходили в ліс?

— За тобою шукати.

— Ото, а я й не знав. А я сплю собі тут як у колисці. А проте добре, що я був сьогодні під оборогом. Як-би не я, то був-би сьогодні град усі поля витовк.

Мапи знов довго погляділа на сина. В її очах мигнула турбота. Вона боялася за здоровля свого сина. Але разом з тим на дні її душі заklubився якийсь забобонний жах. Ану-ж справді у хлопця якась особлива натура? Ану-ж він має звязок із якимись надприродними силами? Нераз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувалася, не то жахалася його. І тепер знов! Невже в його словах не хвороба, не гарячка, а якась правда таємна, вища, недоступна їй?

Вона притисла Мирона до себе, перехрестила його і, цілуючи в розпалене чоло, мовила ще раз:

— Добре, синку, добре! Але пам'ятай, не говори про це нікому.

— Чому, мамо?

— Бо всі будуть із тебе сміятися. І поді твоя мама буде також плакати.

— Ні, мамо! Не треба, щоби ви плакали. Не буду говорити про це нікому.

І в якімось дивнім, святочнім настрою обоє, зразу хлопець, а потім мати, злізли з оборога і мовчки пішли до хати.

Львів, 18—22 січня 1905.

УВАГИ.

1) М а л и й М и р о н, — належить до серії автобіографічних оповідань і споминів з дитячих років Франка. Про ці оповідання пише Франко в «Передмові» до збірки оповідань «Малий Мирон і інші оповідання» (Львів 1903 р., зміст: Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön schreiben, Отець гуморист, Гірчичне зерно, Борис Граб) ось що: «Оповідання зібрані в огьому томику, в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних нарисах хід виховання сілєсцького хлопчини перед 40—30 роками, починаючи від перших проблєсків власного думання, а кінчаючи найвищими ступнями середньої школи. Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини, які в оповіданнях «Отець гуморист» та „Гірчичне зерно“ переходять майже зовсім у мємвари. Та хоча і в інших оповіданнях цього томику автобіографічний елемент виступає досить живо, то все-таки не можна, як це чинив пок. Ом. Огоновський, приймати їх без застережень як частини моєї автобіографії, бо в усіх крім автобіографічного елементу маюпівся також виразні артістичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу». — Оповідання, написане 1879 р., друковалося в збірці «Г а л и ц ь к і о б р а з к и». Серія перша. Русько-укр. Бібліот. 12. (Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, «Schön schreiben»), що вийшла 1885 р. Вийшло це оповідання і в збірку в «Поті чола» 1890 р. Передруковується зі збірки «Малий Мирон».

2) О л о в е ц ь, — написано 1879 р. Друкувалося в «Правді» за 1879 р. (Оловець, з моїх споминів, ескіз) під псевдонімом Руслан. В 1886 р.

в польському перекладі друкувалося це оповідання під заг. «Olówek» в «Крају». Передруковується зі збірки «Малий Мирон».

3) Schön schreiben, — написано 1879 р., друкувалося в „Зорі“ за 1884 р. Того-ж року друкувався і переклад цього оповідання на польську мову під з. „Lekcja kaligrafii“ в „Prawdzie“ ч. 18, підписане псевдонімом Мирон. Увійшло воно в збірку „Галицькі образки“ 1885 р., в „Поті чола“ 1890 р., друкувалося і в „Свободі“ за 1895 р. під псевдонімом Мирон. Передруковується зі збірки „Малий Мирон“.

4) Микишичів дуб, — оповідання це друкувалося в „Славянському Альманаху“. II том, Відень, 1880 р. Цей другий том був сконфіскований і не побачив світа, а оповідання вдобути було з нього з припадково захованого прокурорського примірника. Було надруковане в збірці „На лоні природи“ (Львів 1905), звідки й передруковується.

5) Грицева шкільна наука, — друкувалася фальсетоном в „Ділі“ за 1883 р. під псевдонімом Мирон**. В 1884 був надрукований польський переклад в „Prawdzie“ під з. „Hucisko w szkole“ з підписом М. Увійшло воно в збірку „Галицькі образки“ 1885 р. і в „Поті чола“ 1890 р. Передруковується зі збірки „Малий Мирон“.

6) Мавка, — оповідання це було надруковане в „Зорі“ за 1883 р. під псевдонімом Мирон***. Увійшло в збірку „На лоні природи“ 1905 р., звідки й передруковується.

7) Поєдинок, — ця тема інтересувала Франка і він обробив її і прозою і поетично. Поема „Поєдинок“ була написана 6—9 січня 1883 р. і увійшла в збірку поезій „З вершин і низин“. Прозою друкувалася в „Зорі“ 1883 р. з датою „Львів дня 19 листопада 1883“ під псевдонімом Мирон**. Польський переклад був надрукований в „Крају“ за 1886 р. під з. „Pojedunek“, (Zimowa opowieść), підписаний Мірон. „Поєдинок“ увійшов у збірку „На лоні природи“, звідки й передруковується. Хоч „Поєдинок“ не зв'язаний формально з дитячими споминами Франка, але друкуємо його в цій томі через внутрішній ідейний зв'язок.

8) Мій злочин, — (нарис) був надрукований в „Літер.—Наук. Вістнику“ за 1898 р. Цього-ж року

був надрукований і німецький переклад цього оповідання в „Die Wage“ під заг. „Mein Verbrechen“. В 1903 р. „Мій Злочин“ був надрукований в альманаху „Дубове Листя“ на згадку про П. О. Куліша, (Київ 1903 р.). Передруковується зі збірки „На лоні природи“.

9) У кузні,—було написане в 1902 р. і надруковане в збірці оповідань „Добрий заробок“ (Львів 1902 р.), звідки й передруковується

10) У столлярні,—було надруковане в 1902 р. в „Літер. Наук. Вістнику“, увійшло в збірку „На лоні природи“, звідки й передруковується.

11) Опець гуморист,—було написано в 1903 р. спеціально для збірки оповідань „Малий Мирон“, звідки й передруковується

12) Гірчичне зерно,—було написано в 1903 р. також для збірки оповідань „Малий Мирон“, звідки й передруковується.

13) Борис Граб.—оповідання це друкувалося вперше в „Зорі“ в 1890 р. Є це частина недокінченої повісти „Не спитавши броду“. Передруковується зі збірки „Малий Мирон“.

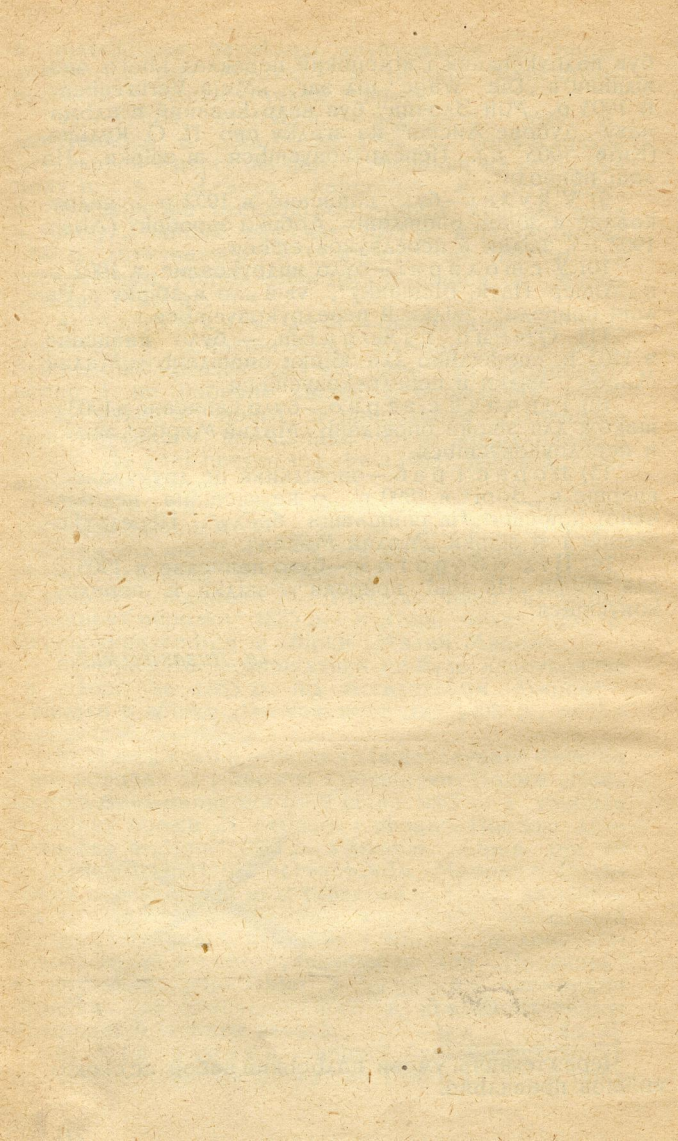
14) Під оборогом,—було написано в 1905 р. для збірки „На лоні природи“, звідки й передруковується.

Ів. Лизанівський.

Львівська Філія
Ві. Л. С. С. М. Р. С. Р.

№ _____
ФУНДАМЕНТАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА
Київського Інституту
Народного Бібліотечного Ства

Через технічні умови польський набір не скрізь вийшов правильно.

БІБЛІОТЕКА

23.357/
3

Ф $\frac{I}{T-281P}$ ³

10346